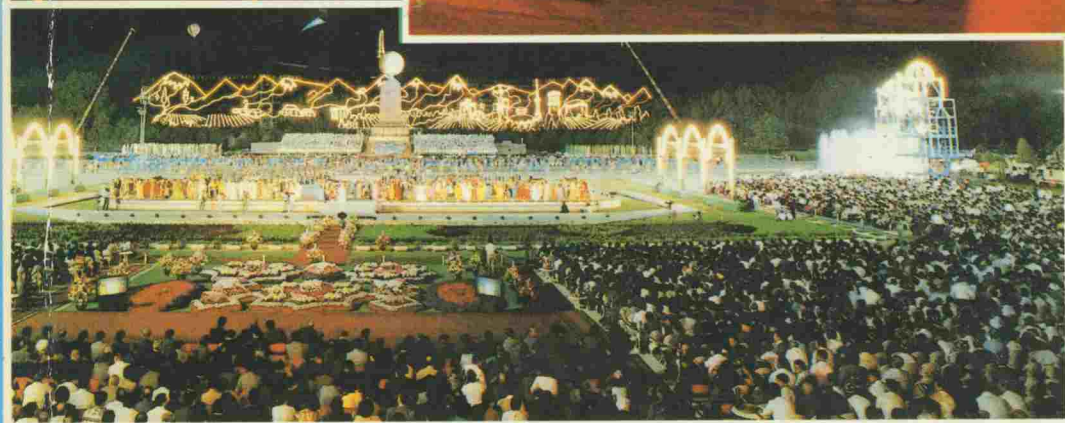
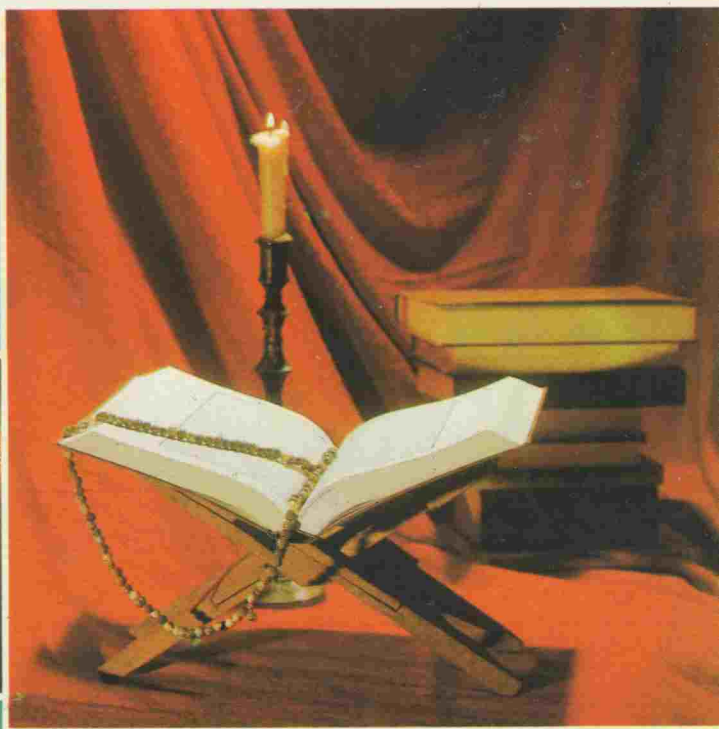

ХАР ИШКИ ҚИЛМИШ ОДАМИЗОД,
ТАФАККУР БИРЛА БИЛМИШ ОДАМИЗОД

ТАФАККУР

ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ, МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ЖУРНАЛ

1/94

Tafakkur

Журналнинг нишона сони
жонажон Ватанимиз
мустақиллигининг уч йиллигига
бағишланди

Тошкентнинг улуғворлиги, ўзбекларнинг меҳмондўстлиги ҳақида кўп эшитган эдим-ку, аммо кўрганларим эшитганларимдан устун чиқди. Икки қардош давлат раҳбарлари улуғ Навоий ҳайкали пойига гул қўйиб, унга ҳурматларини таъзим бажо келтириш билан изҳор этганларида вужудимни титроқ чулғаб, ҳаяжонда қолдим. Шоирни юксак шоҳсупага кўтарган, уни ардоқлаган, хотирасини юрагида сақлаб тавоф этган халқ — ўлмас халқдир! Бу ишга фақат улуғ миллат қодир. Ўзбеклар ана шундай улуғ миллатдир!

Иван ШЕГОЛИХИН,
Қозоғистон халқ ёзувчиси, Ўзбекистонда Қозоғистон
Республикаси кунлари иштирокчиси

«ТАФАККУР» ЖУРНАЛИ ЎҚУВЧИЛАРИГА

Барчангизни мустақил Ўзбекистоннинг янги фикр минбари — «Тафаккур» журналининг нашр этилиши билан чин дилдан табриклайман.

«Тафаккур» журналининг нишона сони Истиқлол байрамининг уч йиллиги арафасида ўқувчилар қўлига тегаётганида катта рамзий маъно бор. Зеро, фақат озод ва ҳур Ватандагина инсон эркин фикрлашга қодир бўлади, мутелик ва журъатсизлик туйғуси бегона шахсгина ўзлигини намоён қила олади.

Биз тарих майдонида куни кеча пайдо бўлган миллат эмасмиз. Аксинча, ўрта асрлардаёқ жаҳон цивилизациясига унутилмас ҳисса қўшган ва тафаккур осмонида юлдуздай порлаб турган буюк алломаларнинг ворисларимиз. Бинобарин, биз ана шу улуғ аждодларимизнинг шаъну шавкатиغا, ақлу заковатиغا, уларнинг ҳаётбахш, қутлуғ меросига ҳамиша муносиб бўлмоғимиз керак. Фикрда, илму ижодда, дунёни идрок қилишда, Ватанни иймон билан севишда мумтоз боболаримиз анъаналарини мардона давом эттиришимиз, улар етолмаган тараққиёт чўққиларини эгаллашимиз даркор.

Бу олижаноб ниятларга эришмоқ учун халқимизнинг беназир тафаккур хазинасини, умуминсоний тажрибаларни теран ўрганиш ва навқирон давлатимиз манфаатларига уйғун ривожлантириш зарур. Республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилиқ маркази ҳамда унинг нашри бўлмиш «Тафаккур» журнали ана шу муҳим вазифаларга хизмат қилмоғи лозим.

Янги журналимизнинг ижодий жамоаси ва унинг барча муаллифлари нурли қаламлари билан ҳар бир ўқувчи-муштарий кўнглига, ҳар бир хонадонга тафаккур ёғдуси олиб кирадилар, деб умид қиламан. Ўйлайманки, улуғ мақсадлар сари сафарбар этилаётган «Тафаккур» журнали доимий маънавий йўлдошимиз бўлиб қолгусидир.

Ўзбекистон Республикаси
Президенти

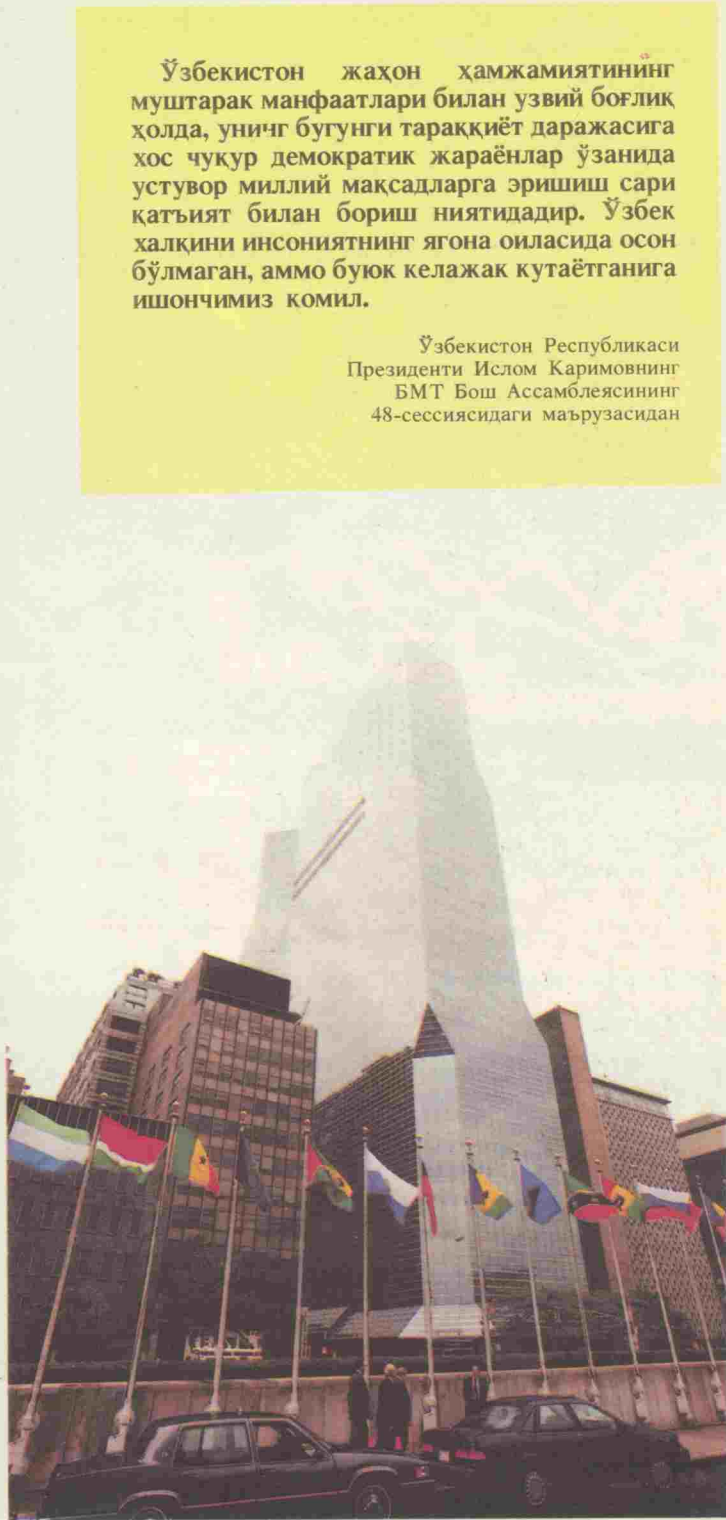

Ислом КАРИМОВ

Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятининг муштарак манфаатлари билан узвий боғлиқ ҳолда, униң бугунги тараққиёт даражасига хос чуқур демократик жараёнлар ўзанида устувор миллий мақсадларга эришиш сари қатъият билан бориш ниятидадир. Ўзбек халқини инсониятнинг ягона оиласида осон бўлмаган, аммо буюк келажак кутаётганига ишончимиз комил.

Ўзбекистон Республикаси
Президенти Ислам Каримовнинг
БМТ Бош Ассамблеясининг
48-сессиясидаги маърузасидан

Бўлди осмонинг чароғон
толе хуршиди билан,
Бўлди асрий тийра шоминг
шуълаафшон, ўзбегим

ИСТИҚЛОЛ СОЛНОМАСИ

1991 йил

31 АВГУСТ. Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги эълон қилинди.

1 СЕНТЯБРЬ. Ўзбекистон Республикасида илк бор Мустақиллик куни байрам қилинди.

18 НОЯБРЬ. Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи тасдиқланди.

29 ДЕКАБРЬ. Ўзбекистон Республикасида илк бор демократик асосда президентлик сайлови бўлди. Ислон Каримов Ўзбекистон Республикаси Президенти этиб сайланди.

1992 йил

2 МАРТ. Ўзбекистон Республикаси Бирлашган Миллатлар Ташкилотига қабул қилинди.

2 ИЮЛЬ. Ўзбекистон Республикаси Давлат герби қабул қилинди.

8 ДЕКАБРЬ. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинди.

10 ДЕКАБРЬ. Ўзбекистон Республикаси Давлат мадҳияси тўғрисидаги қонун қабул қилинди.

1993 йил

31 АВГУСТ. Тошкентда Амир Темур хайкали очилди.

28 СЕНТЯБРЬ. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов БМТ Бош Ассамблеяси 48-сессиясида нутқ сўзлади.

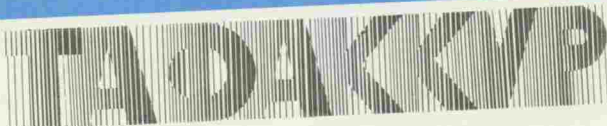
1994 йил

23 АПРЕЛЬ. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони билан Республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази ва унинг «Тафаккур» журнали таъсис этилди.

5 МАЙ. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовга «Ўзбекистон Қаҳрамони» унвони берилди.

1 ИЮЛЬ. Ўзбекистон Республикаси миллий валюта — сўмга ўтди.

Ижтимоий-фалсафий, маънавий-маърифий журнал

Бош муҳаррир

Эркин АЪЗАМ

Журнални жадал суръатда тайёрлашда жонқуярлик қилган ходимлар — Муртазо Қаршибой, Чори Латиф, Махмуд Саъдий, Нуруллоҳ Муҳаммад Рауфхон, Мирвосил Одиллов, Дилдор Алиева, Юлдуз Бизаатова, Дилором Сафарова, шунингдек, Ислом Шоғуломов бошлиқ «Шарк» нашриёт-матбаа концерни ишчи-хизматчиларига самимий ташаккур изҳор этамиз.

Журнал муқовасини тайёрлашда Баҳодир Жалол, Юлай Габзалилов, Анвар Мамажонов, Нусрат Абдуллоҳ иштирок этди.

Саҳифаларни безашда Анвар Илёсов, Рустам Шагаев, Фарход Қурбонбоев, Анатолий Зуев, Рихситилла Нурибоев, Абдул Ғани Жума, Александр Губенко, Николай Ключнев олган суратлардан фойдаланилди.

Муассис — Республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази.

Матнларда фойдаланилган мисол, кўчирма ва маълумотлар аниқлиги учун муаллифлар жавобгардир. Уларнинг фикри таҳририят нуктаи назарига тўғри келмаслиги мумкин.

Журналдан кўчириб босилганда манба кайд этилиши шарт.

Манзилимиз: 700083, Тошкент шаҳри, Отатурк кўчаси, 24-уй.

«Шарк» нашриёт-матбаа концерни босмаҳонаси. 700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

1994 йил 27 июлда босмаҳонага топширилди. 1994 йил 10 августда босишга рухсат этилди. Қоғоз бичими 70×100¹/16. 6 босма қоғози. Буюртма 2975. Нашр адади 10000 нусха.

ЖУРНАЛ САҲИФАЛАРИДА

ИСТИҚЛОЛ ЧЕЧАКЛАРИ

Эркин ЮСУПОВ. *Саодат калити.* 8

ИФТИХОР

Саид АҲМАД. *Илоҳий неъмат.* 11

МИЛЛАТ ВА МАЪНАВИЯТ

Хуршид ДАВРОН. *Алтомишнинг уйғониши.* 14

Иброҳим ҒАФУР. *Фикр замони.* 20

ҲУҚУҚИЙ ТАФАККУР

Ҳалимбой БОБОЕВ. *«Қонун бирла тузсун элу халқини...»* 24

БАТАН ТИМСОЛЛАРИ

Султонмурод ОЛИМ. *Туғ ва туғро, бурж ва бурч.* 31

ЖАҲОНГА БЎЙЛАЁТГАН ЮРТ

Алишер ФАЙЗУЛЛАЕВ.
Дунё бизни танимоқда. 37

СУРАТ ВА СИЙРАТ

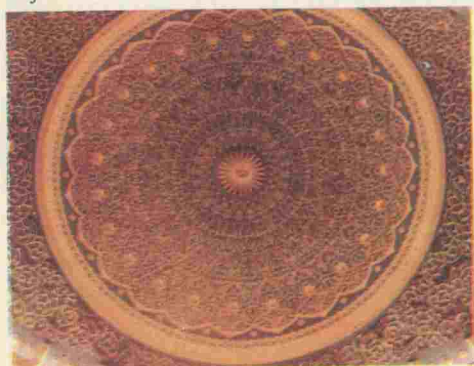
Абдулла ОРИФ. *Югурик дав-
рондир асли бу даврон.* 41

УЛУҒБЕК ЙИЛИ — МАЪРИФАТ ЙИЛИ

«Темурхон наслидин...» 46
Мақсуд ШАЙХЗОДА. *Мирзо
Улугбек (тарихий фожиадан
кўчирмалар).* 47

БОҚИЙ САРЧАШМАЛАР

Ғулум ҒАФУР. *Ибтидодаги
Аҳд.* 50

1/94

Tafakkur

ЎЗБЕКИСТОН — ЯГОНА ВАТАН

Эдуард РТВЕЛАДЗЕ.
„Carpe diem“ 60

РУҲИЯТ САБОҚЛАРИ

Нажмиддин КОМИЛ. *Мард-
лик тариқати.* 64

МОЗИЙГА ҚАЙТИБ

Хайриддин СУЛТОН. *«Та-
рихлар ғамни тоза қилур...»* 71

ҚОР ҚЎЙНИДА ЛОЛА

Истиқлол дарди. 76
Абдулла ҚОДИРИЙ. *Моча-
лов.* 78

ТИРИК СЎЗ

Маърифат боғбони. 79
Маҳмудхўжа БЕХБУДИЙ.
*Ёшларга мурожаат. Икки эмас,
тўрт тил лозим.* 80

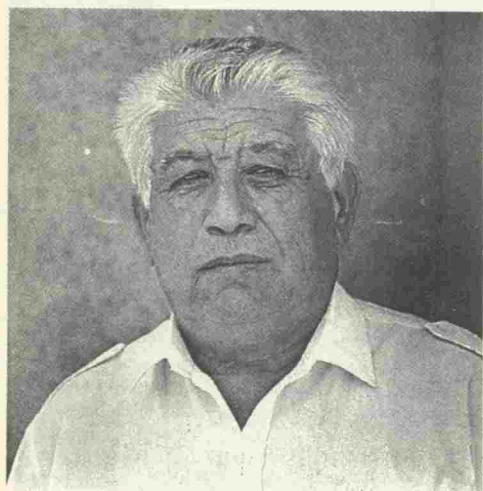
ИБРАТНОМА

Неъмат АМИНОВ. *Бир умр
ҳикояти.* 82

СЎЗНИ СУЙГАН СУЛТОНЛАР

Нусратулло ЖУМАХЎЖА.
Эзгу амаллар соҳиби. 93
ФЕРУЗ. *Ғазаллар.* 94
Тилаклар. 95

Республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилиқ маркази раҳбари, академик Эркин ЮСУПОВ билан суҳбат

Саодат Калити

— Муҳтарам домла, келажаги буюк, истиқболи порлоқ давлат барпо этиш вазифаси биз — Ўзбекистон фуқароларини халқимиз тарихидаги улкан ҳодиса — Ватан мустақиллигини қайта-қайта идрок этишга ундайди. Бугун — истиқлолнинг уч йиллиги нишонланаётган кезларда унинг тарихий аҳамияти ҳақида нималар дейиш мумкин?

— Истиқлол — халқимиз ва мамлакатимиз тарихидаги буюк воқеа. Табиийки, унинг аҳамияти ҳам бекиёс ва уни оддий сўз билан тушунтириб бериш ғоят мушкул. Келинг, биз мустақилликнинг уч йили мобайнида кўзга ташланган ва барча эътироф этган айрим жиҳатларнигина санаб ўтайлик. Истиқлолнинг буюк тарихий аҳамияти шундаки, у илк бор мустақил, дунёвий ўзбек давлатчилигига асос солди. Шу воқеа туфайли дунё бизни таниди, миллий-маънавий кадрларимиздан вокиф бўлди. Шу кунгача дунёнинг бир юзу ўттиздан зиёд давлати мамлакатимиз мустақиллигини тан олди. Элликдан зиёд мамлакат эса Ватанимиз билан дипломатия муносабатлари ўрнатди. Жаҳондаги энг

нуфузли халқаро ташкилотлар рўйхатида бугун Ўзбекистон ҳам тенг ҳуқуқли аъзо сифатида қайд этилган. Булар — мустақил давлатимиз шаклланаётганининг айрим ташқи аломатлари. Бундан ташқари, мамлакатимиз ичкарасидаги ҳаёт ҳам бутунлай янги-ча мазмун касб этди. Юртимизда етмиш тўрт йил ҳукмронлик қилиб келган коммунистик мафкура ҳокимлигига барҳам берилди. Миллий қадриятлар ривожига, дину иймон эркинлигига кенг йўл очилди. Энг муҳими, ижтимоий ҳаёт асоси бўлмиш мулкий муносабатлар шакли ўзгарди. Мулк шакллари хилма-хиллиги, тадбиркорлик, ишбилармонлик фаолиятларининг ҳуқуқий асоси яратилди. Бир сўз билан айтганда, энди биз фақат сиёсий жиҳатдан мустақил давлатда эмас, балки ижтимоий-иқтисодий йўналиши жиҳатидан ҳам ўзига хос тараққиёт йўлидан бораётган мамлакатда яшамокдамиз. Буларнинг барчаси истиқлол туфайлидир. Демак, истиқлол янги-ча тараққиётнинг боши, барча муваффақиятларимизнинг гаровидир. Тасаввур этинг, бугун Ўзбекистон — ўз туғи, герби ва мадҳия-

сига, ўз Конституциясига, дунё таний-диган Президентига эга давлат. Дунё сарҳадларида энди бошқа давлатлар билан бир қаторда Ватанимиз номи ҳам баралла янграмоқда. Мана шу қисқагина шарҳимиздан ҳам кўриниб турибдики, мустақилликнинг тарихий аҳамияти бениҳоя улкан.

— Истиқлол туфайли мамлакатимизда нафақат янгича муносабатлар, балки уларга таъсир ўтказувчи янги муассасалар ҳам вужудга келди. Республика «Маънавият ва маърифат» маркази ҳам шулар жумласидандир. У қандай зарурат асосида тузилди?

— Мамлакатимиз Президенти Исом Каримов истиқлол тақдири кўп жиҳатдан халқнинг маънавий камолотига боғлиқ эканини доимо таъкидлайдилар. Биласиз, маънавият масалалари — халқнинг миллий қадриятларини тиклаш ва ривожлантириш, миллий мафкура, илм-фан, адабиёт ва санъатга эътибор Президентимиз сиёсатининг муҳим йўналиши бўлиб келмоқда. Бу бежиз эмас. Жамият бир тузумдан бутунлай бошқасига ўтар экан, у албатта янгича маънавий ва мафкуравий тарбияга эҳтиёж сезади.

Халқимиз бир юзу эллик йилдан зиёд мустамлакачилик зулми остида яшади. Бу давр мобайнида миллий қадриятларимиз топталди, тарихимиз сохталаштирилди, илмий-маданий меросимизни ўрганиш тақиқланди. Халқимизнинг руҳияти, онги ижтимоий адолатсизлик, нопоклик ва фирромлик ҳолатларига сал бўлмаса кўникиб қолай деган эди. Истиқлол буларнинг барчасига барҳам берди. Шу билан бирга у халқимиз зиммасига янги — келажакда буюк давлат эгаси бўладиган комил инсонни тарбиялаш вазифасини ҳам юклади. Комил инсонни вояга етказиш осон эмас. Бугунги дунё тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, маданиятли, комил инсон, аввало, ўз Ватанини севмоғи, аждодлари яратган бебаҳо илму ҳунар жавҳарларини имкон қадар эгалламоғи ва шу билан бирга, бутун инсониятга хос қадриятлардан бохабар бўлмоғи, уларни

асраш ва бойитиш йўлида саъй-ҳаракат қилмоғи лозим. Бу — ғоят шарафли ва мураккаб иш. Президентимиз, аввало, мамлакатимиз келажagini, дунёнинг бугунги тараққиётини эътиборга олиб, юртимиздаги ва жаҳондаги маънавий, ақлий билимларни тўплаб, халқимиз, Ватанимиз тараққиётига мос ғоялар, дастурлар тайёрлаб берадиган жамоатчилик марказини тузиш ҳақида Фармон чиқардилар. Республика «Маънавият ва маърифат» маркази тараққиёт эҳтиёжи боис ташкил этилгани учун ҳам келажакда муносиб самара бериши шубҳасиз.

— Республика «Маънавият ва маърифат» марказининг вазифаларинималардан иборат?

— Халқимизнинг бой маданий ва маънавий меросини шарқона, умуминсоний қадриятлар билан муштарак ҳолда ўрганиб, миллат ва мамлакат тараққиётига хизмат қилдириш — Марказнинг бош вазифасидир. Миллат ва мамлакат келажагига хизмат этадиган илғор ғояларни тўплаш ва ҳаётга татбиқ этиш, Ватанимиздаги юксак истеъдод ва тафаккур соҳибларининг ақлий-ижодий салоҳиятини имкон қадар юзага чиқариш, миллатлараро дўстлик, ҳамжиҳатликни, юртимиздаги тинчлик-осойишталикни мустаҳкамлашга, ватанпарварлик, миллатпарварлик туйғуларини камол топтиришга қаратилган янгича замонавий қадриятлар ривожига кўмаклашиш ҳам доим диққат-эътиборимизда бўлади. Бундан ташқари, Марказ миллий-маданий меросни, миллий уйғониш ва истиқлол қадриятларини чуқур ўрганиш ва илмий таҳлил қилиш билан ҳам шуғулланади.

Албатта, бу ғоятда улкан ва шарафли вазифаларни Республика «Маънавият ва маърифат» маркази фақат ўзининг илмий-ижодий ходимлари билангина ҳал этолмайди. У республикадаги барча маърифий, маданий ташкилотлар, жамоат вакиллари ва ҳукумат раҳбарлари кўмагига таяниб иш кўради. Зеро, ақл ва маънавият тарбияси — умумжамият иши.

«Тафаккур» журнали Марказ фаолиятини кўрсатувчи кўзгу, десак бўлади. Маънавий камолот, ақл-заковат тарбиясига оид янги фикр-мулоҳазалар, инсоний такомил ҳақидаги Шарқу Ғарб тажрибаси — ибрат йўллари унда кенг ёритилади. У энг маърифатли ва ҳикматларга бой нашр бўлишига ишончимиз комил.

— «Маънавият ва маърифат» марказида ишлаш учун қандай кишилар жалб қилинмоқда?

— Биз ходимларимизнинг шахсий инсоний фазилатларига катта эътибор бермоқдамиз. Чунки, халқнинг маънавияти ва ақлий тарбиясига оид илмлар билан шуғулланадиган одам аввало ўзи юксак маънавият ва маданият соҳиби бўлмоғи лозим. Ватанпарвар, юрт ва халқ ишига фидойи, андишали ва мулоҳазали кишилар — Марказимизга жуда мос. Аммо, фақат инсоний фазилатлар соҳиби бўлишнинг ўзи камлик қилади. Кишининг илми ҳам хулқига яраша бўлмоғи керак. Бу ерда ишлайдиган ходим миллий ва умумбашарий кадриятларни яхши билмоғи, тараққиётнинг барча муаммолари ҳақида етарлича тасаввурга эга бўлмоғи лозим. Биз ходим танлашда ана шу мезонларга асосланиб иш тутмоқдамиз. Шу боис, Марказимизда билимдон ва маданиятли кишилар йиғилмоқда.

— Марказ республика оммавий ахборот воситалари ва жамоат ташкилотлари ишига қандай ёрдам беради?

— Президентимиз Ислон Каримов Республика «Маънавият ва маъри-

фат» жамоатчилик маркази ишини ташкил этиш билан боғлиқ бир суҳбатда бундай деган эдилар: «Биз истиқлол мафқурасини, маънавий камолот йўлларини ҳаётга зўрлик ёки сиёсий таъйик воситасида сингдирмоқчи эмасмиз. Бизнинг мақсадимиз — мафқуравий ва маънавий камолот муаммоларини жамоатчилик фикрига кулоқ солиш, соғлом фикрларни умумлаштириш асосида англаб, давлат сиёсатини белгилашдир». Президентимизнинг фикрларидан маълум бўляптики, жамиятнинг мафқурасини, маънавий камолот йўлини белгилаш борасида республикадаги барча оммавий ахборот воситалари ва жамоат ташкилотларининг ишини мувофиқлаштириб, бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилиш яхши самара беради. Тўғри, республикадаги оммавий ахборот воситалари ва жамоат ташкилотлари, вазифалари ва фаолият йўналишларига кўра, бир-биридан фарқ қилади. Аммо уларнинг барчасини бир нарса — Ватан ва халқ тақдири бирлаштиради. Жамиятнинг маънавий ва мафқуравий юксалишидан барча манфаатдор. Чунки биз, ҳаммамиз — бир халқнинг фарзандларимиз.

Республика «Маънавият ва маърифат» маркази ўз гоёлари ва тавсиялари билан оммавий ахборот воситалари, жамоат ташкилотлари ишини мувофиқлаштиришга хизмат қилади.

Донолар, маърифат — саодат калити, деганлар. Мамлакатимизда маърифат ва маънавиятга катта эътибор берилаётгани халқимизнинг саодатли кунлари яқин эканидан далолатдир.

Ориф МУҲАММАД суҳбатлашди.

Саид АХМАД

Илоҳий неъмат

Инсон танасида беҳисоб асаб толалари мавжуд. Уларнинг ҳар бири муҳим вазифани бажаради. Мабодо биронтаси лат еса борми, одам ё кўр, ё қар бўлади, ё тилдан қолади. Ё...

Тафаккур — инсон боласига насиб этган илоҳий неъматдир. Бошқа бирор жонзот Оллоҳнинг бундай иноятига мушарраф бўлган эмас. Дейдиларки, агар мия қон томирига шикаст етса, идрок сусаяди, одам лоқайд бўлиб, қувончини ғамдан, яхшини ёмондан ажратолмай қолади. У фикрлаш, ўйлаш қобилиятини йўқотиб, бу дунёга фақат емак-ичмак учун келган махлўқдан фарқи қолмайди.

Худо бандасини йўлдан ураман деса, аввал ақлдан айиради, дейдилар. Ҳақ гап. Инсон фикр қилишдан тўхтадимми, у ё телбага, ё манқуртга айланади; қуллик кишанига қўл-оёғини ўзи тутиб беришдан ҳам қайтмайди.

Мустабид тузум, энг аввал, инсоннинг тафаккур томирига тиг уради. Шунда у ўз-ўзидан итлоаткор қўлга дўнади.

Қадимда бир гуноҳкор қирқ таёқ ейишга ҳукм қилинганини эшитгач, кечаси билан ўзини қалтақлаб чиққан экан. Қалтақ зарбидан безовта бўлган одамлар, нега ўзингни ўзинг уряпсан, деб сўраса, у бамайлихотир, танамни эртанги жазога ўргатяпман, деб жавоб қилибди. Кўрдингизми, одам ўзини ўзи жазога тайёрлаган. Чунки унда исён руҳи йўқ.

Америкалик адиба Бичер Стоунинг «Том тоғанинг қулбаси» романида қизиқ лавҳа бор. Бир бой Топси исмли чўри қиз сотиб олади ва унга иш буюра бошлайди. Аммо, Топси негадир айтилган ишни бажармайди. Хўжайин сабабини сўраса, у олдин мени уринг, мен қалтақ еб иш қилишга ўрганганман, деб жавоб беради.

Ўзимизда ҳам шунга ўхшаш ривоятлар йўқ эмас. Бир йигитнинг Жамилахон деган хотини бор экан. Эри ҳар куни ишдан қайтгач, уни қалтақлайди. Бир гал у хадеганда келавермабди. Хотин бечора, йўлакда зир югуриб жаврай бошлабди, интиқ-интизорликдан хуноб бўлибди. Қўшни хотинлар нега безовта бўляпсиз, деб сўраса, эрим ўлгур келмади, урадиганини урмади, овқатим кечикиб кетяпти, деб зорланар эмиш. Топси ер қуррасининг нариги томонида — Америкада, Жамила қурранинг бу томонида. Қаранг, улар худди Фотима-Зухрога ўхшайди. Чунки эрксизлик, қуллик психологияси ҳамма жойда бир хил.

Сталин лагерларидаги маҳбуслар кийимининг беш жойига белги — рақам ёзиб қўйиларди. Бизнинг баракда Максим Горькийга суиқасд қилганликда айбланган кекса врач бор эди. Қарангки, йигирма йил мобайнида ҳеч ким уни асл номи билан атамаган экан. Бир гал ундан астагина, асли номингиз нима эди, деб сўрадим. У узок ўйланиб турди-да, кўкрак чўнтагиданғимжмиланиб кетган қоғозни олиб кўз ташлади ва исмим Панкрат, деб жавоб берди. Билдимки, қуллик, эрксизлик уни аллақачон хотирадан, фикрлашдач маҳрум қилган. Демак, тафаккур томирига тиг теккан. Демак, у манқурт эди.

Сталин ишни пишиқ қилган-да. У бировни чет элга чиқармасди ҳам, киритмасди ҳам. Ёт ўлкалар ҳақида бор-йўқ билганимиз — очлик, ишсизлик, эрксизлик эди, холос.

Кимда-ким чет эл кийимини, хориж машинасини, ҳатто фаранги атир-упани яхши, дегудек бўлса, у албатта Фарбга сажда қилишда айбланарди.

...Бино залларидан бирида буюк бобомиз Алишер Навоийнинг қахрамонлари — Фарҳод ва Шириннинг сурати бор. Бу тасвир юртимизда ўтмишга ҳурмат ва бугунги кун масъулияти узвий эканини яққол намоён этади. Фарҳод сиймосида эркакларимизнинг шижоати ва меҳнати, Ширин сиймосида аёлларимизнинг вафодорлиги, иффати ва гўзаллиги акс этади.

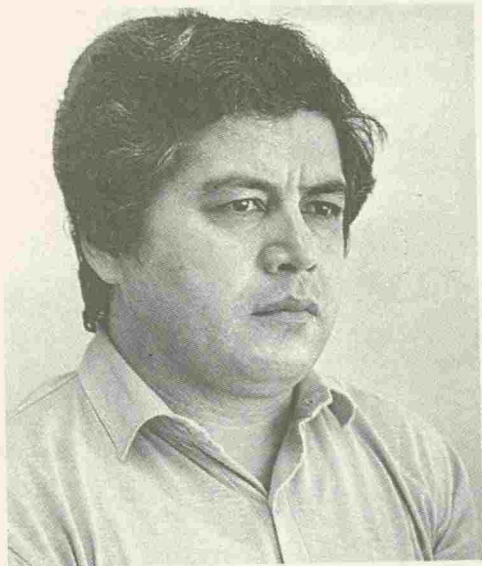
Ислом КАРИМОВ

Баҳодир Жалол. «Ватанни севмоқ иймондандир». «Тошкент-2» тайёрагоҳидаги бино толорига ишланган деворий расм.

Хуришид ДАВРОН

АЛПОМИШ- НИНГ

Бадеа

Бундан ўн икки йил аввал истибодод чангалидаги она юртимизни ярадор ва беҳол ухлаб ётган Алпомишга киёслаб шундай сатрларни ёзган эдим:

*Бепоён далада бир ботир ухлар,
Сочлари чагишиб кетган гиёҳга.
Қай садо ботирни яна қайтарар
Бу кўҳна, бу соқов, бу қар дунёга?
Қузғунлар чўқилаб узар гўшгидан,
Қарғалар ин қурар киприкларига,
Учқур асрларнинг тезкор шаитидан
Чанг қўнар қирдай кенг кўкракларига.
Чоллар қайғуради: «Ким уйғотар, ким?»
Кампирлар йиғлайди: «Уйғонмас мангу».
Шамоллар гувиллаб ўтар бетиним,
Бошида булутлар қотган беуйқу...*

Шеър, ўша давр катағони сабаб, айрим ўзгаришлар билан босилди. У уйқудаги баҳодирни фақат болалар — янги авлод нафаси уйғотади деган фикр билан тугарди. Болалар — Ватан истиклоли, янгича тафаккур тимсоли, рамзи эди.

Истиклол — уйғониш фасли. Баҳор ҳароратидан уйғониб, ниш отмаган уруғ тупроқ остида нобуд бўлгани каби, озодлик ҳавосидан уйғонмаган қўнғил ҳам бир умр жаҳолат домиди қолиб, ҳалок бўлади. Баҳор — умидлар аввали. Умид қор остида ётган чечакни уйқудан эмас, ўлимдан уйғотади. Зеро, донишманд шоирлардан бири бежиз «Ҳар қандай уйқу ҳам — ўлим ҳар қачон», деб хитоб қилмаган. Маънавият ва маърифат юракни жаҳолатдангина эмас, ўлимдан халос этади. Кўкламда қулф урган дов-дарахт дунёга муаттар хидлар таратади. Уйғонган инсон эса халқига, Ватанига, бутун инсониятга меҳр-муҳаббат ва эзгулик улашади.

Истиклол — озод ҳаёт, ҳур тафаккур деганидир. Ботиний озодлик — тафаккур йўқ жойда зоҳирий эркинлик — жамият мустақилиги тўла таъминланмайди. Тафаккур ҳурлиги — маънавий-маърифий кадриятлар самараси. Шу сабабдан, истиклол маънавият ва маърифат равнақини талаб қилади. Бундай тараққиёт мустақилликни мустаҳкамлаш

УЙҒОНИШИ

демакдир. Уйғоқ тафаккур, фаол маърифатгина инсон ва жамият турмушига моҳият ва мазмун бағишлайди. Маърифий мазмунга тўла ҳаётгина инсон камолоти учун шарт-шароит яратади, унинг дунёга, жамиятга, Ватанига, оиласига, ўз инсоний бурчига муносабати ва масъулиятини белгилайди.

Янги тафаккур янги одамлар демакдир. Озод жамият асосини яратувчилар — мустақам эътиқод ва аниқ мақсадга эга, иши ва сўзи билан жисму жонини ҳар лаҳзада жамият манфаатига фидо этмоққа тайёр инсонлардир. Улар халқимизни жаҳонга танитган Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибни Сино, Аҳмад Фарғоний, Хожа Исмоил Бухорий, Бурҳониддин Марғиноний, Хожа Аҳмад Яссавий, Шайх Нажмиддин Кубро, Алишер Навоий, Мирзо Бобур каби донишмандларнинг маънавий давомчиларидир. Аммо, шу билан бирга, биз ўтмиш ва ўтмиш мероси ҳақида ёзганда бир масалани эсдан чиқармаслигимиз лозим. Боболар кимлигини биламиз. Хўш, биз — ҳозирги замон кишилари киммиз ва нимага қодирмиз? Биз Мирзо Улуғбек илми, Абу Али ибни Сино ҳикмати, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд таълимоти, Сўфи Оллоёр каломини тилимиздан қўймай, боболаримиз ундок, боболаримиз бундок, деб фахрланиш билан кифояланиб юраверамизми ёки уларнинг йўлидан бориб, тафаккуримизни, илмимизни имкон қадар оширишни ҳам ўйлаймизми? Ҳазрат Баҳоуддин насихат қилганларидек, насл-насаб билан узоққа бориб бўлмайди. Бобо-

лар ибрати билан ғурурланибгина қолмай, уларга муносиб бўлишга интиломқозим. Тафаккур — олдинга ҳаракат қилмоқ, ўзликини англамоқдир. Шундай экан, биз, энг аввало, истиқлол ва истиқболга хизмат этадиган ғояни, фикрни пухта англаб, таҳлил ва тадқиқ қилмоғимиз зарур. Ўзлигини англаган инсонгина, ўзлигини англаган миллатгина кучли давлат, эркин жамият барпо эта олади.

Тафаккурда ижодий руҳ мавжуд. Ижод — муқаддас озодлиқдир. Бу дунёни ҳам айнан шу Озод Ижодкор бунёд этган. Эркин ижод нури бутун коинотни, жумладан, бизнинг митти юракларимизни ҳам ёритади. Шу илоҳий нур бизни Инсонга айлантиради.

Инсон эркининг тимсоли — тафаккур энг олий мақомга кўтарилган чоғда ҳам муайян маънавий кадрятлар, маърифий тушунчалар доирасида бўлгани маъқул, яъни, ҳар қандай ижодий тафаккур маълум бир ахлоқий-маърифий муҳит чегарасидагина эркин. Бу муҳит инсонларнинг ҳаётий тажрибаси, турмуш тарзи, аждодлар мероси ва бошқа омилларга асосланади. Демак, тафаккур, ижод эркинлиги муайян масъулиятни талаб этади. Бу чегарани, яна такрорлайман, жамиятнинг умумий маънавият ва маърифат даражаси, эҳтиёжи белгилайди. Умумбашарий ғоялар билан йўғрилган миллий маънавиятга ривож бериш тафаккурни, инсон эркини камол топтириш шартларидандир.

Махдуми Аъзам насихати

Миллий маънавият, энг аввало, халққа яқин, инсон ҳаёти ва фаолиятини қамраб оладиган ҳикматлар замирида шаклланмоғи лозим. Бундай кенг қамровли, теран ҳикматлар Шарқ тафаккури хазинасида жуда мўл. Келинг, муайян маънода маънавиятимизни белгиллаган ана шундай кўҳна бир ҳикматнинг мағзини чақиб кўрайлик.

Халқимизнинг маънавий пирларидан бўлмиш ҳазрати Махдуми Аъзам — Хожа Даҳбедий ҳадисларга асосланиб, инсон ўзидан уч нарсадан ақалли биттасини қолдириб кетмоғи жоиз, деб таълим берадилар. Шу тақдирдагина у Оллоҳ таолога қилган аҳдида турган бўлади.

Биринчиси: сиздан хушхулқ фарзанд қолсин. Демак, ҳар бир инсон ўз фарзандининг тарбиясига — унинг иймонли, одобли, миллатпарвар ва юртпарвар бўлиб вояга етмоғига масъул. Махдуми Аъзам назарида, фарзандни йўлга солувчи устоз, энг аввало, ота билан онадир. Ота-она фарзанди яхши фазилат соҳиби бўлиши учун уни мудом эзгулик руҳида тарбияламоғи лозим. Яхши фарзанд — яхши хотирадир, яхши хотира қолдиринг, дейдилар Махдуми Аъзам.

Иккинчиси: садақаи жория, яъни, масжиду хонақоҳ тиклаш, мадрасаю мактаб қуриш, ҳаммому қарвонсарой, боғу роғ барпо қилиш, кўпригу йўл ўтказиш, ариғу кудуқ қазиш, ҳеч бўлмаса, бир ниҳол экиш каби эл-улусга нафи этадиган эзгу амаллардир.

Шавкатли бобомиз Амир Темур ўз тузуқларидан қуйидагиларни ёзиб қолдирганлар: «Амр этдимки, кимки бирон саҳрони обод қилса ёки қориз курса, ё бирон боғ кўқартирса, ёхуд бирон хароб бўлиб ётган ерни обод этса, биринчи йили ундан ҳеч нарса олмасинлар, иккинчи йили райат ўз розилиги билан берганини олсинлар, учинчи йили қонун-қондасига мувофиқ хирож йиғилсин... Яна амр этдимки, катта-кичик ҳар бир шаҳар, ҳар бир қишлоқда масжид, мадраса ва хонақоҳлар бино қилсинлар, фақиру мискинларга лангархона (ғарибхона) солсинлар, касаллар учун шифохона қурдирсинлар ва уларда ишлаш учун табиблар тайинласинлар».

Учинчи насихат: улуми нофеъ, яъни, халққа фойдаси тегадиган илм ўрганиш, касб-хунар эгаллаш ва уни бошқаларга ўргатиб кетиш, мерос қолдиришдир. Махдуми Аъзам ҳазратлари: «Бахтли ул кишиким, худо тавфиқ бериб, қўлига бир амални (илм ёки хунарни) ушлатса ва ўз амали бирла халққа нафи тегса. Киши халққа нафи тегса, бу турур анга ҳақ инояти», дейдилар.

Махдуми Аъзам инсонни илм олиш, хунар ўрганишга даъват этиб, илму хунарли зотларни бахтли кишилар деб таърифлайдилар. Илму хунарга интилиш — асл инсон фазилати, дейдилар. Зеро, илму хунар эгаллаш камолот йўлидир.

Миллий ғоя ва идеал

Навқирон давлатчилигимиз тараққиётида тафаккурнинг ўрни нечоғли муҳим бўлса, миллий ғоя ва идеал — камоли матлубнинг аҳамияти шунчалик бекиёсдир. Миллий ғоя ва идеалда бизнинг истиқлолдан кўзлаган мақсад-муродимиз акс этади.

Шўролар даврида кўнглимиздаги оғриқ миллий истиқлол ғояси эди. Бу — халқимиз

келажига йўлида жонини фидо этган, умр мазмунини хурликда деб билган аждодлардан мерос ғоя эди. Бу ғоянинг амалга ошганини кўриш бизга насиб қилди. Истиклолдек буюк саодатни барқарор этиш, уни асраб-авайлаб келажак насларга етказишдек улкан масъулият ҳам бизнинг зиммамизга тушди. Бугун биз ўтмиш ва келажак қаршисида бирдек масъулдирмиз.

Жаҳондаги барча халқларнинг ўзига хос феъл-атвори (миллий сажияси), турмуш тарзи, ҳаётий ақидалари мавжуд. Бу уларнинг диний эътиқоди, тили, маънавий бойликлари, турмуш тажрибаси, табиати, тарихи, урф-одатлари, анъаналари билан боғлиқ. Муайян феъл-атвор ва турмушнинг ўз афзалликларю камчиликлари бўлиши табиий. Чунончи, бизнинг миллий қиёфамиз, дунёқарашимиз қадимий анъаналар, олис мозий ва яқин ўтмиш акс этган ривоятлар замирида шаклланган. Бу гапларни айтишдан мақсад — яратилажак ғоя ва идеалимизда халқимизнинг миллий қиёфасини белгилловчи омиллари кўздан қочирмаслик ва тараққиётимизга халал берувчи айрим миллий иллатлардан халос бўлиш заруратини таъкидлашдир.

Миллий ғоянинг моҳияти ва асослари нимадан иборат? Бу моҳият — Ватан ва миллат манфаати, бу асос — фидойи муҳаббатдир. Ватан ва миллат манфаатига хизмат этмайдиган ғоя умумий матлаб бўлолмайди. Ватанга, миллатга, тилга, урф-одатга, тарихга, келажакка ва юрт табиатига муҳаббат билан йўғрилмаган ғоянинг келажига йўқ. Муҳаббат — юрак камолоти. У ўткинчи ҳавас эмас, балки комил инсон юрагининг махсулидир.

Миллий ғоя ўзбек халқига тарихан мос бўлмоғи ва унинг жаҳон ҳамжамиятида тутган ўрни билан мустаҳкамланмоғи керак. Шу билан бирга, у зиммамизга тарих юклаган вазифани ва бугунги маънавий тараққиёт йўлимизни белгиламоғи, яъни, биз шу ғоя асосида яшамомиз, фарзанд тарбияламоғимиз, қонунлар тузмоғимиз, ташкилотлар қурмоғимиз, унинг шуқухини кўнглимизда ўстириб, авайлаб-асраб келажак насларга етказмоғимиз лозим. У фақат бугунга эмас, балки келажакка ҳам мос бўлмоғи учун ижодий руҳ билан йўғрилмоғи зарур.

Фуқаролар руҳиятида, онг-тафаккурида ўзгариш бўлмас экан, тараққиёт ҳақида гапириш мушкул, бу руҳият ислоҳотсиз қолар экан, янги давлат ва жамият барпо этиш ҳам сустроради. Руҳият ислоҳотини муайян заифлади ва у халқ онгини ҳаракатга келтиради. Биз ана шу ғояга қараб интилоғимиз ва ҳар бир қадамимиз, ҳаракатимизни миллий ғоя ва идеал мезонига мосламоғимиз лозим.

Амир Темури фаолиятида бош ғоя — Туронзаминда ягона қудратли давлат қуриш эди. Улуғ бобомизнинг бутун саъй-ҳаракати ана шу мақсадга қаратилди. Аммо, кейинчалик теурийлар даврида бу ғоянинг заифлашуви натижасида буюк Соҳибқирон жасорати ва ақлий салоҳияти билан бунёд этилган давлат таназзулга юз тутди. Ўша замон аҳли онг-тафаккурида бу ғоянинг унутилиши сабаб, Бобур Мирзо интилишлари елга совурилди. Оқибатда юрт пароканда бўлди, қудратли давлат ўрнида тарқоқ хонликлар юзага келди ва улар бирлашиш ўрнига ўзаро низолардан бўшамасди. Шу боисдан ҳам Турон халқи кейинчалик салкам бир ярим аср чўзилган истибдод чангалида қолди.

Айтиш мумкинки, ҳар бир давлат, катта-кичиклигидан қатъи назар, тараққиёт йўлида муайян ғоя ва идеалларга эга бўлмоғи тарихий эҳтиёждир.

Хўш, бугун бизнинг ғоя-идеалимиз, орзу-омолимиз нима? Биз нима истаймиз? Мақсадимиз қандай? Қайси йўлда, қандай юрмоғимиз керакки. Ўзбекистон обод ва маданий мамлакатга айлансин?

Узоқ йиллик истибдод ва мафқуравий яккахокимлик таъсирида биз ижтимоий идеализм одамларга айланганмиз. Атоқли Шарқ файласуфи Саид Нафисий бундай деб ёзган эди: «Фақат икки хил миллатгина идеалга эга бўлади. Биринчиси — тараққиёт йўлига кирган миллат. Бундай миллатлар таназзул ва истибдод чоғида ҳам ўзлигини йўқотмайди. Бу ҳол муайян шахсларга ҳам тааллуқлидир. Иккинчиси — хорижий асорат ва истибдод ҳақоратидан қутулган халқлардирки, улар азоб-укубатдаги тақдирдошлик туфайли ягона идеалга муҳтождирлар».

Миллий ғоя ва идеални белгиладиган бош омил — умумий миллий тарбиядир. Фақат ана шу нарса ягона ғоя ва идеални шакллантиради, уни парваришлаб, тараққий эттиради. Миллий тарбия икки омил — аввал оила (ота-она тарбияси), сўнгра мактаб муҳитида шаклланмоғи лозим.

Афсуски, бизда миллий маориф ҳозирча тўла қарор топгани йўқ. Биз ҳамон руҳимизга бегона тарбия усулларида фойдаланмоқдамиз. Агар тез орада таълим тизимида миллий ғоя ва идеаллар руҳи сингдирилган дастурлар, дарсликлари қўлланмас эканмиз, ёш авлод онгида ўзгариш яшамиз амримаҳол.

Бугун Ғарбдан кўп нарса ўрганишга мажбурмиз. Аммо бу ҳол бизни маънавий асоратга маҳкум этмаслиги лозим. Бир замонлар донишманд боболаримиз яратган илм-маърифат колоқ Ғарбни оёққа қўйган эди. Шу боис, биз ҳам Ғарбдан ўрганишни ор деб билмаймиз. Орланиб ўзимизга золимлик қилмаймиз. Шу билан бирга, миллий қиёфамизни сақлаб қолиш учун бобомерос тажрибаларга янги замон руҳини сингдириш йўлидан борамиз. Биз миллий маориф деганда илғор замонавий асбоб-ускуналар билан жиҳозланган, билимдон ўқитувчилар сабоқ берадиган илм даргоҳларини назарда тутамиз. Энг муҳими, миллий маориф деганда биз ватанпарварлик, чинакам инсоний ғурур, мамлакатимиз ва халқ олдида масъулиятни тарбиялайдиган МИЛЛИЙ РУҲ масканини тушунамиз.

Ўзбекистонда яшовчи бошқа миллат вакиллари ҳам муштарак ғоя ва идеал руҳида тарбия топмоғи лозим. Бу вазифа уларга фақат давлат тилини ўргатишдан иборат эмас. Уларни умуминсоний кадрятларнинг узвий қисми бўлган тарихимиз, санъатимиз, умуман, миллий анъаналаримиздан хабардор қилган тақдирдагина бу мақсадга эришамиз. Мазкур тадбир замирида барча миллатларни ҳамжиҳат этиш ғояси турмоғи керак.

Шу сабабдан ҳам миллий ғоя ва идеалнинг шаклланишига хизмат этадиган омиллардан асосийси Ватан — ягона хонадон туйғусини, ватанпарварлик ҳиссини камол топтиришдир. Бу ҳар бир фуқарога хос туйғу бўлмоғи лозим. Бу туйғунинг асл моҳияти мамлакатимизда яшовчи ва миллати, ирки, эътиқодидан қатъи назар, ҳар бир фуқаронинг «Мен — Ўзбекистонликман!» деб қалбдан яқинлашуви билан белгиланади. Қондошлик туфайлигина эмас, қалб орқали яқин бўлиш эса фақат инсонга хос. Бинобарин, Ватанни севиш, уни ягона хонадон, ҳамжиҳат оила деб ҳис этиш — олий инсоний фазилатдир. Ахир, бугун жаҳон тараққиётининг олдида бораётган Японияда ҳар бир фуқаро онгига энг аввало мана шу ягона хонадон туйғуси сингдирилмаганмиди? «Япония — ягона хонадон» шиори япон камолотининг бош омили эмасми? Бир жону бир танлик, ҳамжиҳатлик бор жойда кучқудрат, осойишталик бўлади, фидойилик, инсонийлик ва мурувват тарбияланади.

Миллий ғоя ва идеал шаклланишига таъсир этувчи энг муҳим омил — ахлоқдир. Бу — миллий тафаккурнинг бош мезони. Миллий фикрнинг заифлашуви, бошқа ёт тафаккур қаршисида ожизлиги маънавий-ахлоқий соҳанинг таназзули туфайли юз беради. Миллий ғоя ва миллий идеалнинг шаклланиши эса ахлоқий камолот самарасидир.

Миллий ғоя ва миллий идеалнинг қарор топиши — мураккаб жараён. У ҳам мамлакатимизда бораётган иқтисодий ислоҳот каби такомил йўли билан — босқичма-босқич амалга оширилиши лозим.

Миллий ғоя миллий манфаатларга асосланиб, халқнинг ҳам маънавий, ҳам моддий имкониятларини ҳар тарафлама тараққий эттириш руҳи билан йўғрилмоғи зарур. Бу ғоя халқ юрагида, жамяят турмушида, давлат амалиётида етакчи кучга айланмоғи учун миллий руҳни кучайтирадиган маънавият ва маърифат соҳасига алоҳида эътибор берилмоғи даркор.

Ўтмишда бир тилда сўзлашган ёки тил жиҳатидан ўзаро яқин қавмлардан иборат улкан давлатлар ҳукм сурганини биламиз. Улар нечоғли улкан ва буюк бўлмасин, охирулкибатда таназзулга юз тутган. Нега? Уларни ҳалокатга олиб келган сабаблардан бири — халқлар ва элатларнинг ягона миллат тарзида шаклланмагандир. Илло, давлат тузиш иши қанчалик мураккаб бўлса, миллатнинг шаклланиши ундан-да оғир ва қийин жараёндр. Миллат шундай мукамал бирлик — уюшма, иттифоқки, у узок тарихий жараён натижасида юзага келади. Аммо, рус файласуфи И. Ильин таъкидлаганидек, миллатни таркиб топтириш мураккаб иш бўлса-да, унинг тараққий этишига имкон яратиш ёки аксинча — бунга йўл қўймаслик, ҳатто уни йўқотиш чоралари кўп ва хилма-хилдир. Миллат бир бор йўқолса, абадий йўқолади, уни қайта тирилтириш имконсиз ва чорасиз ишдир.

Миллатни жуғрофий ҳудуд (Ватан тушунчаси), тарих, тил, урф-одат, маросимлар, диний эътиқод ва шунга ўхшаш кадрятлар замирида шаклланган миллий ғоя ва миллий идеал бирлаштиради. Миллатнинг бирлиги эса уни ўлимдан сақловчи, тараққиётга бошловчи қудратдирки, бундан махрум миллатнинг тақдир аянчи бўлади.

Ана шу фикр ва мулоҳазаларга кўра, мен миллий ғоя ва миллий идеални қандай тасаввур қиламан? Улар қандай тушунчалар замирида қарор топмоғи лозим?

Миллий ғоя ва идеал, энг аввало, мамлакатимиз Президенти Ислам Каримов олға сурган «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» ғояси замиридаги маънавий-фалсафий мазмун-тушунчадан ўсиб чиқмоғи лозим. Президентимизнинг «Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура» китобида бу ғоя ва идеал асоси ҳақида шундай фикрларни ўқиймиз: «Бу мустақкам пойдевор — халқимизнинг маънавий мероси, умуминсоний кадрятлардир. Бу пойдевор — халқимизнинг кўп минг йиллик билим хазинаси, тарихий

тажрибаси, қадимий маданиятимиз ютуқлари, азалий анъаналаримиз, расм-русумлару урф-одатларимиз».

Юқориди қайд этилган саволларга яна бир муносиб жавобни ҳазрат Алишер Навоийнинг шеърий меросидан топамиз. Донишманд бобомиз инсон манфаатининг бош омили, демек, тараққиёт ғояси ҳақида шундай башорат қиладилар:

*Камол эт касбким, олам уйидин
Санға фарз ўлмағай ғамнок чиқмоқ,
Жаҳондин нотамом ўтмак биайниҳ
Эрур ҳаммомдин нопок чиқмоқ.*

Ушбу ҳикматга кўра, инсоннинг яшашдан муроди — камолот, камоли матлуби — комил инсонликдир. Яъни, инсон мудом камолот сари интилмоғи, интилишни касб этмоғи лозим. Камолот эса маънавият боғидан ўтади. Бу боғдан баҳраманд инсонгина ўзлигини излайди, кашф этади. Ўзини таниган инсонгина миллатини, Ватанини, оламни танийди, миллат ва мамлакат олдидаги бурч-масъулиятини англайди. Инсон комиллиги миллат ва мамлакат камолотига асос бўлади. Биз келажаги буюк давлат қуришни мақсад қилган эканмиз, жамиятнинг ҳар бир аъзосида комилликка интилиш ҳиссини уйғотиш ва тарбиялашда миллий маънавият — асосий омил, деб ҳисоблаймиз. Улкан вазифага асосланиб айтиш мумкинки, тараққиётга хизмат қиладиган миллий ғоямиз — **ВАТАН КАМОЛОТИ**, миллий идеалимиз — **КОМИЛ ИНСОН** тушунчасидир. Ислоҳ Каримовнинг «Ўзбекистонни янгилашнинг олий мақсади... ҳар бир кишини камол топтиришга эришиш учун зарур шарт-шароит яратишдир» деган гаплари фикримизни яна бир бор тасдиқлайди.

Тафаккур даъвати

Алпомишни ўлим уйқусига солган жамият қандай жамият эди? Америка адибаси Эйн Рэнднинг «Давлат табиати» номли фалсафий бадеасидаги ушбу сўзлар бунга муносиб жавоб бўла олади: «Инсонни фикрsiz қулга айлантирган ёки унинг меҳнати самарасини тортиб оладиган, эркин тафаккур қилишдан маҳрум этадиган ёки ақлга зид ҳаракатларга ундайдиган жамият, мавжуд қонунлари билан инсоннинг табиий талаб-эҳтиёжлари ўртасида қарама-қаршилик келтириб чиқарадиган жамият аслида жамият деб аталишга ҳам арзимайди. У — жинойтчилар тўдаси ёки оломондир. Барча инсоний қадриятларни нест-нобуд этадиган бундай жамият фаолиятини ҳеч қачон оқлаб бўлмайди. Бундай жамият фаровонлик манбаи эмас, балки инсон ҳаётига ҳавф солувчи офатдир. Шу сабабдан ҳам, Совет Иттифоқида ёки фашистлар Германиясидек мамлакатда яшашдан кўра кимсасиз оролда истиқомат қилмоқ инсон учун минг карра хавфсизроқдир».

Бугун биз истиқлол туфайли тафаккур жамиятини қурмоқдамиз. Тафаккур — уйғониш экан, биз уйғонган алпомишлар жамиятини барпо этмоқдамиз. Инсоният тарихи аслида тафаккур тарихидир. Демак, бу — инсон озодлиги учун кураш тарихи ҳамдир. Тараққиётни истаган жамият ва давлат, даставвал, тафаккурнинг эркин ривожланишига шарт-шароит яратади. Бу — кўҳна тарихнинг бош сабоғидир.

Мамлакат ёки жамият ўз-ўзидан эркин бўлмайди. Бу, энг аввало, инсоннинг вужуд ва фикр озодлиги, истиқлоли демакдир. Оллоҳ таоло инсонга бахшида этган илк неъмат ҳам озодлик бўлганини унутмайлик. У шундай эркинлик эдики, унинг илк нишонаси инсонга онг-идрок ато қилинганидир. Тангри гуноҳ ёки савоб, зулм ёки мурувват, жаҳолат ёки маърифат, адолат ёки қабихликни фарқламоқни инсоннинг ўзига ҳавола этди. У инсонни гўзалликка интилишга даъват қилди. Бу гўзаллик — камолотдир; камолот — тафаккур, тафаккур эса, озодлик эди!

Иброҳим ҒАҒУР

ФИКР ЗАМОНИ

Ким нима деса десин, аммо биз — Ўзбекистон фуқаролари мустақилликка сиғинамиз. Севиш айб бўлмаганидек, сиғиниш ҳам айб эмас. Лекин севишдан сиғинишнинг мартабаси улуғроқ. Сиғиниш севишдан сўнг етилади. Биз истиклолни севдик, сўйдик ва бундан буюк ҳикмат топдик. Энди унга сиғиниб, ана шу ҳикматни янада теранроқ англагимиз келади. Бугун аён бўлдики, Ватан, халқ, дину иймон — барчаси фақат миллат хур бўлса, давлат тўла-тўкис мустақилликка эришса, кадр топади, ривожланади. Халқнинг руҳини белгилайдиган шу уч тушунча тўртинчи бир нарсаси — миллий истиклол туфайлигина азизу муқаррам бўлади ва соф ғоядан амалдаги кадриятга айланади. Истиклол бўлмаса, мулк хароб, иқтисод ғариб, халқ ночор қолишини яқин ўтмишимиз тўла исботлади. Шу боис, айтиш мумкинки, тобеликдан қутулаётган халқ учун мустақилликнинг ўзи буюк ва безавол маънавиятдир.

Миллий маънавият асосини ташкил этувчи кадриятлар бир талай. Аммо бош асос мустақилликдир.

Улуғ файласуф Ницше «Юксак маданият ҳамisha улуғ эҳром каби бино этилади», дейди. Бениҳоя теран гап! У бизга ҳам тўла дахлдор, десак янглишмаймиз.

Эҳромни қуриш нечоғли мушкул ва серзаҳмат иш эканини тасаввур қилсангиз, миллий маънавият ва маданиятни тиклаш ва юксалтириш масъулиятини ҳам ҳис этасиз. Эҳромнинг тузилиши бежирим, унда ҳамма нарсаси ҳисобга олинган, демак, у коинотнинг мўъжаз сурати сифатида боқий яшайди. Айтишларича, эҳромда бир олтин нуқта бўлармиш. Агар унга тиг тегса, қайралиб, ўткир бўлиб қолар, лаҳм мутлақо бузилмас, айнимас экан. Маънавият, маърифат, маданият — халқ эҳромидеги олтин нуқтадир. Қайси миллат шу нуқтани топа олса, келажаги порлоқ, эртаси саодатли бўлади.

Биз эҳром қура бошладик. Насиб этса, халқни ва миллатни покиза тутувчи олтин

нуктани ҳам топамиз. Бунинг ягона йўли — миядаги илоҳий қобилиятларни ишга солмоқдир.

Ўзбек халқи, тарихий миқёсда қаралса, жуда ёш халқ. Унинг илдизлари бениҳоя қадим, бениҳоя бақувват, бениҳоя қудратли ва шу билан бирга, биз — жуда ёш халқмиз. Миллат сифатида ҳам ҳали ёшмиз. Нега қудратли, бақувват, деяпман? Маълумки, ўзбеклар тарихий тараққиётида кўпдан-кўп халқлар, қабилалар, уруғларни ўзига сингдириб, бирлаштириб ва ниҳоят, уларга ўз номини бериб шаклланиб келган. Неча-неча халқлар ва уруғларнинг муборак номлари қолган-у, ўзлари йўқ. Аслида, улар мутлақо исзис йўқолиб кетмаган. Ўзбек халқига сингишиб, шу ном остида бирлашган ва ғоят қудратли давлатларга бош бўлган. Биз буюк тарихга меросхўрмиз. Меросхўрлик масъулиятини тўла ҳис этсаккина, янги шароитнинг эгаси бўлиб, буюк халқ бўлиб улғаямиз.

Яқин ва узоқ ўтмишнинг кўпдан-кўп мафкуравий-ахлоқий асоратларидан батамом халос бўлиб, эзгулик, демократия ва юксак тараққиёт соҳибига айланиш буюк халқ мақомига кўтарилишнинг асосий шартидир.

Маърифатли халққа айланиш янги халқнинг юзага чиқиши демакдир!

Маърифатли халққа айланиш йўлида биз зиёли ҳаётимизга ғов бўлиб ётган турли тўсиқлардан ҳам халос бўла бормиз. Жуда катта тўйлар қилиш, жуда катта ошлар бериш, ойлаб-йиллаб аза туттиш, эзгин нолалар — барчаси миллатни ҳолдан тойдиради ва энг ёмони, халқни шулар учун яшаш керак, деганга ўхшаш нотўғри тасаввурга банди қилиб қўяди. Бу гапларни асримизнинг дастлабки чорагида халқимизнинг асил фарзандлари — жадидлар жон куйдириб айтган ва шу мақсад йўлида фидо бўлган. Афсуски, улар қизиллар балосига гирифтор бўлиб, халқни бидъатлардан тўла халос этолмади. Ватанпарварлик ва миллатпарварлик ишлари чала қолди. Миллатимиз маънавиятини бой бериб қўйди.

Мустақиллик ўта зарур маърифий-маданий ишларни давом эттириш имконини яратди. Эндиги асосий иш — миллий онгни тарбиялашдир. Миллий онг тарбияси бамисоли эҳром қуришдир. Буюк келажак, буюк мақсад йўлида шундан ўзга йўл йўқ!

Бугунги дунё кечагисидан қандай фарқ қилади? Биламиз, кечаги дунё «совук уруш» ва «темир тўсиқлар» ваҳимаси билан ўралган эди. У бир-бирига қарши

икки жабҳага ажралиб кетган, шу боис, инсоният узлуксиз таҳликада яшар эди.

Яхлит дунёни иккига бўлиб келган салтанат қулади. Жаҳондорлик дағдагаси билан яшаган салтанат охири ўзини емириб битирди.

Собик СССР халқлари салтанатчилик кишанларидан қутулиб, миллий давлатларини тиклади ва мустақил, эркин, демократик тараққиёт йўлига кирди. Эндиликда бу гаплар ҳаммага маълум. Лекин, биз бу оламшумул ўзгаришларни яна бир қарра эслаб, бугунги дунё кечагисидан мутлақо фарқ қилишини, XX аср охирида ўттизинчи йилларнинг хаёллари ва сафсаталари билан кун кўриб бўлмаслигини, бугун «совук уруш» ва ҳарбий зўравонликлардан халос бўлган халқларга эркин тараққиёт йўли очилганини таъкидламоқчимиз, холос. Жаҳон ядро пойгасидан чарчади. У одамзот бошига битмас-туганмас фалокат ёғдирди. Яратганининг қудратига беҳисоб ҳамду санолар бўлсинким, жаҳон бу калтис ўйиндан қутулди.

Ҳўш, эндиги жаҳон қандай бўлади? Эндиги замон ниманинг замони бўлади? Ҳаёт мантиқига кўра, жавоб битта: эндиги дунё тараққиётнинг барча йўналишида мусобақага қирадиган ва шу тахлит камол топиб борадиган жаҳон бўлади. Бу замонда фикр мусобақага қиради ва замон фикр замони бўлади. Ўтган хафагезак йилларда ақл билан маънавият қовушмаган, шу боис, ундан кўпроқ офат-бало келган бўлса, эндиги замонда ақл маънавият билан бирлашиб, жаҳон тахтига кўтарилади, мумтоз шоирларимиз таъбири билан айтсак, жаҳонбонлик қилади. Бахт-саодат, тинчлик-эминлик, фаровонлик, тараққиётнинг куч-манбаига айланади. Бу гаплар ҳавойирокдек туюлиши мумкин. Лекин, дунёга теран назар ташлаган одам замоннинг ҳақиқати, талаби шундай эканига иймон келтиради.

Ҳа, энди ақлнинг жаҳонбонлиги кучайиб, анъана тусига қиради. Энди ҳар бир шахс умумжаҳон миқёсидаги ақл мусобақасига қўшилиб, шу мухитда жавлон уради. Инсоният ана шундай саодатга етишиди. Бу инсониятнинг сурункали касалланишдан сўнг соғайиш фаслига кирганидан далолатдир. Атрофга қаранг, аллақачон ақл мусобақаси авжига чиққан. У нафақат илм-маданият аҳлини, балки мамлакатларни, ҳатто бугун-бутун қитъаларни беллашувга чорламоқда. Ўзбекистон каби навқирон давлат ҳаётида ҳам ақл-заковат имтиёзга эга бўлиб, дунё мусобақасига бел боғлаётгани беҳад қу-

вончлидир. Бугунги дунё йўлбошчилари ҳамма нарсани ақл тарозисига солиб ўлчаб кўрмоқдалар. Уларнинг барчаси тараққиётда энг мақбул йўл — ақллар мусобақаси эканини тан олмақда.

Не бахтки, Ўзбекистон Президенти ҳам жаҳонда ақлу тафаккур мусобақаси устувор йўналиш касб этаётганини англаб, бизнинг давлатимиз ҳам ана шу мураккаб ва масъулиятли жараёнга дадил кириб боришини истади. Шу боис, юртбошимиз мамлакатимизнинг келажак йўли, тараққиёт йўналишини дунёнинг бугунги ақл-зиё салоҳиятига мос ҳолда белгилади.

Мамлакатимиз мустақиллигидан сўнг Президент Ислам Каримов ташаббуси билан дунёга келган жамғармалар, кенгашлар, марказлар — барчаси истиклолнинг ўзига хос фарзандлари, жаҳоний ақл ва тафаккур мусобақасига қўшилиш сиёсатига, онглари тоталитар ва дарабейлик фалажликларидан уйғотиш ва тирилтириш сиёсатига хизмат қилувчи тузилмалардир. Дунёда бораётган ақл ва тафаккур мусобақасида ожизу нотавон қолмаслик учун, халқ маънавиятини миллий кадриятлар, истиклол ғоялари билан юксалтириш мақсадида Президент Фармони билан Республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилиқ маркази тузилди. У миллатни дунёни дунё қилиб турган буюк ғоялар, оламга машҳур тафаккур мактаблари, улғ мутафаккирларнинг ўлмас меросларига ворилик қилишга даъват этади.

Мамлакатимизни тоғ ва саҳролар куршаб турибди. Лекин, бу хатарли эмас. Саҳролар бағрида минг турли маъдан яширин. Биз бошқа бир нарсадан чўчиймиз ва сергак тортамыз. Бу ўтмишдан мерос маънавиятсизлик саҳроси, маърифатсизлик чўли, ақл устидан кулиш касалидир! Маънавиятсизлик саҳросини заковат баҳори билан яшнатадиган вақт келди! Ҳар қандай маънавиятсизлик ишончсизликдан, бепанонликдан, қонунга риоя этмаслик ва пайт топиб уни оёқости қилишдан туғилади. Эски тузум халқ олдида мудом ёлғончи бўлиб келди ва ишончдан айрилди. Бизга ўтмишдан ана шу асорат — ишончсизлик ҳам мерос бўлиб қолди. Президентимиз таъкидлаганидек, биз ўтмишдан чиқиб келаётган одамлармиз. Ҳар биримизнинг онгимизга тоталитаризм мафкурасининг заҳарли нишлари урилган. Миллий онгни бунга ўхшаш заҳарли ва зарарли нишлардан тозалашда «Маънавият ва маърифат» марказининг, «Тафаккур» журналининг

хизмати бекиёс бўлиши шубҳасиз. Миллий онгни тоталитаризм қолдиқларидан тозалаб, истиклол ғояларини шуурга сингирмагунча тараққиёт йўлига чиқиб бўлмайди.

Инсон табиати мудом куриб ва яратиб яшашга эҳтиёж сезади. Одам табиатан куриб ва яратиб юксалишга мойил. Унда юксалишдан ортик орзу-омол йўқ. Одамдаги сўзлаш, фикрлаш, ўйлаш кўникмалари ҳам юксалиш иштиёқидан пайдо бўлган. Инсон гўзаллик, маърифат ва маънавият чўккиларини ҳам фақат юксалиш ниятида яратган. Аммо у турли зуғум ва зўравонликлар оқибатида ана шу муқаддас кадриятларга лоқайд бўлиб қолади. Биз, эҳтимол, шундай ҳолатларни ҳам бошимиздан кечирдик.

Энди одамларда ишонч уйғона бошлади. Негаки, истиклол ишонч ва онги уйғонган одамларга суянади. Давлатнинг мустаҳкам ва пойидорлиги, аввало, фуқароларнинг ижтимоий фаолиятига, оилани ва хўжалиқ юритишни қандай ташкил этишига, она заминга севги-садоқатига боғлиқ. Агар ҳар бир фуқаро ўз фаолиятини истиклол ғояларига, умумтараққиёт манфаатларига мос ҳолда юритса, халқнинг минг йиллик орзулари тарихий ҳаракат тусини олади. Миллий онг кучга кирса, миллий шараф ҳам кучга қиради. Миллий шараф халқ ҳаётининг ҳар бир заррасида намоён бўлмагунча дунёда эътибор топиш қийин. Миллий шараф ҳаёт даражаси ва ҳаёт салоҳияти учун мудом кўраш олиб бормоқдир. Гоҳо миллатни нима бирлаштиради, деб сўрайдилар. Миллатни шараф туйғуси бирлаштиради! Бунга эса муттасил тарбия воситасидагина муяссар бўламиз.

Мустақил давлат, агар у келажакда етук фуқароларга эга бўлман деса, сиёсат ва тарбияда ихтиёрийликни асосий эътиборда тутиши керак. У бор кучини шу инсоний тамойилни тарбиялашга қаратиши лозим. Ҳар қандай ижтимоий тараққиётнинг илдизи — ана шунда. Ҳар қандай зулм ва таназзулнинг асоси эса — ихтиёрийликнинг йўқлигида.

Одамда ихтиёрни тарбиялаш... Яратганнинг ўзи ҳам ихтиёрни бирламчи деб билади ва унга даҳл қилмасликка ундайди.

Мустақиллик нима учун керак ва у нега бу қадар гўзал? Чунки у ихтиёрийликни муҳайё этади. Одамзот танлаш ҳуқуқига эга бўлгандагина ўзини одамдек ҳис этади ва зумрасидаги қобилиятларни очиш пайида бўлади. Шунини яхши билмоқ

керакки, ихтиёрийликсиз ҳеч қандай қобилият ва салоҳият юзага чиқмайди. Бировнинг ихтиёри билан ҳисоблашмаслик ва ҳатто бутун бир халқ ёки халқларнинг ихтиёрини менсимаслик, уни қуч билан сўндиришга уриниш ўта бемаъниликдир. Инсоният тарихидаги бор шармандалик ва ахлоқсизликларнинг асосий сабаби шу бўлиб келди. XX аср охирида инсоният бу шармандалиқдан тўла ҳалос бўлади. Ихтиёрийлик инсониятнинг яшаш тарзига айланади. Негаки, инсоният бунинг аксини неча бор кўрди ва ундан тўйди.

Мустақиллигимиз ихтиёрсизликка чек қўйиб, ихтиёрийликнинг шонли йўлини очди. Мустақилликнинг фалсафий моҳияти ана шунда!

Миллий тафаккурнинг уйғониши ва жаҳон тафаккур маданияти билан бойиши — Темур ва темурийлар, форобийлар, хоразмийлар, синолар, берунийлар, фарғонийлар, яссавийлар, накшбандийлар, ахрорийлар, навоийлар, бобурийлар, машрабийларнинг қомил анъаналарини давом эттириш, ривожлантириш, юксалтириш, шарафларга чулғаш учун энди юртимизда барча имкониятлар мавжуд. Янги иқтидорга эга «Маънавият ва маърифат» маркази ҳам фақат шунга хизмат қилади.

«Қонун бирла тузсун
элу халқини...»

Ҳалимбой
БОБОЕВ

IX—XV асрлар Мовароуннаҳр ҳуқуқшунослик мактаби ва Ўзбекистонда қонунчилик

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг муқаддимасида инсон ҳуқуқларига ва давлат суверенитети ғояларига содиқлик тантанали равишда эълон қилиниб, Конституция ва жорий қонунларнинг манбалари аниқ кўрсатилган. Ана шу манбалар орасида, биринчи ўринда, ўзбек давлатчилиги ва қонунчилиги ривожининг тарихий тажрибаларига таяниш зарурлиги эътироф этилган.

Ўзбекистон давлатчилиги ва қонунчилиги тарихи жуда бой ва қадимийдир. Қадимги Туронда давлатчилик ва қонунчилик маданияти эраимздан аввалги 3-4 мингинчи йиллардаёқ шаклланган. Аммо тарихий китобларда, ўқув қўлланмаларида ушбу масалалар бўйича ягона фикр йўқ, бу соҳанинг кўп жиҳатлари бизга қоронғилигича қолмоқда. Қадимги Турон ҳудудида ташкил топган турли давлатлар, хусусан, Сугдиёна, Парфия, Юнон-Бактрия, Қанҳқа, Паркона, Кушон, Тоҳаристон давлатлари, Турк хоқонлиги, сомонийлар, ғазнавийлар, қорахонийлар, хоразмшоҳлар, Темур ва темурийлар давлатлари тарихи, бу давлатлардаги қонунчилик етарли ўрганилмасдан қолган.

Турон қонунчилиги тарихи ҳам бой бўлиб, бу заминда энг қадимий қонунлар, диний-ҳуқуқий таълимотлар, мактаблар, оқимлар пайдо бўлган. Масалан, Зардушт динининг асосий манбаи — «Овисто»да диний-ахлоқий қоидалар билан бирга, оилага доир, жиноят ва жазо каби масалаларга оид қоидалар ҳам битилган. Исломи динининг Ўрта Осиёга кириб келиши билан боғлиқ ҳолда мусулмон ҳуқуқи тизими ривожланади. Хусусан, Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Марғилон каби шаҳарларда фикҳ илми ғоят ривожланиб, бу шаҳарларда Мовароуннаҳрнинг ўзига хос фикҳ мактаблари шаклланган. Айниқса, Бухоро ва Самарқанд мактаблари мусулмон дунёсига номлари машҳур кўплаб ҳуқуқшуносларни етиштириб берди. Мовароуннаҳр фақиҳлари Қуръон ва ҳадис ҳукмларига, қоидаларига асосланган қонунлар тизими — шариатни ривожлантирганлар. Бу заминда исломда машҳур тўрт мазҳабдан Ҳанафийлар мазҳабининг фикҳ мактаби (уни Имом Абу Ҳанифа розийоллоҳу анҳу шогирдлари Имом Абу Юсуф, Имом Муҳаммад Зуфар ва бошқа олимлар билан биргаликда яратган) тараққий топган. Мовароуннаҳрда шариат қонунчилиги

тизимларини яхши билган ва уни ривожлантирган машҳур мутафаккирлардан ал-Бухорий, ат-Термизий каби улуғ муҳаддислар ўлмас ҳадис китобларини таълиф қилган бўлсалар, фақиҳлардан Убайдулло ибн Умар ад-Дабусий (XII аср), Абу Ҳафс ан-Насафий (XII аср), Абдулазиз Марғиноний ва унинг ўғли Абулҳасан Заҳириддин (XI аср), Абу Амр ал-Байқандий (XII аср) ва Ал-Қафқол уш-Шоший (X аср) ва бошқа кўплаб олимлар ўз асарларида мусулмон қонунчилигини ривожлантиришга улкан ҳисса қўшдилар. Бу буюк фақиҳларнинг илмий асарлари дунё халқларининг кўп тилларига таржима қилинганига қарамадан ҳануз ўзбек тилига таржима этилмаган.

Қонун, давлат ва сиёсатга эътибор Ўрта Осиё халқларида қадим замонлардан юксак бўлган. Бу соҳага доир сон-саноксиз китоблар ёзилган. Масалан, «Зафарнома»лар давлатлар, шоҳлар ҳақида бўлса, Форобий, Юсуф Хос Ҳожиб, Навоий асарлари ва Темур «Тузуқлар»ида қонунчилик, қонунийликка доир сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар илгари сурилган. Масалан, Юсуф Хос Ҳожиб «Қутадғу билиг» асарида қонун тўғрисида қуйидаги сўзларни битган:

*Қилч бирла кессун йиғи бўйинини,
Қонун бирла тузсун элу халқини.*

Алишер Навоий эса:

*Бу дин илмики, хомам қилди таҳрир,
Эрур фиқҳу ҳадису сўнгра тафсир,*

деб ёзади бу ҳақда.

Ана шундай бой ҳуқуқий-маънавий мероснинг ҳозирги кунгача ўрганилмасдан қолиши биз, ўзбек ҳуқуқшуносларининг миллий давлат ва ҳуқуқ тарихимизни яхши билмаслигимизга сабаб бўлмоқда.

Ушбу мақолада биз Мовароуннаҳрда фикҳ илмлари ва улардан бугунга керакли айрим хулосалар чиқариш борасида сўзламоқчимиз.

Мустақил Ўзбекистон давлатининг қонунлар тизими, биринчидан, ўзбек қонунчилик тарихига асосланган ҳолда шаклланаётган бўлса, иккинчидан, дунё халқларининг илғор демократик ғояларига, тажрибаларига асосланган ҳолда ривожланмоқда. Ўзбекистон қонунчилиги тарихи деганда, албатта, аввало, Туркистон Россия империяси мустамлакасига айланганига қадар бўлган ҳуқуқий тизим — шариатни назарда тутамиз. Шариат Ўрта Осиё халқлари ҳаётида, уларнинг ҳуқуқий онги, ҳуқуқий маданиятининг шаклланишида кўп асрлар давомида чуқур из қолдирган ҳуқуқ тизимидир. Шариат ва унинг илмий йўналишларини кўпчилик аксар илоҳият, яъни ислом дини, унинг ақидалари ва қонун-қоидаларидан иборат, деб тушунади. Ваҳоланки, шариат қонунлари илоҳият қонунлари билан бир вақтда инсон ҳақ-ҳуқуқларига, дунёвий масалаларга, жумладан, табиатни муҳофаза қилиш масалаларига тегишли қонун-қоидаларни ҳам ўзида мужассамлаштирган. Ҳозирги ҳуқуқшунослар орасида шариатдан қонунлар тузишда фойдаланиш керак, деган масалада яқдиллик бўлса-да, аммо ундан нималарни олиш мумкин-у, нималарни олиш мумкин эмас, деган савол жавобсиз қолмоқда. Ҳуқуқшунослик фанларида бундай ҳолатнинг юз беришига узоқ йиллар давомида шариатнинг ўқитилмагани ҳамда унга қарши сиёсат юргизилгани сабаб бўлди. Бугунги долзарб масалалардан бири — ана шу унутилган, ўтмишда халқларимиз ҳаётида муҳим ўрин тутган шариатни ўрганишдан иборат. Ўзбекистон давлати — дунёвий давлат. Шу боисдан биз шариатни тўла-тўқис қабул қила олмаймиз. Ундан энг ҳаётий зарур қоидаларни, ғояларни олиш мақсадга мувофиқдир. Шариат тизимини мукамал, бир бутун тарзда жамлаган китоб Бурҳониддин Марғинонийнинг «Ҳидоя» асаридир. Ўрта Осиёда «Ҳидоя»дан ташқари яна ўнлаб бошқа, шариат қоидаларини мужассамлантирган тўпламлар, китоблар мавжуд. Бухорода «Ақоид», Самарқандда «Ҳикмат ул-ойин» каби китоблар ёзилди. Фарғоналик Фаҳриддин Ҳасан ибн Маҳмуд, бухорлик Убайдуллоҳ ибн Маъсудлар ҳам баркамол фикҳ китоблари битдилар. Бу асарлар қозилар томонидан қўлланиладиган ва мадрасаларда ўқитиладиган китоблар эди. Мусулмон мамлакатларида шариат қонун-қоидаларини билганлар дин ва давлат ҳаётида энг эътиборли шахслар ҳисобланган.

Имом Бурҳониддин Абулҳасан Али ибн Абу Бакр ибн Абдулжалил ал-Фарғоний ал-Марғинонийнинг номи ҳуқуқшунослар оламида машҳурдир. Унинг номини дунёга таъинланган 53 китобдан иборат «Ҳидоя» асари ҳисобланади. Бурҳониддин Марғиноний

(593—1197 йили вафот этган) Риштон, Марғилон, Бухоро, Самарқанд шаҳарларидаги мактаб-мадрасаларда ўқиб, илм олади. У Куръон, ҳадис, тафсири ва фикҳ илмларини мукаммал эгаллаган, ўз замонасининг етуқ ҳуқуқшунос олими даражасига кўтарилган зотдир. Бурхониддин фикҳ улминини устозлари — Нажмиддин Абу Ҳафс Умар ибн Муҳаммад ан-Насафий, Ҳусумиддин Умар ибн Абдуллоҳ ибн Умар ибн Маъвоз Ас-Сарахсий, Абу Умар Усмон ибн Али Байқандий, Аҳмад ибн Абдурашид ал-Бухорийдан ўргангани. Улуғ аллома ўнлаб китоблар муаллифидир. Улар орасида «Китоб ал-Ҳидоя» энг мукаммал асардир. Афсуски, араб тилида битилган бу китоб бир неча жаҳон тилларига таржима қилинганга қарамадан ҳозиргача ўзбек тилида таржимаси йўқ.

«Ҳидоя» Мовароуннаҳр фикҳ мактабининг мусулмон дунёсида қанчалик тараққий этганини кўрсатади. Китоб тил жиҳатидан ҳам, маъно ва мазмун жиҳатидан ҳам ғоят аниқ ва пухта ёзилгани ҳақида ҳуқуқшунос олимлар асарларида таъкидлаб ўтилган. «Ҳидоя» Н. Гродеков деган шахс томонидан рус тилига инглизчадан таржима этилиб, қисқартирилган ҳолда, тўрт жилда, 1893 йили Тошкентда 400 нусхада, фақат Туркистонни идора қилаётганлар — мустамаккачилар учун босилган эди. Рус тилидан ташқари, «Ҳидоя» форс, инглиз тилларига ҳам таржима этилган. Профессор Акмал Саидов томонидан Н. Гродековнинг рус тилидаги нусхаси бизда ҳам 1994 йилдан қайта нашр қилина бошлади...

«Ҳидоя»да закот, таҳорат, қудуқлардан фойдаланиш, таяммум, нарсаларни поклаш, намоз шартлари, садақа, рўза, жинойт ва жазо, никоҳ, иdda, масало, савдо-сотик, кўрик ердан ва сувдан фойдаланиш, гувоҳлик, ўғрилик, васият каби масалалар бирма-бир баён этилган. «Ҳидоя» ўзининг тўзилиши ва маъносига кўра бошқа ҳуқуқ тизимларидан фарқланади. Масалан, бизда ҳам ўқитиладиган Рим ҳуқуқидан. Рим ҳуқуқи эрампдан аввал римлик юристлар ва антик юнон файласуфларининг сиёсий-ҳуқуқий таълимотлари асосида яратилиб, кейинчалик Ғарбий Оврупо мамлакатларида ривожлантирилган ҳуқуқ тизими бўлса, мусулмон ҳуқуқи ундан анча кейин, яъни еттинчи асрдан бошлаб шаклланган, такомиллашган ҳуқуқ тизимидир. Шариатнинг биз учун фойдали, қулай томони шундаки, у — биринчидан, Шарқ давлатлари халқларининг урф-одатлари, анъаналари асосида ривожланган. Масалан, шариатда ердан, сувдан фойдаланиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш каби Шарқ мамлакатлари халқлари ҳаётида муҳим ўрин эгаллаган масалалар ниҳоят даражада аниқлик билан ҳал этилган. Савдо-сотик ишларида ҳалоллик, лафз, инсоф каби ахлоқий қоидаларнинг ҳуқуқий меъёрлар билан уйғунлашиб кетгани диққатга сазовордир. Иккинчидан, шариат ҳар бир воқеа-ҳодисани мисоллар ёрдамида, жуда аниқлик билан тушунтиради, яъни унинг шарҳларини беради. Афсуски, ана шундай бой ва биз учун ҳозирги кунда ҳам назарий, ҳам амалий аҳамиятга эга китоб — «Ҳидоя» ўрганилмасдан қолмоқда. Шуниси таажжублики, ўз Ватанимизда мукаммал ишланган шариат қонунқодалари мавжуд бўлагуриб, собиқ Иттифоқ шароитида шаклланган сиёсий-ҳуқуқий қарашлардан қутулиш осон эмас экан. Республика ҳуқуқшунослари Москвада тайёрланиб, тасдиқланган дастурлар ва режалар асосида иш юритганликлари сабабли, ўз тарихини ўқий олмайдиган даражага тушиб, ундан бегоналашдилар. Ҳатто кўпчилик ўз тарихини «қолоқлик»да, «диний хурофот»да айблашгача борди. Университет ва институтларда давлатшунослик, ҳуқуқшуносликдан дарслар ҳамон тўлиқ Рим ҳуқуқи тизими бўйича ўтилмоқда. Албатта, биз Рим ҳуқуқини камситмоқчи эмасмиз. Рим ҳуқуқи инсоният томонидан яратилган энг катта маданиятлардан биридир. Аммо гап шундаки, шариат кўп масалаларда ундан устун бўлса борки, кам эмас.

Ўзбекистон давлатчилиги ва қонунчилиги маданиятини ўрта асрда янги тарихий босқичга кўтарган ҳамда энг буюқ давлатчиликка асос солган шахс Амир Темур бўлди. XIV асрда мўғуллар истилоси натижасида мамлакат сиёсий жиҳатдан парчаланиб, давлат ва қонунчилик тартиби издан чиққан эди. Мамлакат бошсиз, раҳбарсиз, қонунсиз қолган эди. Ана шундай оғир бир тарихий шароитда Амир Темур сиёсий майдонга чиқди. Амир Темур давр талабини, яъни мамлакатни мўғул босқинчиларидан тозалалаб, ягона, кучли марказлашган давлат тиклаш кераклигини тушуниб етди. «Бошлиқсиз мамлакат жони суғуриб олинган танага ўхшайди. Жонсиз тана унинг ҳалокати билан баробардир», дея мамлакатга бошчилик қилади. Амир Темур фақат ўз халқини эмас, балки қўшни мамлакат халқларини ҳам золим шохлардан, ҳокимлару беклардан қутқарди. У мамлакатда қатъий қонун ва қоидалар ўрнатди. Темур салтанатининг чегаралари Шимолда олтинчи иқлим, Жанубда Ҳиндистонгача, Шарқда Хитой девори, Ғарбда эса Ерўрта денгизгача бориб етган эди. У 27 давлатга тартиб ва қонунчилик ўрнатган буюқ давлат арбобидир.

Темур давлати, Соҳибқироннинг олиб борган сиёсати ва ўзи ҳақида Шарқу Ғарбда

жуда кўплаб китоблар ёзилди. Шарқда яратилган Амир Темур ва унинг мамлакатдорлик ишлари тўғрисидаги энг мукаммал китоб Шарофиддин Али Яздийнинг «Зафарнома» асаридир. Афсуски, бу китоб ҳануз бугунги ўзбек тилига тўла таржима қилинмаган. Иброҳим Мўминов каби олимларимиз журъат этиб, илмий рисола ва мақолаларида Амир Темур «Ўрта Осиёда марказлашган давлат ташкил этди», «мамлакатда тартиб ўрнатди», «ободончилик, маърифий ишларни ривожлантирди» каби фикрларни билдирганликлари учун Москвада, Ўзбекистонда танқид қилинди. Иброҳим Мўминов Амир Темурни «илоҳийлаштириш»да ҳам айбланганини яхши биламиз. Ўз юртида унга душманлик билан қаралаётган бир замонда, биздан анча узоқда бўлган Оврупо олимлари, тарихчилари, хусусан, инглиз, француз, итальян адиблари уни улуғлаб асарлар яратдилар, унга ёдгорликлар ўрнатдилар...

Амир Темур давлати ва унинг «Тузуқлар»идаги фикр-мулоҳазалар биз — давлатшунос ҳамда ҳуқуқшунослар учун катта мактаб, қимматли манбадир. «Тузуқлар»дан давлатни идора этиш санъатининг турли соҳаларини ўрганиш мумкин. Унда, масалан, Амир Темур 12 тамойилга биноан давлатни идора қилгани кўрсатилган. Биринчиси, дин ва шариат қонунларини қўллагани. Бундан бугунги кун учун хулоса чиқарадиган бўлсак, давлатда албатта мафкура ва қонун бўлиши керак. Иккинчиси, жамиятни 12 табақа ва тоифага бўлиб, улар билан бамаслаҳат, биргаликда давлатни бошқаргани. Маълумки, тоталитар давлат ҳукм сурган йиллар давомида (айниқса, 40-йилларгача) биз жамиятни икки келиштириб бўлмас синф — эзувчилар ва эзилувчиларга бўлиб, уларни бир-бирига қарши қўйдик. Давлат эса, пролетариат синфининг қуролига айланган эди. Амир Темур тамойилнинг афзаллиги шундаки, у давлатда иккита синф эмас, ўн иккита тоифа ва табаканинг мавжудлигини эътироф этади. Уларнинг ҳар бири ўз мавқеи, касбига кўра вазифасини бажариши керак. Давлат эса, улар ўртасида тинчликни сақловчи, таъминловчи кучдир.

Учинчиси — маслаҳат, тadbиркорлик, фаоллик ва ҳушёрлик, эҳтиёткорлик. Бу тамойилнинг муҳимлиги шундаки, давлат аҳамиятига эга ишлар тегишли тартибда мутахассислар, олимлар, қонуншунослар билан бамаслаҳат амалга оширилган. Tadbиркорлик ва ҳушёрлик билан сиёсат юритилган. Тўртинчиси, салтанат ишларини тўра ва тузуқлар, яъни қонун-қоидага биноан амалга оширгани. Амир Темур қонунга, унинг устиворлик тамойилига катта эътибор билан қараган. Унинг қонунлари шариат тизимларидан иборат бўлиб, давлат ҳокимиятида оддий аскардан то амирғача ҳуқуқ ва бурчлари белгилаб қўйилган.

Бешинчиси, амирлар ва сипоҳийлар билан яхши муносабатда бўлгани, уларга иззат-икром кўрсатиб, мартаба ва унвонларини ҳурматлагани. Уларнинг турмушидан хабардор бўлган. Дирҳаму динорларини аямаган. Шу сабабли ҳам улар Амир Темур учун жонларини баҳшида этганлар. Олтинчиси, адолат ва инсоф билан иш кўргани. Гуноҳкорга ҳам раҳм-шафқат қилган.

Юридик адабиётларда қонуннинг устиворлиги, ҳуқуқий давлат ҳақида асосан Фарбий Оврупо мутафаккирлари, хусусан, француз олими Монтескиё, олмониялик Кант ва бошқалар ёзган, деб уқтирилади. Ҳолбуки, Темур «Тузуқлар»ини синчиклаб ўқиган одам қонуннинг давлат ҳаётида ҳал қилувчи мавқега эга бўлганини пайқаши қийин эмас. Темур золимлардан мазлумларни ҳимоя этган. Унинг ҳузурда лашкарлар учун маҳсус қози ва раият учун маҳсус қози бўлган; ишларни улар билан маслаҳатлашиб, қонунга биноан ҳал қилган. Амир Темур қонун бузилганда ўз фарзандларини ҳам аямаган. Шу билан бирга, у ўта раҳм-шафқатли ҳам бўла олган: «Менга ёмонликлар қилиб, бошим узра шамшир кўтариб, ишимга кўп зиён етказганларни ҳам, илтижо билан тавба-тазарруъ қилиб келгач, ҳурматлаб, ёмон қилиқларини хотирамдан ўчирдим», деб ёзади Соҳибқирон.

Еттинчиси, саййидлар, уламоу машойих, оқилу донолар, муҳаддислар, тарихчиларни эътиборли шахслар деб билгани ва улар билан суҳбатда бўлгани. Улардан маслаҳатлар сўраган. Саккизинчиси, азму жазм билан иш тутгани, ишга бутун вужуди билан киришиб, уни охирига етказгани, айтган сўзига амал қилгани. Одам атодан пайғамбарларгача, кейинги даврларда ўтган шоҳлар, давлатлар, қонунлар тарихига қуриштирдим, ўргандим, деб ёзади Амир Темур. Тўққизинчиси, раият (халқ) ҳаётидан доимо огоҳ бўлгани. Давлатлар, шаҳарлар, қишлоқларнинг қонун-қоидаларига, урф-одатларига ҳурмат билан қараган. Ҳокимлар, сипоҳийлар халққа зулм ўтказган бўлса, қонуний жавобгарликка тортилганлар.

Ўнинчиси, турку тожик, арабу ажамнинг турли тоифаларидан ўз паноҳига кирганларга ҳурмат билан қарагани. Ўн биринчиси — фарзандлар, қариндошлар, ошна-оғайни-

лар, кўни-кўшнилар давлат тепасига чиққанида ҳам унутилмаган. Уларга ҳамма қавм бир-дек ҳурмат билан қараган. Ўн иккинчиси — дўст-душманлигидан қатъи назар, сипохий-ларга ҳамма жойда ҳам ҳурмат билдирилган.

Темур «Тузуқлар»ида келтирилган давлатни идора қилишаа доир ўн икки тамойил ҳозирги кунда ҳам, шубҳасиз, қўлланилиши мумкин. Бу тамойиллар ҳар бир ҳоким, вазир ва бошқа давлат хизматчиларининг иш услубига айланса, жамият, давлат фақат фойда кўрарди.

Биз «Тузуқлар»даги 12 тамойил ҳақидагина мулоҳаза юритдик, холос. Ундаги давлат, қонунга тегишли бошқа ғоялар тўғрисида биргина мақолада гапириш имконсиз. Бу бой маънавий меросдан биз қанчалик ўринли ва унумли фойдалансак, давлатимизнинг шон-шухрати шунчалик юксалади.

Маслаҳат ва кенгаш икки хил бўлишини эътироф этаркан, Амир Темур шундай дейди: «Қайси киши ақлга сиққан бир ишни куйиниб гапирса, суйиб эшитар эдим. Кимки, оқилона гапларни эрларча кескинлик билан сўзласа, унга ҳам кулоқ солардим». Соҳибкироннинг бу сўзлари айни бугунги кун учун айтилганга ўхшайди. Гап шундаки, давлат ҳокимиятида халққа фидойиларча хизмат қилаётганлар билан бирга, ўз манфаатини ўйлаб, ёлғон ваъдалар бериб, «Иш бошқа-ю, гап бошқа», деб юрганлар ҳам борга ўхшайди.

Давлат интизоми, қонунчиликнинг қатъий ўрнатилиши, давлат идораларини марказлаштириш ва мустаҳкамлаш ғоялари Амир Темур давлатида асосий ғоялар бўлган. Марказий Осиё, хусусан, Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон давлатлари ўртасидаги иқтисодий, сиёсий, молиявий ва ҳарбий соҳаларда бирлашишга қаратилган саъй-ҳаракатлар бўлиниб кетган Туркистон давлатининг кучларини бирлаштиришга хизмат этади. Чунки бу давлатларда яшаётган халқларнинг, миллатларнинг тақдирлари бирдир. Бу борда Ўзбекистон Президенти Ислоҳ Каримовнинг кўрсатаётган ташаббуси таҳсинга сазовор. Амир Темур даври ҳозирги мустақилликни мустаҳкамлаш, келажақда буюк давлат куриш учун курашаётган даврга кўп жиҳатдан ўхшашдир.

«Тажрибамда кўрилгани, — деб ёзади у, — ишбилармон, мардлик ва шижоат соҳиби, азми қатъий, тadbиркор ва хушёр бир киши минг-минглаб тadbирсиз, лоқайд кишилардан яхшидир». Ҳақиқатан ҳам, давлат ишларида собиқ Иттифок вақтида айниқса лоқайдлар, сотқинлар, порахўрлар жуда кўпайиб кетган эди. Улардан қутулиш осон бўлмапти. Амир Темур ўз арқони давлатига ишбилармон, ақли расо, иймонли, ишончли шахсларни тўплади. Ақл соҳиблари билан бамаслаҳат иш кўриш Темур салтанатида асосий қондага айланган эди. «Гарчи ишнинг қандай яқунланиши тақдир пардаси ортида яширин бўлса ҳам, ақли расо ва хушёр кишилардан кенгашу тadbир истаб, фикрларини билмоқ лозимдир».

«Давлату салтанат уч нарса билан: мулк, хазина ва лашкар билан тикдир», деб ёзган эди Амир Темур. Мулк социализм шароитида умумийлаштирилиши оқибатида эгасиз қолиб, талон-торож объектига айланди; мамлакатда юлғичлар, порахўрлар, халқ ҳисобига бойиш йўлига ўтган тўдалар кўпайиб кетди...

«Яна тажрибамда кўриб, билдимки, — деб ёзади Соҳибкирон, — давлат агар дину ойин (қоида) асосида қурилмас экан, тўра-тузуқка боғланмас экан, ундай салтанатнинг шуқуҳи, қудрати ва тартиби йўқолади. Бундай салтанат яланғоч одамга ўхшарки, уни кўрган кимса назарини олиб қочади. Ёхуд қасу ноқас тап тортмай кириб чиқадиган томсиз, эшиги-тўсиғи йўқ уйга ўхшайди». Дарҳақиқат, ғоясиз, мафқурасиз, қонунсиз давлатнинг тартиби бузилади. Унда қасу ноқаслар кўпайиб кетади. Шунинг учун ҳам бугун Ўзбекистонда уюшган жиноятчиликка қарши, шахру кишлоқларда қонунчиликни ўрнатиш борасида олиб борилаётган кураш, маърифий ва маданий ишлар, айниқса, ёшларнинг ҳуқуқий тарбияси борасида кўрилаётган ва қўлланилаётган тadbир-чоралар ўз вақтида амалга оширилаётган хайрли ишлардир.

Мовароуннаҳрда ўрта асрларда барча мусулмон мамлакатларига донғи кетган ҳуқуқий мактаб амал қилди. Бу мактабнинг пешқадамлари Имом Бухорий, Имом Абу Исо ат-Термизий, Форобий, Бурхониддин Марғиноний каби алломалар эди. Амир Темур Туркистонда ягона марказлашган давлат ташкил этиш ва қонунчиликни мустаҳкамлаш билан бу мактаб мавқеини янги, юксак поғонага кўтарди. «Ҳидоя», «Мухтасар», «Темур Тузуқлари», «Зафарнома», «Хамса» каби китобларда ҳуқуқ тизими, давлат, қонун ва сиёсат тўғрисидаги таълимотлар баён қилинган. Биз ана шу кўп йиллардан буён унутилган маънавий-ҳуқуқий бойлик ва Темур давлатининг қонуний меросхўримиз. Бинобарин, уларнинг ўзбек тилига таржима қилинмаганларини таржима қилиб, кўп нусхада нашр этиш

керак ва улардан қонун яратишда фойдаланишимиз зарур. Ўқув юртларида бу манбаларни пухта ўргатиш лозим. Бу китоблар ҳокимлар, прокурорлар ва бошқа масъул шахсларнинг иш столларида туриши керак.

Қонуннинг устиворлик тамойили ҳақида гап кетганида, бу масала эрамиздан бир неча минг йиллар аввал «Овисто» каби китобларда, айниқса, ўрта асрларда юқорида зикр этилган асарларда жуда теран кўйилганини алоҳида эслатиб ўтиш зарур. Бу масала халқларимизнинг сиёсий-ҳуқуқий онгида, турмушида ҳамма вақт назарий ва амалий аҳамиятга эга бўлган.

Жамиятда қонунчилик билан боғлиқ энг муҳим масалалардан яна бири, бу — фуқароларнинг ҳуқуқий, сиёсий онгини, маданиятини оширишдир. Собиқ Иттифоқ вақтида қонунга, давлатга, давлат хизматчиларига одамларнинг ишонч-эътиқоди йўқолган, ҳокимиятга ишончсизлик кучайиб кетган эди. Чунки, қонунлар қоғозда ёзилганича қолиб, амалда партия раҳбарларининг айтганлари қонун тусига кириб қолган эди. Бундан қутулиш учун вақт ва фидойиларча меҳнат қилиш талаб этилади. Фуқароларни, айниқса, ёшларни Конституция, қонунларга риоя этиш ва халқимизнинг ахлоқ-одоби, яхши анъаналари руҳида тарбиялашимиз керак...

Туркистон халқлари озодлик, эркинлик ва бирликни сақлаш учун курашиб келган, дунё халқлари маданиятига илм-фан, дин, сиёсат, давлат ва қонун борасида қўшган салмоқли ҳиссалари билан танилган халқлардир. Зеро, бугун Туркистон давлатлари мустақилликка эришган экан, бу янги Уйғониш даври яна кўплаб буюк давлат арбобларини, олимларни, адибларни вояга етказди. Ўзбекистон келажаги буюк давлат эканига шубҳа йўқ, чунки бунинг учун ҳамма маънавий, моддий, сиёсий ва ғоявий асослар мавжуддир.

Султонмурод ОЛИМ

ТУҒ ВА ТУҒРО, БУРЖ ВА БУРЧ

«Туғ» билан «туғро», «бурж» билан «бурч» фақат оҳанги жиҳатидан ўзаро боғлиқ сўзлар эмас. Уларнинг аксарияти — айнан миллий мустақиллик туфайли узок тарихимиз қаъридан дадил бош қўтариб чиққан, қайта истеъмолга кирган калималардир. «Бурч»нинг ҳам маъно моҳиятида ўзгаришлар юз берди. Лекин, афтидан, ҳамма ҳам бу атамаларни тўғри тушуниб, ўринли ишлатаётгани йўқ.

«Туғ» ҳам, «туғро» ҳам, шуларга туташ «тамға» сўзи ҳам — соф туркий атамалар. Булар туркийзабон халқларнинг қадим давлатчилик анъаналаридан сўзлаб турувчи тушунчалардир. Улар форсийга ҳам биздан ўтган.

«Туғ» — байроқ дегани. У Бухоро тарафларда сақланиб қолган — халқ азиз авлиёлар қабрлари узра тикланган оқ байроқни ҳозир ҳам «туғ» дейди.

«Туғро» деб шоҳлар фармонининг бошида йирик ҳарфлар билан алоҳида безак бериб битиладиган сарлавҳага айтилган. Демак, мустақиллигимиз ҳақидаги 1991 йилнинг 31 августда қабул қилинган тарихий қарор сарлавҳаси — бизнинг бош туғромиз, деса бўлгулик. Лекин баъзилар «Ўзбекистоннинг ўз туғиу туғроси бор!» тарзида, «туғро» сўзини «тамға» билан чалкаштириб ишлатяпти.

«Тамға» эса европача «герб» тушунчасининг айнан ўзини англатади.

Хўш, мустақил давлатига эга бўлган халқ сифатида миллий рамзларимиз моҳиятидан — тарихий асосларидан қанчалик хабардормиз?

Мана, миллий байроғимизни олайлик. Жумҳуриятимиз мустақил деб эълон қилинганидан эллик кунлар ўтар-ўтмас — 1991 йилнинг 16 ноябрида, «Ўзбекистон Республикасининг давлат байроғи тўғрисида»ги қонунга биноан, давлатимизнинг миллий байроғи қабул қилинди.

Энди хориждаги туркистонликларнинг бу байроққа муносабатини кўринг. Ўзбекистоннинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти аъзолигига қабул қилиниши муносабати билан АҚШдаги Туркистонликлар жамиятида йигин ўтказилди. Ўзбекистондан борган вакиллар ҳамюртларга Ватанимизнинг миллий байроғини тақдим этдилар. Америкадаги биродарларимиз уни жамиятлари жойлашган иморат томига тиклаб қўйдилар. Ватандошларимиз бу тантананага бола-чақалари, ахли аёллари билан келиб иштирок этдилар. Уларнинг кўпчилиги Ўзбекистонда туғилмаган, аксарияти умр бўйи Ватан дийдорига, эҳти молки, мушарраф бўлмаган, фақат томирларида юрт қони оқаётганининг ҳаққи-ҳурмати, байроғимизни мўътабар билиб, бот-бот кўзларига тўтиё килиб суртдилар. БМТда Ўзбекистон байроғи тикланган 1992 йилнинг 2 март куни эса, Америкада яшаётган қанчадан-қанча туркистонлик Бош Ассамблея биноси олдига тўпланди. Байроқ кўтарилгач, ватандошларимиз даврасида гулдурас қарсақлар янгради, худди байрам кунлари осмонга мушак отилганида болалар қувончини қий-чувлашиб ифодалаганидек, туркистонликлар боши узра шовкин-сурон турди — ҳамма бир-бирини қутлаган, кучоқлаган, қалб туғёнлари бевосита тилга чиққан...

Уларни бу қадар хушнуд этган нарса — Ўзбекистонимиз БМТга ўз миллий байроғи билан боргани эди.

Ҳа, Ўзбекистонимизнинг миллий туғига эга бўлиши бутун дунёда мамлакатимизга

муносабатни тубдан ўзгартириб юборди. Чиндан, байроғимиз озод юртимиз рамзи янглиғ порлайди.

Америкада яшовчи бир миллатдошимиз — Камол Тошқандий бундай дейди: «Халқлар орасида «Юрт қадрини — мусофирдан, эрк қадрини — қулдан сўра» деган гап бор. Бунга ортиқча изоҳ керак эмас. Юртимизнинг қадри ҳам, эрки ҳам биз — хориждаги туркистонликларга аён. Ахир, биз яқиндагина Нью-Йорк қўчаларидан «Мустамлака халқлар ҳафталиги»да мазлум Туркистон байроғини кўтариб ўтар эдик. Энди эса юртимиз байроғи Бирлашган Миллатлар Ташкилоти олдида мағрур ҳилпираб турибди» («Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталиги, 1992 йил, 28 август).

Мустақил Ўзбекистонимизда ўтган илк Наврўз тантаналари эсингиздами? Наврўзи олам сеп ёйган 1992 йилнинг 21 март куни пойтахтимиз қўчаларининг қарийб ҳар қадамида миллий байроғимиз ҳилпиради. Бу янги туғими қабул қилинганидан кейинги илк оммавий байрам эди. Куёш чарақлаган ўша куни байроғимизнинг табиат билан нақадар уйғунлиги янада намоён бўлди. Осмон — худди байроғимизнинг тепа қисмидек кўм-кўк. Ер — баайни унинг пастки тарами янглиғ ям-яшил. Еру осмон ўртаси — байроғимизнинг оппоқ «белбоғи» каби ёп-ёруғ. Менга ингичка кизил чиқирлар ҳам шу куни эртапишар шафтолиларнинг оқ-қизил аралаш юз очган гулларию энди кушойиш топмоқ тараддудига тушган муғжалари рамзи бўлиб туюлди.

Бундай дақиқаларда киши ҳамма нарсдан туйғуларига ҳамоҳанглик излайди ва топади ҳам. Хаёл энди бевосита байроғимиздаги ой ва ўн икки юлдуз тасвири сари бошлайди. Ою юлдуз! Қадимий миллий рамз. «Ситора ва моҳи хосса»... Бухоро-нинг сўнги ҳукмдори амир Саййид Олимон бино этган ана шу ёзги саройга бир-бирига яқин, бир-бирига уйғун ою юлдуз деб ном берилган. Маълумки, «ситора» — юлдуз, «моҳ» — ой.

Ўзбекистон Республикаси давлат тамғасида мавжуд саккиз бурчак — мусамман ичида ҳам ой ва юлдуз акс эттирилган. Байроғимизда бир ою ўн икки юлдуз бор. Йилимиз — ўн икки ой. Қадимул айёмдан ўн икки ойда йил алмашади. Демак, ою юлдузларимиз — абадийлик, яъники боқий мустақиллигимиз рамзи.

Хаёл ўз-ўзидан тарих сари етаклайди... Байроқ тушунчасини одамзот кеча ё бугун ўйлаб чиқаргани йўқ. Кўплаб қадим

Шарқ давлатларининг ўз байроғию ўз там-
ғаси бўлган, Олимларнинг ёзишича, Олмо-
нияда ҳали «герб» тушунчаси пайдо
бўлмасидан анча олдин, яъни бундан икки
ярим минг йил муқаддам Эрондан Олтой-
гача улкан минтақаларни эгаллаган турк
хоқони Ғуғузон давлатида немисча «ербо»
сўзининг маъносини ифода этадиган «там-
ға» атамаси истеъмолда бўлган. У маълум
ҳукмдорга мерос ўтган давлат ва мулкка
эгаллик белгиси ҳисобланган.

Муҳтарам олимларимизнинг Мирзо
Улуғбекка асосланиб маълумот беришича,
XIII-XIV асрларда ҳозирги Ўзбекистони-
миз тупроғида ҳукм сурган давлатларда
савдо қарвонларидан олинадиган «тамға
солиғи» деган солиқ бўлган. Ҳатто русча
«таможня» сўзи ҳам, аслида, «тамға божи»
бирикмасидан келиб чиққан.

Давлатимиз тамғасида Ҳумо қушининг
акси бор. Бу — қадим маънавий мероси-
миздаги «қанотли дўстларимиз» билан
боғлиқ рамзларни бирров ҳаёлдан ўтка-
зишга, биринчи галда, ҳазрат Алишер
Навоийнинг қушлар ҳақидаги асари —
«Лисон ут-тайр»ни варақлашга иштиёқ
уйғотади.

Албатта, Ҳумо қуши тамғамиз учун
халқимиз онгу шуурида узоқ замонлардан
буён яшаб келаётган тасаввурларга таян-
ган ҳолда танланган. Навоий ҳам «Лисон
ут-тайр»да қушлар ҳақидаги халқ ҳаёлот
анъаналарига асосланиб. Энг муҳими,
достонда айнан Ҳумо тимсоли ҳам яратил-
ган. Шоир уни Ҳумой тарзида тилга
олади.

...Қушлар Худхуд бошлаган йўлга юриб,
Симургни излаб парвоз этади. Бироқ бу —
қушлар дастлаб ўйлаганичалик осон йўл
эмас эди. Сал ўтмай улар бағоят машак-
қатли парвоздан бош тортиб, Худхудга
бир-бир узр айта бошлайди. Уларнинг
аксарияти олдинги ҳаёти ҳам ёмон эмас-
лигини баҳона қилади. Ана шу узр айтган
қушлар орасида Ҳумой ҳам бор. Шоир уни
«соҳибфар», яъни «фар эгаси» деб таъриф-
лайди. «Фар» сўзи «ғўзаллик», «хусну
жамол», «чиройи», бинобарин, «нур», «рав-
шанлик», «ёруғлик» маъноларини ҳам бил-
диради. Подшоҳлар тожидаги қимматбаҳо
тошларнинг нур таратиб туришига ишора

килиниб, «фар» маъжозан «шаън», «шав-
кат», «дабдаба», «шоҳлар ҳайбати» маъно-
ларида ҳам келган. Демак, Ҳумойни шоир
шоҳона шону шавкат ҳомийси сифатида
таърифлайди.

Ҳумойнинг шоҳликкаю шону шавкатга
нима дахли бор, дерсиз? Гап шундаки,
Ҳумой — бахту иқбол рамзи ҳисобланади.
Бу қуш кимнинг бошига соя солса, бахти
чопиб у тожу тахт эгаси бўлади. Яна
«Лисон ут-тайр»га таянамиз — буни Ҳу-
мойнинг ўзи шундай сўзлайди:

Ондадур иқболдин поям

менинг —

Ким берур тахту шараф соям

менинг.

Зотима онча шараф берса Илоҳ —

Ким менинг соям гадони қилса
шоҳ,

Мен яна шаҳ истамак яъники не!

Ўзни ранжур айламак яъники не!

Қилмоғим хушроқ ҳавоийи

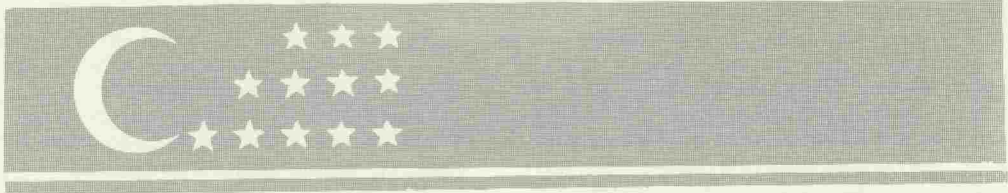
жилвагоҳ,

Бермагим соямда шаҳларга паноҳ.

Ҳумой: «Иқбол менга шунчалик қулиб
бокканки, мен ҳатто соям билан кишилар-
га шараф тахти ато эта оламан. Агар
Илоҳ зотимга шунчалик шараф бахш
этган бўлса, яъни соям ҳатто гадони шоҳ
даражасига кўтарса, мен учун яна шоҳ
истамоққа не ҳожат?! Ўзимни машаққатга
чоғламоқнинг нима кераги бор?! Ундан
кўра, соямдан шоҳларга паноҳ бериб,
ҳавода учиб юрганим афзал эмасми?!»
(Шарафиддин Шарипов насрий баёни),
дейди.

Шоҳнинг давлат тепасидаги шахс эка-
нини инobatга олсак, Ҳумой бу ерда давлат
рамзи, аниқроғи, бахт тимсоли янглиғ
қаламга олинаётгани ойдинлашади. Демак,
давлатимиз тамғасида Ҳумо қуши тасвири
акс эттирилгани ниҳоятда мантиқий асос-
га ва тарихий-анъанавий моҳиятга эга.

Лекин бир нарсани аниқлаштириб олиш
керак. Миллий тамғамиз ҳақидаги айрим
мақолаларда (масалан, «Халқ сўзи» газе-
тасининг 1992 йил 2 апрель сонисидаги бир
мақолада) рамзий-афсонавий қушлардан

яна бири — Симуғ билан Ҳумо бир куш янглиғ тилга олинади. «Лисон ут-тайр»дан ҳам биламизки, Симуғ — бошқа, Ҳумо — бошқа куш. Симуғ, Фариддин Атторнинг «Мантиқ ут-тайр»идаги каби, Навоий достонида ҳам Оллоҳ рамзи ўлароқ қаламга олинади.

Аждодларимиз давлатларининг тамғасинигина эмас, байроғини ҳам жуда кадрлаган. Энг муҳими, қадим туркий давлатлар байроқларининг кўпида ой ва юлдуз, ҳеч бўлмаса, ё ой, ё юлдуз мавжуд. Туркиядаги Турк стандартлари (рамзлари) институти тайёрлаб чоп этган (1993 йилда) байроқлар сирасидаги 16 туркий тарихий давлат туғидан бештаси ана шундай. 1299 йилдан то 1922 йилгача ҳукм сурган Усмонли (турк) хоқонлигининг қип-қизил байроғида бир ой ва бир юлдуз шакли бор. 1922 йили ташкил топган Туркия Жумҳурияти ана шу туғни мерос қилиб олди, аммо энди ингичка ой тўлироқ ой, саккиз қиррали юлдуз эса беш юлдуз билан алмаштирилди, холос. Оқ Хун хоқонлигининг оқ-оппоқ байроғида тепадан пастга қараб жойлашган учта беш юлдуз бор эди. Ҳазар хоқонлигининг кўм-кўк байроғида эса бешта беш юлдуз ўзаро бурчак ҳосил қилиб жойлашган. 963—1183 йилларда ҳукм сурган ғазнавийлар салтанати туғида ой акс эттирилган. 1236—1502 йилларда сиёсат юргизган Олтин Ўрда давлати байроғи ўртасида ҳам тепага қараган ой акси мавжуд.

Энди замонавий 12 турк давлати байроғидан еттитасида ою юлдуз борлиги-

ни эсга олайлик. Чунончи, Туркия Жумҳурияти, Озарбойжон Республикаси байроқларида юлдуз биттадан, Туркменистон байроғида бешта, Ўзбекистонимиз туғида эса 12 юлдуз акс этган.

Ҳўш, ана шу 12 юлдуз ниманинг рамзи?

Шарқда икки хил таквим бор. Бири — Ой ҳисоби бўйича, иккинчиси — Куёш ҳисоби бўйича. Биринчисини «қамарий йил ҳисоби», кейингисини «шамсий йил ҳисоби» дейдилар. Қамар — Ой, Шамс — Куёш. Қамарий йил ҳисоби Ойнинг Ер гирдида айланишига қараб юритилади. Шамсий йил ҳисоби эса табиатнинг Куёш билан боғлиқ ўзгаришларига асосланади. Аслида, Ер Куёш атрофини бир йилда айланиб чиқади. Бизга эса зоҳиран Куёш Ер атрофида айланаётгандек кўринади. Қадимий фалакиёт илмига кўра, Куёш бир йил мобайнида ўн икки буржни айланиб чиқади. Ҳар бир буржда у бир ойдан бўлади. Бу буржларнинг дастлабкиси — ҳамал. Куёш Наврўз куни охириги бурж — хутдан биринчи бурж — ҳамалга ўтади. Йил шу кундан бошланади.

Байроғимиздаги ўн икки юлдуз — ана шу буржларнинг рамзи. Рост, боя эслаганимиз Наврўз куни Куёш ҳамал буржидан туриб илк бор мустақил Ўзбекистонга боқаётган — нур таратаётган эди!

Шундай деб ўйлаганим учунми, 1992 йилнинг Наврўзида байроғимизни шаҳарнинг қаеридаки кўрсам, юқори қатордаги биринчи юлдузга камоли диққат билан қарагим келарверди. Шуни тушундимки, биз қадим Шарқнинг мустақил бир давла-

ти бўлдики, бас, энди туғимизда мухрланган ўн икки юлдузни Григорий тақвими тартиби бўйича январь, февраль, март, апрель ва ҳоказо... ойлар тарзида англамаслигимиз керак. Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси энди байроғимиздаги барча белгилардан тўлиқ хабардор бўлиши, уларни шарҳлай билиши шарт. Фуқаролик бурчи шунга такозо этади.

Мана, мучални олинг. 1994 йил — Ит йили. 1 январдан бу ёғига неча кишининг янги туғилган фарзанди келажакка қизиқиб, фол китоблар — гороскоплардан Ит йили ҳақидаги маълумотларни ўқиб юрганини кўрдим. Йўқ, биродарлар, мучал йили 1 январдан эмас, 21 мартдан бошланади. Агар фарзандингиз 1994 йилнинг 21 мартагача туғилган бўлса, унинг мучали Ит эмас, Товуқ!

Энди шамсий йил ҳисобидаги ойларни санаб ўтай, қавс ичида уларнинг бошланиш куни ҳозирги ойларнинг қайси кунига мос келиши билдириб борилади: ҳамал (21 март), савр (21 апрель), жавзо (22 май), саратон (22 июнь), асад (23 июль), сунбула (23 август), мезон (23 сентябрь), ақраб (23 октябрь), қавс (22 ноябрь), жадй (22 декабрь), далв (21 январь), ҳут (20 февраль).

Байроғимиздаги ҳар бир юлдуз бир буржнинг рамзи, дейилди. Аслида, ҳар бир муайян бурж юлдузлар турқумини билдиради. Ойлар ана шу турқумларнинг номи билан юритилади. Агар бу номларнинг луғавий маъносини билмасак, яна чаток. Чунки, унда ўтмиш шеъриятимиздаги буржлар билан бевосита боғлиқ гўзал тасвирларни умуман тушунмаймиз, демаски,

бу нафис абётнинг кадрига ҳам етмаймиз.

Ҳар бир буржни қадимгилар муайян бир суратда тасаввур қилганлар. Ҳамал — қўй ёки қўзи, савр — буқа, жавзо — эгизак ёки бели оқ-қора қўй, саратон — қискич-бақа, асад — арслон, сунбула — қўлида буғдой бошоғи ушлаб олган қиз, мезон — тарози, ақраб — чаён, қавс — белидан қуйи қисми от шаклидаги ва ёйдан ўк отаётган одам, жадй — белидан пастки қисми балиқ думидан иборат шохли эчки, далв — қўлидаги идишдан сув тўкиб турган киши, хут — думлари бир-бирига тасма билан боғланган балиқлар шаклида ҳаёл қилинган.

Бу маънолар, ана шу шакллар, Қуёш мазкур буржларга кирганида табиатда рўй берадиган ажиб ўзгаришлар шоирлар учун зўр илҳом манбаи эди. Ўзбек адабиёти, хусусан, Алишер Навоий шеърлятида ўн икки бурж билан боғлиқ бир олам тасвир бор. Буржлар бобокалон шоиримиз учун зўр бир бадиият майдониға айланган. Айниқса, дostonларининг меърожға бағишланган бобларида Навоий буржларни кўп тилға олади. Меърож, биламизки, Муҳаммад алайҳиссаломнинг Буроқ лақабли учар отда Қуддусға қилган тунги саёҳатларидан сўнг Жаброил алайҳиссалом кўмагида тўққизинчи осмонға — Оллоҳ хузурига парвозлари. Бу — ҳазрати пайғамбаримизнинг буюк мўъжизаларидан бири. Навоий мавжуд олти достонининг ҳар бирида биттадан бобни ана шу меърож тасвирига бағишлаган. Бу тасвирларнинг ҳаммасида ҳам пайғамбаримизнинг мавжуд ўн икки буржни босиб ўтганлари қаламға олинади. Лекин, маҳоратни кўрингки, ҳар гал буни шоир янги-янги ифодалар, маънолар, мазмунлар билан баён этади.

Масалан, «Лисон ут-тайр»да пайғамбаримизнинг буржлар оралаб ўтган саёҳатлари тасвири шундай бошланади:

*Фарридин топти қўзи қўчқорлиқ,
Саврға етти асадқирдорлиқ.*

Демак, пайғамбарнинг нурларидан қўзи — қўчқордек, савр, яъни буқа — арслондек кучға эға бўлибди. Агар йилнинг биринчи ойи — наврўздан бошланадиган ҳамал буржининг қўзи тарзида тасаввур қилиниши, «ҳамал»нинг луғавий маъноси

«қўзи» эканини инobatға олсак, бу ерда Муҳаммад алайҳиссаломнинг худди Қуёшға ўхшаб, буржлардан ўтаётганларида ул зоти шарифдан таралган нур таъсирида қўзи қўчқор бўлибди, деган маънони англаймиз. Савр — буқа, дедик. Асад эса — арслон. Бу ойлар ана шу ҳайвонлар суратида тасаввур қилинганини биласиз. Демак, иккинчи мисрада расулulloҳнинг савр ва асад буржларидан ўтганлари ифодаланган.

Ҳазрат Навоийнинг миллий байроғимизға юлдузлар тарзида муҳрланган ўн икки бурж ҳақидаги тасвирларини батафсил кўриб ўтиш алоҳида бир суҳбатға мавзу. Шу қисқа таҳлиллардан ҳам билиниб турибдики, байроғимиздаги буржлар ҳақида ота-боболаримиздан жуда бой мерос қолган.

Қуёш ҳар йили ана шу ўн икки буржни айлиниб чиқади. Йил кетидан йил келиши ҳам мукаррар. Қуёшнинг буржлар узра сайри абадий экан, то рўзи Маҳшар осмон — кўк, олам — ёруғ, Ер эса ям-яшил бўлаверади. Она заминимизға кундузлари Қуёш, кечалари Ой ёғду сочаверади. Шунигина ҳисобға олганимизда ҳам миллий байроғимиз бус-бутунича абадийлик рамзи экани ойдинлашади. Демак, Ўзбекистонимизда ҳаёт ҳамиша — то абад бардавом бўлаверади, иншооллоҳ!

Ҳамонки, миллий байроғимиздаги ўн икки юлдуз тасвири ўша қадимий фалакиётимиздаги буржлар билан рамзан боғлиқ экан, ота-боболаримиздан қолган буржлар ҳақидаги тасаввурларға алоқадор бой меросимизни ўрганиш ҳаммамизнинг фуқаролик вазифамиз ҳисобланади.

Биз бугун мустақил давлати, миллий байроғи, давлат тамғаси, гўзал мадҳияси, Асосий қонуни, ўз пули, демократик асосда сайланган Президентига эға халқмиз. Кеча-кечагина буни тушларимизда ҳам кўра олмасдик...

Туғу тамғамиздаги миллий давлатимиз рамзлари — Ватан тимсоллари. Ватаннинг кадриға етган ҳар бир киши бу тимсоллар мохиятини теран англаши, кези келганида, уларни бурро-бурро тушунтира олиши керак.

Бу баландпарвоз гап эмас. Бу — XXI аср бўсағасида турган башарият эришган умуммаданият. Бу — шу Ватан фарзанди бўлган ҳар бир одамнинг муқаддас бурчи.

Алишер ФАЙЗУЛЛАЕВ

Дунё

Бизни танимоқда

Биз яшаётган давр, кишилар ва давлат амалга ошираётган ишларнинг ҳақиқий баҳосини тарих беради. Бирок, ҳозирнинг ўзидаёқ бошимиздан кечаётган тарихий жараённинг ниҳоятда ноёблиги, республикамызда юз бераётган улкан, муҳим воқеаларнинг салмоғи тўғрисида фикр юритса бўлади. Бу воқеалар мамлакатнинг ички ҳаётида ҳам, ташқи ҳаётида ҳам бир хил вазнга эга.

Ташқи сиёсат давлат фаолиятининг муҳим соҳаси бўлиб, у мамлакатнинг жаҳон билан муносабатини белгилайди. Ҳар қандай давлат ўзининг ташқи сиёсатини миллий манфаатларига мос ҳолда куради.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ташқи сиёсатга бағишланган махсус боб бор. Унда республикамыз ташқи сиёсати принциплари аниқ белгилаб берилган. Конституциянинг 17-моддасида, жумладан, бундай дейилади: «Ўзбекистон Республикаси халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъектидир. Унинг ташқи сиёсати давлатларнинг суверен тенглиги, куч ишлатмаслик ёки куч билан таҳдид қилмаслик, чегараларнинг дахлсизлиги, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик қоидаларига ва халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган бошқа қоидалари ва нормаларига асосланади».

Ўзбекистон Республикаси жуда қисқа муддат ичида халқаро муносабатларда улкан ютуқларга эришди. Бугунги кунда жаҳон ҳамжамиятида Ўзбекистоннинг муносиб ўрни бор ҳамда республикамыз халқаро миқёсда сезиларли мавқега эга. Ҳозирга қадар Ўзбекистон Республикасини жаҳоннинг 130 давлати тан олди. Уларнинг кўпчилиги билан дипломатия муносабатлари ўрнатилган. Тошкентда ўнлаб мамлакат ва халқаро ташкилотларнинг элчихона ва ваколатхоналари ишлаб турибди. Жаҳоннинг турли мамлакатларида Ўзбекистоннинг элчихона ва консулхоналари мавжуд. Уларнинг сони кўпаймоқда.

Ўзбекистон бугунги кунда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Жаҳон Почта иттифоқи, Жаҳон Соғлиқни сақлаш ташкилоти, Осий ва Тинч океани хавзаси бўйича иқтисодий ва ижтимоий комиссия, Халқаро Меҳнат ташкилоти, Электр Алоқаси бўйича халқаро иттифок, Жаҳон банки, Халқаро Валюта жамғармаси, Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик кенгаши, Иқтисодий Ҳамкорлик ташкилоти, Шимолий Атлантик Ҳамкорлиги кенгаши, Европа Қайта тикланиш ва Ҳамкорлик банки, Қўшилмаслик ҳаракати, Божхоналар ҳамкорлиги кенгаши, Халқаро Олимпиада қўмитаси, Жаҳон Метеорология ташкилоти, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Таълим, фан ва маданият бўйича қўмитаси (ЮНЕСКО), Атом Энергетикаси бўйича халқаро агентлик, Халқаро Автомобилчилар иттифоқи сингари жуда кўп нуфузли ташкилотларга аъзодир.

Бундан ташқари, Ўзбекистон суверен давлат сифатида озон қатламини муҳофаза қилиш бўйича Вена Конвенцияси, озон қатламини камайтирадиган моддалар ҳақидаги Монреал Протоколи, атроф-муҳитга таъсир этувчи воситаларни ҳарбий ёки бошқа душманлик мақсадида қўллашни тақиқловчи конвенция, ядро қуролини тарқатмаслик ҳақидаги шартнома ва бошқа кўплаб конвенция ҳамда шартномаларга қўшилган. Ҳозирги пайтда Ўзбекистон Республикасининг бошқа нуфузли халқаро конвенция ва шартномаларга ҳам қўшилиши масаласи кўрилмоқда.

Тошкентда БМТнинг ваколатхонаси таъсис этилиши ўта муҳим воқеа бўлди. Ўзбекистонда БМТнинг кўплаб бўлинма ва ташкилотлари, жумладан, БМТнинг Тараққиёт дастури ваколатхонаси, БМТнинг Қочқинлар иши бўйича олий комиссари бошқармаси, БМТнинг Афғонистондаги қочқинларга ёрдам бериш бўйича олий комиссари бошқармаси, Жаҳон банки, Халқаро Валюта жамғармаси, Жаҳон Озиқ-Овқат жамғармаси, БМТнинг Наркотик моддаларни назорат қилиш бўйича дастури, БМТнинг Саноатни ривожлантириш дастури, БМТ Болалар жамғармасининг ваколатхоналари фаолият юритмоқда.

БМТ ваколатхонасининг фаол иштирокида Ўзбекистонда кўплаб халқаро тадбирлар ўтказилди, турли дастурлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг БМТ бош котиби Бутрос Галийга Тожикистондаги вазият ҳусусида мурожаати туфайли бу мамлакатга БМТнинг махсус комиссияси юборилди ҳамда Тошкентда БМТнинг Қочқинлар иши бўйича олий комиссарининг вакили ишлаш бошлади. Тожиқ қочқинларини юртига қайтариш ҳамда уларга БМТнинг инсонпарварлик ёрдамини етказиш юзасидан кўплаб иш қилинмоқда.

Республикамызнинг ташқи сиёсати ва дипломатия соҳасидаги фаолиятида давлатимиз бошлигининг хорижий мамлакатларга расмий сафари ҳамда Ўзбекистонга нуфузли давлат делегацияларининг расмий ташрифи муҳим ўрин эгаллайди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов Ҳиндистонга, Туркияга (1991 йил), Швейцарияга, Хитой Халқ Республикасига, Малайзияга, Индонезияга, Покистонга, Австрия Республикасига, Эрон Ислом Жумҳуриятига, Миср Араб Республикасига (1992 йил), Германия Федератив Республикасига, Швейцарияга, Голландияга, Туркияга, Америка Қўшма Штатларига (БМТ Бош Ассамблеясида нутқ сўзлаш учун), Франция Республикасига, Буюк Британияга (1993 йил), Ҳиндистонга, Швейцарияга, Японияга, Туркияга (1994 йил), шунингдек, МДҲнинг турли мамлакатларига сафар қилди. Буларнинг барчаси ёш давлат тараққиётининг қонуний натижасигина эмас, унинг мустақиллигини мустаҳкамлашнинг муҳим шартли ҳамдир.

Кўплаб юксак мартабали хорижий делегациялар, жумладан, Ҳиндистон Бош вазири, Афғонистон Ислом давлати Президенти, Эрон Ислом Жумҳурияти Президенти, Малайзия Бош вазири, Покистон Ислом Жумҳурияти Бош вазири, Туркия Республикаси Президенти ва Бош вазири, Финляндия Республикаси Президенти, Хитой Халқ Республикаси Давлат Кенгаши раҳбари, Корея Республикаси Президенти, МДҲ давлатлари раҳбарлари, Малика Анна (Буюк Британия), Шаҳзода Р. Зайд (Иордания Хошимийлар Қироллиги) ва бошқа муҳтарам зотлар Ўзбекистонга ташриф буюрди.

Президентимиз Ислом Каримов ёш республикамиз учун энг даҳшатли хавф — ўз қобилигимизда ўрналиб қолиш эканини, жаҳон ҳамжамиятига жипслашишгина мамлакатимизнинг бозор муносабатлари ривожланган, очиқ, демократик ва келажаги буюк давлатга айланиши учун муҳим омил бўлишини қайта-қайта такрорлаши бежиз эмас.

Ўзбекистон Марказий Осиё давлатлари ўртасидаги яхши кўшничилик алоқаларини мустаҳкамлашга энг муҳим масала деб қарайди. Маълумки, Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг 1993 йил январидagi учрашуви натижасида жаҳоннинг сиёсий харитасида «Марказий Осиё» таъбири пайдо бўлди. Марказий Осиё ҳудудида истиқомат қилаётган халқлар қадим-қадимдан ягона сиёсий, маданий, маънавий ҳудудга эга. Бу давлатлар ўртасидаги чегара ҳам ўта шартли экани боис, улардан ҳар бирининг хавфсизлиги бошқаларининг хавфсизлиги билан бевосита боғлиқ.

Марказий Осиёдаги ягона сиёсий ҳудудни сақлаб қолиш, шу минтақадаги давлатлар ўртасида жипслашиш жараёнларини ривожлантириш, энг аввало, иқтисодий ҳамкорликни йўлга қўйиш бу мамлакатларнинг барчасидаги халқларнинг миллий манфаатларига мос келади. Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон республикалари ўртасида ягона иқтисодий маконнинг барпо этилиши халқларимиз ҳаётида муҳим тарихий воқеа бўлди ҳамда МДХ иштирокчилари бўлган барча мамлакатларга иқтисодий жипслашишни амалга ошириш йўллари кўрсатиб берди.

Марказий Осиёдаги уч кардош давлат раҳбарларининг шу йил ёзида Алматида бўлган учрашуви минтақада жипслашиш жараёнларини амалга ошириш йўлида яна бир муҳим қадам бўлди. Томонлар Давлатлараро Кенгаш ҳамда унинг доимий ижроия органини, шунингдек, Бош Вазирлар Кенгаши, Ташки Ишлар Вазирлари Кенгаши ва Мудофаа Вазирлари Кенгашини таъсис этдилар. Ягона бошқарув аломатларининг пайдо бўлиши — Марказий Осиёда яхлит иқтисодий ҳудуд мавжудлигининг натижасидир.

Ўзбекистон Республикаси мустақил давлатлар ўртасида иқтисодий муносабатлар мустаҳкамлана боргани ҳолда уларнинг тўла сиёсий суверенитети ҳам сақланиб қолиниши тарафдоридир. Мамлакатимиз ҳар доим Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги тарафдори бўлиб келган. МДХ Иттифок тарқалиб кетганидан кейин унинг собиқ республикалари ўртасидаги муносабатларни йўлга қўйишда муҳим аҳамият касб этиб келди. МДХ Низомининг қабул қилиниши муносабати билан МДХ иштирокчилари бўлган давлатлар раҳбарларининг Баёнотида давлатлар диққатини энг аввало иқтисодий бўҳрондан чиқиш йўллари кидиришга, бозор муносабатларига ўтиш даврида хўжаликлар ўртасида самарали алоқа ўрнатишга қаратади, дейилган.

Ҳамдўстлик давлатлари бошлиқларининг 1993 йил сентябридаги учрашувида имзоланган МДХ мамлакатлари ўртасидаги Иқтисодий иттифок ҳақидаги шартнома ана шу мақсадга мувофиқдир. Маълумки, МДХ давлат бошлиқларининг 1993 йил декабридаги учрашувида бу шартноманинг парламентларда тасдиқланишини кутиб ўтирмасдан уни ишга тушираверишга қарор қилинган эди. Ўзбекистон МДХга аъзо бўлган давлатлар ўртасида икки томонлама ва ўзаро фойдали муносабатларни ҳам ривожлантиравериш фикрини қўллаб-қувватлаб келади.

Давлатнинг ташки сиёсати доимо унинг ички манфаатлари билан чамбарчас алоқада бўлиб келган. Давлат ташки сиёсатда ташки иқтисодий фаолиятини қанчалик уйғун тарзда олиб борса, жаҳонда, халқаро муносабатларда унинг мавқеи шунчалик кучли бўлади.

Собиқ Иттифок даврида Ўзбекистонга фақат хомашё етказиб бериш вазифаси юкланган эди. Жуда катта экспорт имкониятлари бўлишига қарамай, республикамиз ташки бозорга мустақил тарзда чиқолмас, марказ юборган сифатсиз маҳсулотларни истеъмол қилишга мажбур эди.

Мустақилликка эришганидан кейин Ўзбекистон ўзига хос ва ўзига мос иқтисодий, жумладан, ташки иқтисодий тараққиёти андозасини белгилашга киришди. Мамлакатимиз турли хил ёрдам ва кредит сўраб жаҳон бўйлаб қўлини чўзиб юргани йўқ. Хорижий сармояларни жалб қилиш, тараққий этган мамлакатларнинг етакчи фирмалари билан ҳамкорликда қўшма корхоналар барпо этиш, машхур хорижий тижорат банклари билан ўзаро фойдали алоқаларни йўлга қўйиш, илғор технологиянинг энг яхши намуналарини олиб келиш, замонавий инфраструктурани шакллантириш, энг муҳими — мамлакатнинг экспорт қувватини оширишга қаратилган ҳаракат Ўзбекистон Республикаси ташки иқтисодий фаолиятининг асосий йўналишига айланди.

Бу ишларнинг барчасида давлатимизнинг ташки сиёсат ва дипломатия борасида қила-

ётган саъй-ҳаракатларининг аҳамияти катта. Ташқи сиёсатимизнинг муҳим йўналишларидан бири — жаҳонда Ўзбекистон, унинг иқтисодий имкониятлари ҳақида тўғри тасаввур ҳосил қилиш, ҳукуматнинг ички сиёсатини тушунтиришдан иборат. Жаҳонда яхши ном қозонган, ижтимоий-сиёсий вазият барқарор бўлган мамлакатгагина сайёҳлар, хорижий сармоялар келиши мумкин. Ташқи сиёсат ва дипломатия жаҳон жамоатчилиги, хорижий мамлакатлардаги сиёсий ва иқтисодий доиралар назарида мамлакатнинг қиёфасини кўрсатишда, унинг обрўсини оширишда жуда муҳим аҳамият касб этади. Давлатнинг ташқи иқтисодий имкониятларининг кучайиши ҳам унинг мустақкам бўлишига олиб келади.

Катта иқтисодийёт ва катта сиёсат бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлади. Шунинг учун ҳам дунёнинг йирик компания ва банкларида сиёсий таҳлил бўлими мавжудлиги бежиз эмас. Бу бўлимларнинг ходимлари фирма ёки банк қизиқаётган муайян бир мамлакатдаги сиёсий вазиятни батафсил ўрганиб, бу мамлакатлар билан қай тарзда муносабат ўрнатиш хусусида тавсиялар беради. Сиёсий жиҳатдан ўрганилмаган биронта улкан иқтисодий лойиҳа бўлмаган, бўлиши ҳам мумкин эмас. Улкан иқтисодий аҳамиятга эга бўлган ҳар қандай қарор сиёсий оқибатга ҳам эга ёки аксинча бўлади.

Ўзбекистоннинг жуғрофий ва сиёсий ўрни давлатимиз зиммасига, энг аввало, транспорт ва телекоммуникацияни яхши йўлга қўйиш вазифасини юклайди. Трансмиллий автомобиль ва темир йўллари тармоғини ривожлантириш, денгизга йўл очиш — иқтисодийтимизнинг экспорт йўналишини кенгайтиришда муҳим аҳамиятга эга.

Ташқи иқтисодий алоқаларнинг ҳуқуқий асосини ривожлантириш мамлакатда сармоя иқлимни яхшилаш ва экспорт имкониятларини кенгайтиришда муҳим ўрин тутади. Кейинги пайтда қабул қилинган турли қонунлар ва ҳукуматимиз қарорлари шу мақсадларга хизмат қилишдан ташқари, давлатнинг ташқи сиёсат борасидаги фаолияти асосларидандир.

Мустақиллик шароитида кечирилган уч йил — давлатимизнинг ташқи сиёсатини шакллантириш ва мустақкамлаш йиллари ҳам бўлди. Халқимиз энди мустақил давлат сифатида бошқа мамлакатлар билан қандай муносабат ўрнатиш лозимлиги ҳақида ўйлай бошлади. Барчамиз бугунги кунда халқимизнинг сиёсий, шу жумладан, ташқи сиёсий тафаккури қандай юксалаётганининг гувоҳи бўлиб турибмиз. Мамлакатимиз таракқиётининг ҳозирги босқичида ташқи сиёсий маърифатнинг изчил тизимини барпо этиш, миллий-давлат манфаатларимизни идрок этиш ва уларни ҳимоя қилиш бўйича иш юритишга эҳтиёж катта.

АБДУЛЛА

«Югурик даврондир
асли бу даврон»

— Абдулла ака, биламиз, инсон гўзаллик ошуфтаси. Айниқса, шоир зоти завк ва сурур туйғусисиз яшаёлмайди. Адашмасам, йигирма йиллар бурун «Денгизга» сарлавҳали шеърингизда: «Қайда шеър, қайда сир, қайда синоат, Қайда Мажнун учун Дашти Карбало», деб ёзган эдингиз. Сиз — етмишинчи йиллардаёқ олиий инсоний туйғулар камёблигидан бонг урган шоир, жамиятнинг бугунги маънавий ҳолатидан не ҳислар туймоқдасиз?

— «Денгизга» шеъри — мислсиз кудрат қошида ҳайратга чўмган инсон туйғуларининг ифодасидир. Сиз, таъбир жоиз бўлса, ундаги энг илғакли сатрларни пайқаб олибсиз.

Табиат — тенгсиз мўъжизалар манбаи. Оламдаги бор жонзот унинг қонуллари билан ҳаракат қилади. Бинобарин, инсон ҳам. Аммо, биз бошдан кечирган кечаги замонда ғалати-ғалати назариялар, ғоялар бўлар эди. Улар гоҳида одамни табиатга қарши руҳда тарбиялар, гўё унинг отамерос, онамерос туйғуларини сўндирмоққа қасд этар эди. Хуллас, ўша шеър ёзилган йилларда дунёни фақат ақл-идрок маҳсули деб тушуниш, уни рационал баҳолаш анча кучайган эди. Шу боис, ортиқча хис-туйғуларга берилиш кўпам хосиятли бўлавермасди. Мен «Биринчи муҳаббатим» номли шеъримдаги бир сатр — «Мен кимга суянгайман, биринчи муҳаббатим» деган сўзлар учун оғир маломатга қолганман. Эсласам, ҳалигача кулгим келади. Коммунистик партиянинг маҳаллий арбоблари ўртага олиб, партияга суян, давлатга суян, йўқ нарсага суяниб нима қиласан, деб маслаҳат берган. Кўрдингизми, ундайлар учун муҳаббат, севги, меҳру вафо деган нарсалар йўқ, мавҳум нарсалар! Улар ақлига сиққан нарсанигина тўғри ва ҳақ деб билади ва фақат шунга ишонади. Лекин, тасаввур эдинг, инсон бир нарсани ҳис қилмаса, бирор мўъжизадан ҳайратланмаса, табиат гўзалликларига бокиб, хаёлга чўммаса, унинг ҳаётида нима маъно қолади? Асосий мақсади дунёни билиш, унинг сир-асрорини тушуниб етиш, олам гўзаллигидан ҳайратга ботиш бўлган инсон амалда бор билимдан жудо бўлмайдами? Ҳа, маънавийятсиз одам — бениҳоя ғариб! Сиз эслатган сатрлар замирида ана шу нарсалар назарда тутилган эди.

Бугун 70-йиллардагидан фаркли ўларок, бутунлай бошқа вазиятда, бошқа тузумда яшаймиз. Ватанимиз мустақилликка юз буриб, эркин, демократик давлат яратиш йўлини тутди. Бундай жамият шахсининг ички интилиши, унинг эркин ва мустақил тафаккури, этикоди асосида ривожланади. Тўғри, эркин бозор иктисодиёти, эркин муносабатлар бирпасда ҳамма нарсани юзага чиқариб қўяди. Яхшию ёмон, поку нопок, тўғрию ўғри — барчаси дастлаб аралаш-қуралаш бўлиб кетгандек туюлади. Бирок, ижтимоий ҳаётнинг бу қарама-қарши кутблари ҳеч қачон бир бутун бўлиб кетмайди. Улар танланади, сараланади ва оқир-оқибат тўғри ўзанга бурилади.

Бугун одамларда беҳуда бир ваҳима бордек туюлади менга. Ҳамма соҳада бозорий муносабатлар юз кўрсатаётгани, ҳар борада олди-берди тамойилининг кучаяётгани кўпчиликка муқаддас орзу-хаёлларнинг завол топиши бўлиб кўринмоқда. Нимага? Шунинг учунки, эски мафкура 74 йил давомида биздан дунёнинг асл табиатини яшириб келган. Шу боис, бозорий муносабатлар, рақобатлар дунёсига биз ҳозирча кўниколганимиз йўқ. Дунё — азал-абад улкан бозор ҳисобланади.

— Шу ҳақда бир шеърингиз ҳам бор, чамамда...

— Ҳа, у бир тўртлик:

*Бозорга ўхшайди асли бу дунё,
Бозорга ўхшайди бунда ҳам маъни.
Иккиси ичра ҳам кўрмадим асло,
Молим ёмон, деган бирор кимсани.*

Барибир, ҳатто ўша тузум даврида ҳам одамларда бозор ҳисси, рақобат ҳисси бўлган.

— Лекин уларга салбий маъно берилган...

— Ҳамма гап шунда-да! Одамларда мулкка эгалик ҳисси, тадбиркорлик ҳисси ҳеч қачон ўлган эмас. Лекин биз уларга бошқача назар билан қарар эдик, уларни худди одамийликка зид нарсалар тарзида шарҳлар эдик. Аслида эгалик ҳисси, ҳар қандай мусобақада пешқадам, илғор бўлиш туйғуси — инсон табиатида мавжуд азалий эҳтиёж. То одамзот бор экан, бу ҳис-туйғулар ҳам барҳаёт яшайверади. Шу боис, бугун халқнинг маънавий ҳолати ҳақида ўйлар эканман, мен ундан кўп қайғуга тушмайман. Халқ ҳамма замонларда ҳам ҳақ йўлдан юриб келган, бундан кейин ҳам шундай бўлади! Тўғри, кўпчилик сармоянинг кетидан қувмоқда. Кўпчилик тирикчилик ташвишида! Бу ҳолат то Маҳшар кунигача давом этмас, иншооллох,

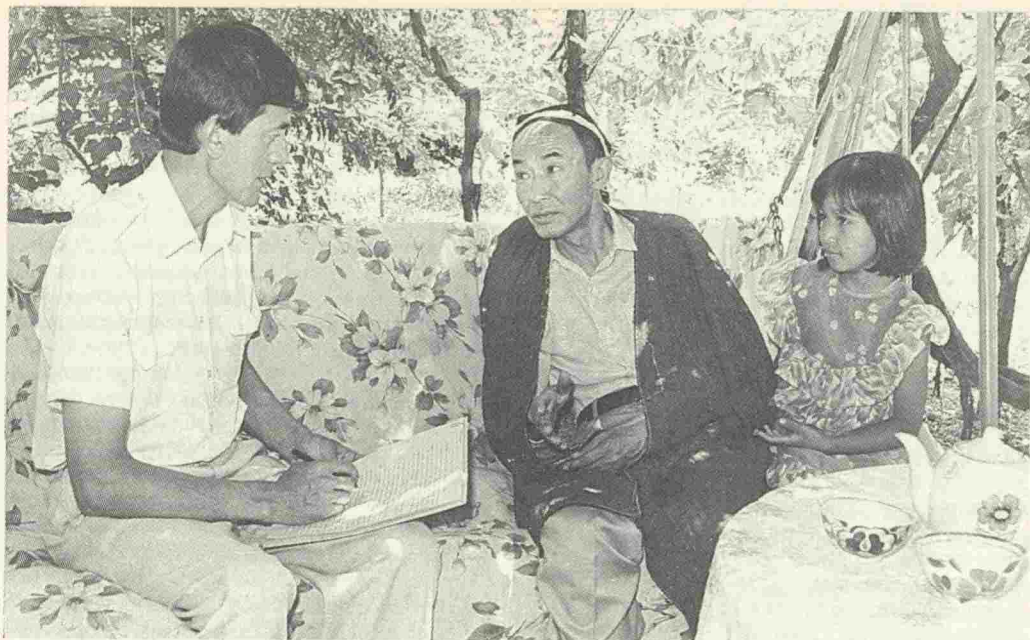
фаровон кунларга ҳам етамиз. Ўшанда, шубҳасиз, юксак маънавиятга эҳтиёж сезилади.

— Тараққиётнинг авж ва суст, камол ва завол паллалари бўлади шекилли. Ғалати муаммо: инсоният мислсиз кашфиётлар қилиб, саноқсиз фикр ва ахборот олиш воситаларига эга бўлгани сари маънан ғариблашмоқда! Гоҳо дунёнинг энг нуфузли газеталарини саралаб ўқийдиган олимдан кўра дала бошида кетмон кўтариб юрган деҳқоннинг кўнгли тозароқ, маънавияти бойроқдек туюлади кишига. Ё тараққиёт одамни ғариблаштириб қўядими?

— Албатта, инсониятни илм-фан тараққиётидан бир зумга чалғитиб, бўлди, етар, мусика тингла, шеър ўқи, ором ол, деб бўлмайди. Бунинг имкони йўқ. Инсон умри унинг ихтиёридан ташқарида кечади. У — мисоли камондан узилган ўқ! Уни бир муддат тўхтатиш, йўналишини ўзгартириш имкони бўлса эди!.. Ҳазрат Фузулий яхши айтган:

*Ихтиёр ўлсайди, роҳат ихтиёр
этмасмидим!*

Ҳа, саноатнинг мисли кўрилмаган даражада тез ривожланиб, шаҳарларнинг улканлашуви одамларнинг асабийлашуви-га, маънавий экологиясига, халқ таъбири билан айтганда, майдалашуви-га сабаб бўлмоқда. Тасаввур қилинг, шаҳардаги саноқсиз чироклар шуъласи билан банд бўлиб, юлдузли мусаффо осмонни бир бор кузатмаган бола бу сирли манзара завқини қаердан билсин! Димоғи завод-фабрикаларнинг дудига кўниккан ўспирин алвон чаманзорлар гаштини қандай туйсин! Энди шундай тоифа одамларга шеър, мусика, умуман, санъат хусусида гапириб кўринг кани?! Бундай муаммо одамзоднинг бошида азалдан мавжуд. Табиийки, дала бошида, табиат оғушида юрган одам мудом гўзаллик билан ошно бўлади: мусаффо осмон, зангори кенгликлар, кўркам боғ-роғлар, сувнинг шилдираши, калдирғочларнинг вижир-вижири — ҳуллас, тирикликнинг бор мўъжизаси унинг қалбига энагалик қилади. Табиатнинг саховатини, офтоб мурувватини деҳқончалик кадрлайдиган, ҳар қуни уларнинг равиш-рафтори-га қараб меҳнат қиладиган яна бир зот бормикан дунёда? Шу сабаб, деҳқон одамнинг завқи баланд бўлиши табиий. Унинг қалби тоза, туйғулари самимий. Энди, тараққиёт илмидан ортда қолмайин, деб елиб-югуриб юрган кишининг ҳам дарди кўп. У ўзи истамаган ҳолда, тараққиёт қарвони билан баб-баравар кетиш

илинжида кўпдан-кўп бойлигидан — қалб гўзаллигидан жудо бўлиб қолади. Бу — қисмат. Унинг чораси борми? Инсон маънавий гўзаллигини асраган ҳолда тараққиёт йўлидан бора оладими?

— Балки маънавиятни асраб қолишнинг ўзи тараққиётдир? Ахир, инсоний комиллик — тараққиёт белгиси.

— Шубҳасиз! Шунинг учун буюк инсонлар мудом маънавий тарбияни қанда қилмаганлар. Тарихда бунга мисоллар кўп. Одамнинг аклини лол қолдирадиган кўпдан-кўп тенгламаларни кашф этган Эйнштейн, албатта, руҳий ташналикка дош беролмай скрипка чалган. Айтишларича, унинг бу борадаги маҳорати унча-мунча созанданикидан қолишмас экан. Ёхуд Ландау деган улуг физик ажойиб шеърлар ёзган. Бу — Ғарб алломаларининг фазилати. Шарқда-чи, Шарқда! Инсоний комиллик, маънавий етуклик бу ерда энг асосий масала ҳисобланган. Ҳазрат Умар Хайёмни эслайлик. Ул зоти шариф ўзларини риёзиётчи, муҳандис, фалакиётчи деб ҳисоблаган. Аммо, бўш вақтларида илмий рисоаларнинг ҳошиясига рубой ёзиб кўяр экан. Тақдирнинг тақозосини кўрингки, буюк алломани энди асосан шоир сифатида биладилар. Ёхуд бу йил 600 йиллик таваллуд тўйини нишонлаётганимиз Мирзо Улуғбек бобомизни

ёдга олайлик. У киши буюк мунажжим бўлиш билан бирга, улкан қалб соҳиби ҳам эди. Илми шеър, илми муסיкийда ўзига хос таъби бўлган. Хуллас, инсон ўзининг қатъий яшаш дастурига эга бўлса, тараққиётнинг паст-баланд йўлларида ҳам қоқилмайди, одамлик қиёфасини сақлаб қолади. Она Ватанимизда мустақилликнинг илк кунлариданоқ маънавият масалаларига катта эътибор берилаётгани, Президентимиз Ислоҳ Каримов бу ҳақда ҳар сафар ёниб-қуйиб гапираётганининг боиси ҳам шу — юртимиз фуқаролари аввало комил инсонлар бўлсин.

— Шеърларингизда инсон сўнгсиз зиддияти билан намоён бўлади. «Гаҳи сен баркамол бўлиб кўриндинг. Гаҳи бечора-ҳол бўлиб кўриндинг» деган сатрларингиз бор. Биз юртимиздаги буюк ўзгаришлар самараси ўлароқ, инсон масаласига илоҳий кадрятлар нуқтаи назардан ҳам қараш имкониятига мушарраф бўлдик. Бугун Сиз инсоннинг комиллик ва забунлик ҳолатларини қандай тасаввур этасиз?

— Афсуски, одамзот қандайдир инкилоблар туфайли бир юмалаб баркамол бўлиб қолавермайди. Инсон руҳиятидаги зиддиятлар, илоҳий пўртаналар ҳаммани ҳам ўйга толдиради. Дунё ҳали етуклик палласига қадам қўйгани йўқ. Одамлар ҳаётида баркамол фазилатлар билан бир-

га, қусур ва камчиликлар ҳам кўзга ташланиб турибди. Инсоният ҳали ўзини поклаб улгурмади. Покланиш йўли нима? У — ўзни англаш, Яратганни англашдир! Ана шу туйғу — англаш туйғуси билан тараққиёт йўлидан борилса, эҳтимол, одамзот муродига етади.

Бугун инсоний комиллик нимада қўрилади? У, аввало, дунёдан тўла бохабар бўлиб, бутун инсониятга эъзозу эҳтиром билан қарашда, оламни ягона тараққиёт маҳсули деб тушунишда қўрилади. Забунлик-чи? Шуларнинг аксидир.

— Сиз замон шиддатини дил-дилдан ҳис этган шоирсиз. «Югурик даврондир асли бу даврон» деган маҳзун сатрингиз ёдимда. Умуман, шеърларингизда вақт, замон сезгиси кучли. Яна, шошқин умр ҳақидаги манзумаларингизнинг аксарияти йигитлик пайтида ёзилган.

— Давроннинг югуриклигини нафақат ҳис этмоқ, балки тафаккур воситасида англамоқ, билмоқ ҳам керак. Шарқ шоирларининг аксарият байти даврон ва замон мавзуда эмасми? Умуман, умр шиддатидан ларзага тушиб, ўртаниб, фарёд чекмаган шоирни қандай тушуниш мумкин? Вақт сезгиси, қисқа умрни эзгу ва савоб ишларга сарф этиб яшаш ҳисси — ота-боболаримизга хос фазилат. Айниқса, уларда шукроналик, сабр-қаноат туйғуси юксак бўлган. Нафас олсанг ҳам, нафас чиқарсанг ҳам шукр қил, деган қадимий бир нақл бор. Демак, умрдан норизолик — хайрли эмас.

Дунёнинг югуриклигини, вақт ва замонни ортга қайтариб бўлмаслигини ҳис этган одамга турмушнинг кундалик ғалвалари ҳам, оламдаги бениҳоя улкан ҳодисалар ҳам арзимас бир нарса бўлиб туюлади. Таассуфлар бўлсинки, биз кўпинча ана шу арзимас нарсалар теварагида ўралашиб, энг олий ҳақиқатларнинг магзини чақолмай қоламиз. Яшашдан мурод нима, умр нима учун берилган, инсонлик макоми нимадан иборат — бу каби муаммолар ўт-олов йилларимизда кўпам эсга келавермайди. Фақат сўнги сонияларда умр ўтди, во дариғ, деймиз, холос.

Шоирлар ва файласуфлар абадият ҳақида тинимсиз гапиради. Тўғри, абадият бутун инсониятнинг узундан-узук умрига тенг келадиган нисбий тушунча бўлиши мумкин. Аммо, ҳар бир зот табиат фарзанди эканини, бир кунмас-бир кун умрнинг интиҳоси келажagini нутмаслиги лозим. Фалсафа тарихида эпикуризм деган қараш бор. Унга кўра, инсон танасидан жон узилгандан сўнг руҳ ҳам барҳам топар

экан. Албатта, бу ўта рационал, ўта моддионча қараш. Лекин, инсон қисқагина умри мобайнида ҳам руҳиятидаги беҳисоб ҳис-туйғуларни қоғозга тушириб, лоақал юрагининг ярмини бўшата олса эди, башарият маънавият борасида анча юксалиб кетган бўлурди.

— Биз яқин ва узок ўтмишимизга муносабатда бир оз суйистеъмомликка йўл қўймаймизми? Айниқса, советлар замонида, сўнгисиз сиқув ва таъқибларга қарамасдан, анча-мунча хайрли ишлар ҳам қилингани, чамамда, озгина эътибордан четда қолаётганга ўхшайди...

— Гапингизда жон бор. Ахир, ҳар қандай даврда адолатсизлик билан бирга хўрланган адолат туйғуси бўлган-ку?! Бир мисол келтирай. Тошкент шахрининг қоқ марказида раҳматли Шароф Рашидов ташаббуси билан қад ростлаган муаззам қошона бор. Вақтида масковлик раҳбарлар бу саройни қуришга ҳеч бир ҳожат йўқ эди, деб бениҳоя безовта бўлган. Унга кетган маблағ эвазига юзлаб маҳаллалар қуриш мумкин эди, дея маломатлар ёғдирилган. Ҳолбуки, Москва ёхуд Россиянинг бошқа бир шахрида шундай сарой қурилса, бу ишни улар социализм ғалабасидан нишона, деб таърифлаган бўларди. Хўш, собиқ СССР раҳбарлари ўзбекларга ғоятда ғамхўр бўлгани учун маҳаллалар қуриш ҳақида гапирган, дейсизми? Асло ундай эмас! Бу гапнинг замирида ҳам империячилик найранги бор аслида. Улар Ўзбекистондек бир республика пойтахтида мухташам қошона бунёд бўлишини ҳеч ҳазм қилолмаган. Ахир, бундай улуғвор саройлар қанча кўпайса, халқнинг руҳи ҳам шунча сарбаланд бўлиб, юртдан, Ватандан фахрланиш туйғуси ортиб кетади-да! Империяпарастлар шундай бўлишини истармиди дейсиз, мутлақо. Улар маҳаллий халқни тутқунликда саклашдан бошқа нарсани ўйламас эди. Шундан хулоса чиқарсак бўладики, советлар замонида ҳам, оғир шароитга қарамасдан, анча-мунча савобли ишлар қилинди, маълум кадриятлар яратилди. Демак, ҳар бир даврдан келажак авлод учун арзирли бир мерос қолади. Чунки, қуш гоҳо банди кафас бўлатуриб ҳам қуйлар экан-да!

— Сиз Ўзбекистон Давлат Мадҳияси муаллифларидан бирисиз. Ҳар тонг уни тинглаб, кўнлингиздан қандай ҳис-туйғулар кечади?

— Давлатимиз Мадҳияси расман қабул қилинган, унинг сўзи менинг тасарруфимдан чиқиб кетди. Энди мен унинг ҳузурида оддий бир фуқароман, холос. Мамлақати-

миз мустақилликка эришганига эндигина уч йил тўлаётганига қарамай, аллақачон ўз бўй-бастини дунёга кўз-кўз қила бошлагани, дунё ҳамжамияти эътиборини тортаётгани мени бениҳоя қувонтиради. Биз мустақил Ватанимизнинг давлат рамзларини, миллатимиз тимсолларини кадрлаш, кўз-кўз этишни ўрганишимиз зарур. Мен шу ўринда Италияда шохиди бўлганим бир ибратли воқеани айтиб берай. Камина машхур «Илоҳий комедия» асарининг муаллифи буюк Данте юртида бўлганимда бир даврада ўтириб қолдим. Мезбонлар Италиядаги турли фирка вакилларидан иборат эди. Улардан бири менга мурожаат қилиб бундай деди: «Мухтарам меҳмон, мана, Сизнинг шарофатингиз билан биз — турли фирка вакиллари бир дастурхондан овқат еб, бир стол атрофида гурунглашиб ўтирибмиз. Аслида биз сиёсий қарашларимиз нуктаи назаридан бир-биримизга бутунлай қарама-қарши кишилармиз. Кўчада юрганимизда бир-биримизни кўрарга кўзимиз, отарга ўқимиз бўлмайди. Аммо, бугун Сиз — Данте таржимони шарафига бир дастурхон устида йиғилдик ва сиёсий низоларни унутиб, бир миллат фарзандларига айландик. Чунки, Данте — миллат тимсоли! Унга дахлдор ҳар қандай нарса бизни бирлаштиради. Биз Данте тимсолида Ватанимизни, миллатимизни кўрамиз ва бу тимсол мушкул вазиятларда бизни бирлаштиради, ақл-идроққа даъват этади!» Кўрдингизми, давлат ва миллат тимсолларининг аҳамияти қанчалик буюк!

— Бугунги ёшлар миллий қадриятларимиз руҳида тарбияланмоқда. Аммо, ғарбона маданиятнинг оқоваси баъзиларни йўлдан ҳам оздирапти. Дунё тараққиётидан узилмаган ҳолда халқнинг миллий қиёфасини сақлаб қолиш имконияти борми?

— Ёшларимизга ишонсак бўлади. Улар — бўлажак буюк давлат сохиблари-

дирлар. Агар айрим ёшларимиз миллий қадриятларимиздан беҳабар бўлса, бунинг учун биз — муаллим ва мураббийлар ҳам айбдормиз.

Тунов кунни ойнаи жаҳонда савол-жавоб кечаси бўлди. Бошловчи бир ёш йигитдан «Амир Тему́р ким бўлган?» деб сўраб қолди. Халиги йигитча бўлса, самимият билан: «Билмайман, мен у пайтда ёш бола эдим», деб жавоб берди. Тўғри-да, унга Амир Тему́р бобомиз ҳақида биров бир нарса демаган. У ҳам ростини айтди-қўйди.

Имоним қомилки, Ғарбнинг оқова таъсири ёшларимизнинг асосий қисмини домига торта олмайди. Негаки, бизда бой миллий қадриятлар мавжуд, кучли тарбия бор, замонлар шиддатига дош берган ахлоқий тамойиллар устувор яшаб келяпти. Масаланинг яна бир томони шундаки, биз Робинзон Крузога ўхшаб, кимсасиз оролда танҳо яшолмаймиз ҳам. Ҳеч бўлмаганда, ёнимизда биронта Жумабой билан эчки ҳамроҳлик қилади-ку...

— Шоир — олий туйғулар сохиби. Сизнинг шеъриятга ўзгача шиддат билан кириб келганингиз ҳақида кўп ўқиб, кўп эшитганмиз. Қалбингизга шеър дарди билан ҳамдарду ҳамнафас бўлган туйғулардан қайси бирлари ҳамон кўнглингизда мавж урмоқда, қайси бирлари йиллар синовига дош беролмади? Ўзингиз воз кечишни истаган туйғулар ҳам бўлганми?

— Бундай гаплар юрак-бағримни ўртаб юборади... Мен инсонларга ишонган эдим, ҳануз ишонгим келади. Аммо, гоҳида ўйлаб қоламан...

— Абдулла ака, маърифат нимадан бошланади?

— Маърифат ўз-ўзини ва бошқаларни танишдан бошланади.

Муртазо ҚАРШИБОЙ суҳбатлашди.

«ТЕМУРХОН НАСЛИДИН...»

Тарихимизнинг шавкатли ва шукуҳли кезлари — темурийлар даври ибратли воқеа-ҳодисаларга, олий инсоний қадриятларга бениҳоя бой. Буюк шижоат соҳиби — Соҳибқирон Амир Темур ҳазратларининг хос фазилатлари, ибрат оламининг ўзи таъриф у тавсифга сифмайди. Ул зоти бузург — қудрат ва ҳиммат рамзи, миллат ва давлат тимсолидир. Темурий шаҳзодаларнинг мамлакатдорлик борасидаги фаолиятига бир қур назар ташланса, улар ана шу муборак рамз, олий тимсол тароватини мудом кўнгилларига жо қилиб яшагани аён бўлади. Лекин, ишқ — бошқа, ҳавас — бошқа, деган гап бор. Буюклик мақоми, юксаклик саодати улуғ салтанат ворисларининг барчасига ҳам насиб этмади. Йўқса, уларнинг ҳар бири ўзига хос истеъдод, жасорат ва заковат эгаси эди. Шунга қарамай, қанча-қанчаси салтанат васвасасига дош беролмади, тожу тахт талашда нобуд бўлди. Аммо, ворислар орасидан ишқини ақлига вобаста этган бекиёс фазилат ва камолот соҳиблари ҳам етишдики, уларнинг илм, санъат, сиёсат бобидаги кашфиётлари то ҳануз олам аҳлини лол қолдириб келади.

Ана шундай муътабар зотлардан бири — Муҳаммад Тарағай — Мирзо Улуғбек ҳазратларидир. Мирзо Улуғбек — бобосига муносиб, бобо номини шоён оқлаган фарзанддир.

Соҳибқирон Амир Темурнинг Улуғбекка ихлоси ғоят баланд эди. Ёш шаҳзода мудом бобосининг ҳиммат назарида бўлган. Шу боис, унга жаҳонгирнинг суюкли хотини Сароймулкхоним мураббийлик қилган. Тақдирнинг ҳикматини қарангки, Мирзонинг туғилишидаёқ султонлик аломати барқ уриб туради — у Эроннинг Султония шаҳрида таваллуд топади. Ким билсин, эҳтимол шунинг учундир, ҳаётининг асосий қисми — қирк йили султонлик маснадида кечди.

Абадиёт осмонида Амир Темур янглиғ мангу порлаб қолишни истаган шаҳзодалар кўп эди. Аммо, бобосига муносиб талъат, бобосига муносиб парвоз, аввало, Мирзо Улуғбекка насиб этди. Буюк мунажжим бобоси қилолмаган ишларни амалга оширди. Амир Темур дунёга жаҳондорлиғ этган бўлса, у илмга жаҳондорлиғ қилди.

Мирзо Улуғбек буюк мусулмон олимлари, ислом донишмандлари орзу этган фаолият тарзини — илму амални бирлаштириш йўлини мезон деб билди. Шундай фаолият самараси ўларок, у само ёритқичларини кашф этгани каби, замин муаммоларини ҳам назардан қочирмади — юзлаб мадраса ва масжидлар қурди, инсонларга маърифат улашди.

Мамлакатимизда буюк аждодимизнинг 600 йиллик таваллуд тўйи тантаналарига пухта ҳозирлик кўрилмоқда. Президентимиз махсус фармон чиқариб, бу йилни Улуғбек йили дея эълон қилди. Мирзо Улуғбек руҳи, Мирзо Улуғбек закоси юртдошларимизга йил давомида ҳамроҳу ҳамнафас бўлиб келмоқда.

Донолар савоб иш қўша-қўша бўлса ярашади, деганлар. Мирзо Улуғбек бобомизни ёд этиш борасида биз ҳам шу нақлга амал қилишни лозим топдик. Атоқли шоир Мақсуд Шайхзоданин «Мирзо Улуғбек» фожиасида буюк мунажжимнинг қалб зиддиятлари, ақлу закоси бағоят таъсирли ифода этилган. Аллома даҳосига дунё эҳтиромни ёғилиб турган шу кезларда унинг шахсига дахлдор қадриятларнинг барчаси ўзгача қиммат касб этишини назарда тутиб, ана шу асардан олим ва шоҳ лафзи билан айтилган айрим ўринларни ёд этмоқдамиз.

Мақсуд

ШАЙХЗОДА

МИРЗО
УЛУҒБЕК

Тарихий фожиадан
айрим кўчирмалар

Эсимдадир, бир кун устоз Қозизоданинг
Кўлларидан ўнганимни кўрганда бобом,
Менга танбеҳ бериб: — Ўғлим! — деган эди у. —
Эркак қўлин, Афлотун ҳам бўлса у киши,
Шаҳзодалар ўпмоқлиги буткул ножўя,
Дунё сенинг оёгингни ўпмоғи лозим!

Бу — қалбимда чечакларнинг куртакларига
Куз чўлидан эсиб келган илк шамол бўлди.
Қирқ йил бўлди, коинотнинг китобин ўқиб,
Маърифатнинг даргоҳига қўйдим ихлосим.
Оғир бўлди қисмат менга ортган вазифа.
Мен султонлар ўртасида бўлдим донишманд,
Донишмандлар тепасида султон саналдим.
Маърифатни ҳукуматга қилиб раҳнамо,
Бу ўлканинг ерида ҳам юлдузлар ёқдим.
Инсонларга айтиб турдим: боққин самога,
Қанча тоза ва мусатфо, фараҳбахш, зебо!
Эй одамзод, ибрат олгин юлдузлардан сен
Хайрихоҳлик ва баландлик хислатларида.
Шалтоқларда агнамагин, кўтарил, юксал,
Сўқир бахтдан кўрар кўзли бахтсизлик афзал!
Эҳ, саодат яратилмас буйруқлар билан,
Зеҳнларга нур уруғин сендим мутгасил,
Қатта ҳосил кутмоқдаман, нуроний ҳосил!

Қисматларнинг энг оғири — султон қисмати,
Элни боқиб, чўпон бўлмоқ — унинг хизмати.
Салтанатда лозим эрур шундай бир усул:
Марғишонда товуқ йитса, шоҳ бўлсин масъул.

Темурийлар хонадони бир бўлса агар,
Туркистонга на завол бор, на хавфу хатар.

Султонларнинг ҳам кўксига ўгли қалби бор.
Шоҳнинг қалби — тош, деганлар гоёт хатокор.

Султонларнинг насибаси шу тахлит экан,
Сийёсатга қурбон кетар уларнинг қалби.

Биласизми, бировидан ўч-қасос олиб,
Уни хуноб кўрмоқликнинг завқидан кўра,
Кечиришининг ҳаловати ширин минг карра.

Султонлар ҳам Худованднинг навкарлари-ку!
Кеча-кундуз эл ғамида безовта юрган —
Подшоҳлар йўқ, дейсанми? Улар таъвиши
Минг тоштарош заҳматидан оғирроқ, ишон!

Илм инсон кўзин очар, қулоғин очар,
Фан мияга идрок билан ёруғни сочар.
Фан мияга кирган жойда, билинг, муҳаққак,
На шайтонга ўрин бордир ва на фолбинга.

Яна шуни унутмангки, илму маърифат —
Худованднинг даргоҳидан бизга иноят.

У олимнинг шуурида омонат, холос.
Уни фисқу фуҷур учун қўлламоқ — гуноҳ,
Яхшиликка, тараққийга хизмат этгай у.

Илму фанда шоҳу гадо — тафовути йўқ.
Мен девонда ва ўлкада султонман, холос.
Мадрасада ё олимлар анжуманида
Менга етар шу: мударрис Мирзо Улуғбек!

Бу фикрда аллақандай хатоликлар бор...
Чунки, султон буюради, мажбур этади,
Жазолайди, гоҳо эса қатл эттиради.
Аммо, илм оламида буюриб бўлмас,
Чунки, фаннинг ўз шоҳи бор, ўз даргоҳи бор.
Унинг шоҳи — ҳақиқатни топмоқ қонуни,
Даргоҳидир — китобларнинг муқовалари.

Йўқ, йўқ, султон ўлса ҳамки, донишманд яшар.
Олимларга мангу ҳаёт — тарихи башар.

У одамга озодликни қайтиб бераман.
Шоҳлар зулмин токи олим қилолгай бекор...

Ҳа, шоирлар яхшиликнинг жазманидурлар,
Бўлмасайди шеъру шоир, балки, одамлар
Бир-бирин этин ерди.

Томиримда гарчи юрар Темурнинг қони,
Аммо, менда Темурбекнинг шаддодлиги йўқ.
Мен ҳеч қандай таҳликадан ҳайиқмайман, йўқ.
Мен ўлимни ҳоким эмас, қул деб санайман.
Уни фалак овчисининг кўппағи, дейман.
Туркистонда гарчи менга тенг келадиган
Мерган йўғ-у, аммо уруш тағбимга ёқмас.
Жанг, маърака, одам қириш, сафарда юриш,
Барақатнинг боғларини кесиб куйдириш
Сенинг севган набирангга — менга изтироб.
Бобо Темур, бу жумбоққа ўзинг бер жавоб:
Шоҳлар бурчи яшатмоқми ёки ўлимми?
Қувват нима? Мурувватми ёки зулмми?

Васиятим, васиятим! Ким ҳам эшитгай?
Мулким йўқки, бировларга мерос қолдирсам,
Хазинам йўқ, бировини бойитиб қўйсам.
Меросимдир — китобларим ва жадвалларим.
Бир мероски, замон уни маҳв этолмайди,
Бир мероски, ворислари — бу Ватан аҳли.
Бир мероски, баҳра топар ундан ер юзи.

Дунё, дунё, бевафосан, биламан сени.
Аммо, сенга ёмон фарзанд эмас эдим-ку!
Ёруғ кунда, бахт айёми мени ёд айла,
Битди нафас. Йиғламайман. Сиз ҳам йиғламанг!

Сохибқирон Амир Темур сиймоси акс этган бу расмни XVI аср охирида ҳинд рассоми Дхар-Дхар ижод этган. Асарнинг асл нусхаси Париж-

даги Миллий кутубхонада сақланмоқда. Ушбу расм маданиятимиз фидойиси, марҳум Ҳамид Сулаймон домланинг шахсий бисотидан олинди.

Ислом маданияти тушунчасини моҳиятан кўпчилик билмайди. Илоҳий ва дунёвий жиҳатдан қатъий қонун-қоидаларга асосланган Ислом, аввало, илм-фан дастурига таянади. Ислом инсонни ижтимоий фаолликка, маърифатли бўлишга даъват қилади. Шу боис, Ислом илм-маърифатли кишиларгагина ўз «сир»ини очади: «Авалу ма холақо-ллоҳу-л-ақла» — Оллоҳ яратган илк нарса Онгдир.

Мусулмон эътиқодига кўра, ҳали оламни яратмасдан туриб Оллоҳ таоло одам руҳини яратган ва унинг аҳд-ваъдасини олган. Бу аҳдлашув Ислом маданиятининг марказий воқеаси ҳисобланади. Муқаддас Қуръони карим хабарларига кўра, абад ва азал султони Оллоҳ таоло бўлажак инсониятга, яъни Одам ато авлодларига: «Сизларнинг парвардигорингиз мен эмасми?!» деган савол билан мурожаат қилади. Тафсириларнинг таъкидлашича, бу саволга шодиёна жавоб қайтарилган: «Ҳа, биз бунга гувоҳлик берамиз». Қуръони каримда бу савол-жавобнинг сабабига ҳам изоҳ берилган: «Биз бунга беписанд қараган эдик, деб юрманг».

Оллоҳнинг бандаларга аҳд-даъвати шундай бўлди. Бу аҳд-даъватда мусулмон оламида бўлажак тарих ҳодисалари, Ислом маданиятининг самовий ва тарихий моҳияти, Исломдан олдин кечган ва кейин содир бўладиган башарият маданиятига муносабат акс этган. Бу хабарга кўра, аввал яшаганлар, ҳозир яшаётганлар ва келгусида яшашига келадиган ҳар бир одам — ҳаммамиз Оллоҳ билан аҳд-паймон қилганмиз: ўз хоҳиш-ирода-

ИБТИДОДАГИ АҲД

мизга биноан, қисматимизни Оллоҳга боғлаганмиз; энди Оллоҳ билан яна учрашув бўладиган ва ибтидодаги ўлчовларга қайтадиган кунни кутамиз. Бу Улуғ Кунда тақдир ёзиғи аён бўлади: фоний дунёда қилган савоб ва гуноҳ ишларимиз ҳисоб-китоб этилади. Бу дунёнинг ўткинчилигини аввалдан (тириклигида) англаб етганлар Исломнинг иймон белгиси бўлмиш «Ла илаҳа иллаллоҳ» (Оллоҳдан ўзга илоҳ йўқ) ва «Аллоҳу акбар» (Оллоҳ — улуғдир) деган муқаддас калималарнинг маъносини теранроқ тушунадилар ва иймонга келадилар.

Ислом, тарихда бир юз йигирма тўрт минг пайғамбар ўтган, деб таълим беради. Шулардан Қуръони каримда йигирма саккиз пайғамбарнинг номи зикр этилган. Ҳаётда Оллоҳ билан бўлган илк аҳдни Иброҳим пайғамбар қабул қилди. Иброҳим алайҳиссалом умматларни ягона-ёлғиз Оллоҳни танишга даъват этди. У зотдан бошланган яҳудо (иудизм), исавийлик (христианлик) ва Ислом инсоният тарихининг, маънавиятининг муҳим бўлакларидир.

Иброҳим алайҳиссаломдан бошланган маърифат, муқаддас самовий ҳодисалар, аҳли пайғамбарлар ва уларга Оллоҳ юборган китоблар Исломда катта тарихий мавқеда турса-да, улар ибодат ва риёзат билан Оллоҳ жамолига тўйиш, унинг ваҳийлари орқали «у дунё»ни билиш деган тушунча доирасидагина ўрганилади. Бинобарин, Иброҳим ва Исломгача ўтган бошқа пайғамбарларнинг аҳди мусулмон киши тафаккури учун муҳим, катта воқеа бўлгани билан Қуръони карим ва Ислом маданияти учун у қадар муҳим, марказий ўрин тутмайди. Ислом учун тарих доирасига кирмайдиган, вақт ўлчовига сиғмайдиган Абадият оламидаги, яъни, яратилишдан аввалги учрашув — аҳд-даъват энг муҳим ҳодиса ҳисобланади. Инсоннинг ҳаммиша Оллоҳ билан юзма-юз туриши Ислом маданиятининг табиатини белгилайди. Шу маънода Ислом биринчи ва охириги илоҳий аҳд ҳисобланади.

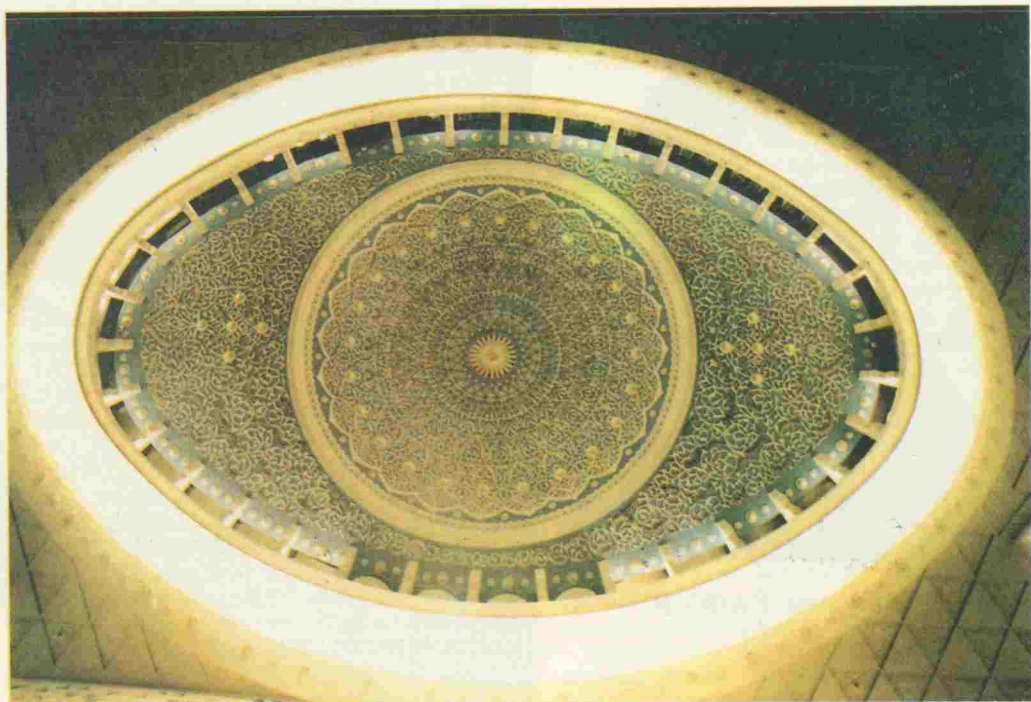
Қуръони каримни муфассирлар яхлит мазмун тузилишидан (воқеабандликдан) холи деб таъкидлайдилар. Суралар ва оятларнинг жойлашув тартиби ҳам вақт ва макон мезонига бўйсунмайди, улар баёнида зоҳиран изчиллик йўқ. Оллоҳдан пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломга нозил бўлган ваҳийлар мазмунан батартиб эмас. Пайғамбаримизнинг халифалик даврлари ва ҳаётлари ҳам изчил кечмаган. Қуръони карим суралари ва оятлари-

Гулум ҒАФУР

га жобажо воқеаларни тушуниш қийин, айрим ҳолларда эса мутлақо тушуниб бўлмайди. Ислом маданиятида бу илоҳий китобга «сир», «тилсимот», «шиор» деб қараладики, гап бу ерда инсон имконияти, Оллоҳ ҳузурида чорасизлиги ҳақидадир. Жалолiddин Румий ҳазратлари, Қуръони карим аслида ёпиқ матндир, уни фақат

адабиётчилар «Навоийни нега тушунмаймиз?» деб фарёд чекишмоқда. Менимча, Ислом маданиятининг моҳиятини — Қуръони каримни, ҳадис китобларини, уларга ёзилган тафсир-шарҳларни ўрганмай, билмай туриб, нафақат Навоийни, балки яқин бир ярим минг йил давомидаги Ислом мутафаккирларининг асар-

тафсир қилиш мумкин, аммо тушуниш мумкин эмас, деган эканлар. Румий Қуръоннинг бу сирлилигини чодрага ўралган аёл сирига қийёслайдилар; агар кимдир чодрани кўтаришга уринса, аёл унга: «Сен излаётган нарса мен эмасман», дейди. Шу боис Ислом маданиятининг негизини тафсир анъанаси — тафсир-шарҳ китоблар, жимжимадор нақш, соясиз тасвир (миниатюра), ҳуснихат-хаттоглик, сирли-синаотли шеърят ва бошқа санъат асарлари ташкил этади. Нафақат Ислом маданиятини, балки шу сир-синаот билан жилоланган, нурлантирилган мумтоз санъат асарларини чуқур тушунмаслигимизнинг сирини ҳам шунда. Бугунги кунда

ларини, Исломдан баҳра олган илоҳий ва дунёвий фанларни, фалсафа, тарих, шеърят, меъморлик, ахлоқ ва урф-одатларнинг моҳиятини ҳеч қачон тушунмаймиз, ҳис этмаймиз. Қуръони карим ва пайғамбаримизнинг ҳадиси шарифлари Ислом маданиятининг манбаи — қон томирдир. Ислом Қуръони карим оятларини қайта-қайта ўқишни, такрорлашни, ёд олишни, тўғри тафсирлашни, сўзларни тўғри талаффуз этишни... тақозо этади. Бу сир-синаот шарҳи қийин сўзларни ҳижжалаб, оҳанг билан ўқишни талаб қилади. Бу сир-синаот ҳамшиша кўнгилни мафтун этади. Бу сир-синаот башариятни шу фоний дунё ҳою ҳавасларидан

қутқаришга йўл очади. Қуръони каримнинг илоҳий хабарларини шарҳлаш ва изоҳлаш билан фақат тафсирчилар эмас, балки бутун Ислому маданияти шугулланади. Қуръони карим фалсафий, тилшунослик, шеърӣ-филологик, тарихий-жуғрофий йўналишларда минг йилдан бери тафсир қилиб келинаётган бўлса-да, ҳали унинг сир-синоати тўла очилган эмас. Ислому маданиятида даъват, мусоҳаба, мулоҳаза ҳам тушунтиришнинг мақбул йўлидир.

Исломда Оллоҳнинг исм-сифатларини қайта-қайта такрорлаш талаб этилади. Оллоҳнинг минг бир исмидан камида тўқсон тўққиз исм-сифатини ёд билиш лозим бўлади.

Оллоҳнинг Қуръонда бандаларига «Айт», «Ўқи», «Илм», «Сизлар оз ёдла-яписизлар» каби буйруқ-даъватлари ботбот таъкидланадики, бу — инсоннинг Оллоҳ олдида хотираси бутун бўлиши, ҳади этилган нутқи равои бўлиши, ҳайвонлардан фарқ қилиб туриши учундир.

Исломда сўзлар луғавий маънодагина ривоятларни ифодалайди, холос. Аслида, Сўз моҳиятган ривоятларга эмас, балки ҳиссиётлар оламига етаклайди. Исломда оғзаки ва ёзма ифодаланган сўзлар мусулмон кишига унинг яратилишидан аввалги аҳдини эслатиб туради, уни мусоҳаба, мулоҳаза қаърига етаклайди. Сўз мусулмон киши хотирасини жонлантиради, турмуш тарзи хусусиятларини белгилайди.

Ислому маданиятида инсон Сўз орқали ўзини Оллоҳга бағишлайди, Сўз воситасида жони-молини қурбон қилади. Бу нарса ҳақон маданияти тараққиётида янги, ўта ёқимли, мароқли шакл бўлди. Аёнки, исавийлар яҳудийлардан мерос бўлиб ўтган қурбонлик қилиши (эчки, бузоқ сўйиши) маросимдан воз кечиб, бу маросимни гуноҳкорнинг танаси ва қони тимсоли тарзида Нон ва Вино билан алмаштирди...

Оллоҳ таоло бандаларига иноят қилиб, гуноҳларидан ўз ихтиёри билан фориг бўлиши учун Исломи, Қуръони, яъни Муқаддас Сўзни туҳфа этди ва бу туҳфага шахсий-ихтиёрӣ туҳфа билан жавоб беришни буюрди. Бу туҳфа Қуръони каримнинг ёпиқ матнида жамланиб, бениҳоя қудратли руҳий қувват билан жарангловчи, бандаларни ҳидоятга йўловчи, Оллоҳ ҳузурига етакловчи муқаддас Сўздир. Муҳаммад алайҳиссалом саҳобаларига бундай деган эканлар: «Нега сиз одамларга динни зўрлаб сингдиришга интиласиз? Ваҳоланки, дин Оллоҳга туҳфа бўлиши керак».

Сўз — Оллоҳнинг башариятга энг олий туҳфаси. Сўз — бандаларнинг Оллоҳга ихтиёрӣ жавоб туҳфаси. Сўз — Оллоҳга одамларнинг қурбонлиги, моли-жонини, ўз-ўзлигини бағишлашидир. Сўз мусоҳаба матнининг туб моҳиятини ифодалайди. Сўз ёрдамида мусулмон киши шахсий ва ижтимоий ҳаётда Адолатга эришади. Сўз инсониятни гўзалликларга ошно қилади ва азоб-уқубатдан қутқаради. Сўз инсонни дунёвий ва илоҳий комилликнинг чўққиларига олиб чиқади. Муқаддас Сўз меъморлик, мусиқа, нақш, ҳунарлар билан уйғундир.

«Оллоҳ гўзал ва У гўзалликни севади», дейилади Қуръони каримда. Демак, Исломнинг эстетик нуқтаи назари гўзалликка ошно бўлмоқдир. Оллоҳ гўзал экан, у яратган Одам ҳам, у бунёд қилган Олам ҳам, бандаларга ҳади этган ноз-неъматлари ҳам гўзалдир. Иброҳим Ҳаққий айтади: «Мавло, кўрайлик, найлар, Найларса, гўзал айлар». Шунга мувофиқ, Оллоҳнинг исм-сифатларини васф этувчи сўзларимиз, унинг қудратини тамсил этувчи биноларимиз, меъморлик обидаларимиз, қўйинги, Оллоҳ иродаси, исм-сифати билан боғлиқ бу оламда нимаики нарса бўлса, ҳаммаси гўзал бўлиши керак.

Ислому маданиятида Сўз, Меъморлик, Мусиқа ҳамда санъатнинг бошқа турлари вақт мезонига бўйсунмайди. Воқеа-ҳодисаларнинг кетма-кетлиги вақт бўйича бир тартибда келмайди. Араб имлоси, ғазал, битиклар, нақшлар, меъморӣ обидалар, тасвирий санъатнинг исломӣ-тилсимий турлари эшитиш ва кўриш ағзоларимиз орқали руҳимизга ҳиссий қувонч олиб қиради. Ислому маданияти ижод дастурида фикр ва нарсаларнинг шакл яхлитлиги рамзий-тилсимий мазмун қобиғига ўралган. Бадиий онг вақт сарҳадларидан ташқарида экан, бу дастур асосидagi мавҳум фикр, мавҳум шакл Ислому маданиятида ижодий фаолият кўрсатишининг асосий мезонидир.

Ислому санъати ўз моҳиятига кўра, илоҳий тафаккурга йўғрилгандир. Бу ҳолат шеърятда (ғазал), мусиқада (мақом), тасвирий санъатда (нақш, соясиз тасвир), меъморликда (масжид, мақбара, минора, мадраса) ёрқин кўзга ташланади. Масжид — инсонга инсонлик моҳиятини эслатиб турадиган, Оллоҳ билан кунда беш маҳал мулоқотга киришиладиган, юзма-юз бўлинадиган, Оллоҳнинг сўзлари бандаларига мунтазам етказиб туриладиган муқаддас даргоҳ. Масжид Оллоҳнинг уйдир. Муҳаммад алайҳис-

салом бунёд этган илк ва кейин қурилган масжидларнинг меъморий шакл-шамойили кўзна эҳромларнинг, хоссатан, Иброҳим алайҳиссалом бунёд этган Каъбанинг тимсолий кўринишларидир. Масжид илоҳий қувватларни инсон руҳига ажиб бир ички тартиб ва интизом, саришталик ва таъсирчанлик билан сингириб боради.

Агар яҳудийлар ибодат хоналарининг ички кўриниши ва безакларида илоҳийликка қаратилган воқеабанд тасвирлар, ҳайкаллар яққол кўринса, исавийлар черковларида мойбўёқ тасвир, манзара, ҳайкалтарошлик кўзга ташиланади. Демак, яҳудийлик ва исавийлик тафаккури тарихийликка асосланади: уларда муқаддас ривоятлар тасвирлар воситасида муқаддаслаштирилади, улар ривоятга ҳамдард, унинг қули бўлади, яъни, ибодат қилувчи ривоят билан, ривоят эса ибодат қилувчи билан чирмашиб кетади. Ислом нима учун тасвирий санъатни у қадар севмайди? Шунинг учунки, Ислом ривоятнинг шаклига эътиқод қўймайди...

Яҳудийлар ва исавийлар шахсий тақдирни — инсон қисматини ривоятга олиб бориб тақайдилар. Улар Оллоҳни ривоят орқали танийдилар. Ислом бунинг акси: мусулмон киши ривоятга ишонмайди, у борлигини ривоятга эмас, Оллоҳга бағишлайди, Оллоҳни илм билан танийди. Мусулмон киши илоҳиёт қоидаларига, Оллоҳ ҳукмларига қатъий равишда итоат этади. Шу боис Оллоҳнинг уйи бўлмиш масжид безакларида муқаддас сўзларга, Оллоҳ исм-сифатларини ифодаловчи нақш ва ёзувларга алоҳида урғу берилади. Мусулмон кишиларнинг тасвирий санъатга, хусусан, одамнинг жонли тасвирларига, ҳайкалларга, қабргошларга сиғинмаслиги шундан.

Мусулмон кишининг хотираси ҳамиша тарих сарҳадларидан четда, мавҳумлашган ҳолатларда, мулоҳаза ва мусоҳаба тарзи тасвирий тимсоллардан холи бўлган, ҳамиша ҳам кўзга ташиланавермайдиган, бирданига қўл билан ушлаб, кўз билан кўриб бўлмайдиган хаёлий муболағалар, мавҳумотлар асосига қурилгандир. Масжид нақшларидаги ёзувлар — бир-бирига чирмашиб кетган бўртиқ манзара мусулмон кишининг Оллоҳ таоло билан танҳо мулоқотининг соғинчли ҳиссиётларини ифодалайди. Нақш ва ёзувлар ясама манзара ёхуд бинонинг шунчаки безаги эмас, балки улар Ислом мазмун-моҳиятининг, мусулмон киши ҳаётининг, турмуш тарзининг ёрқин ифодасидир.

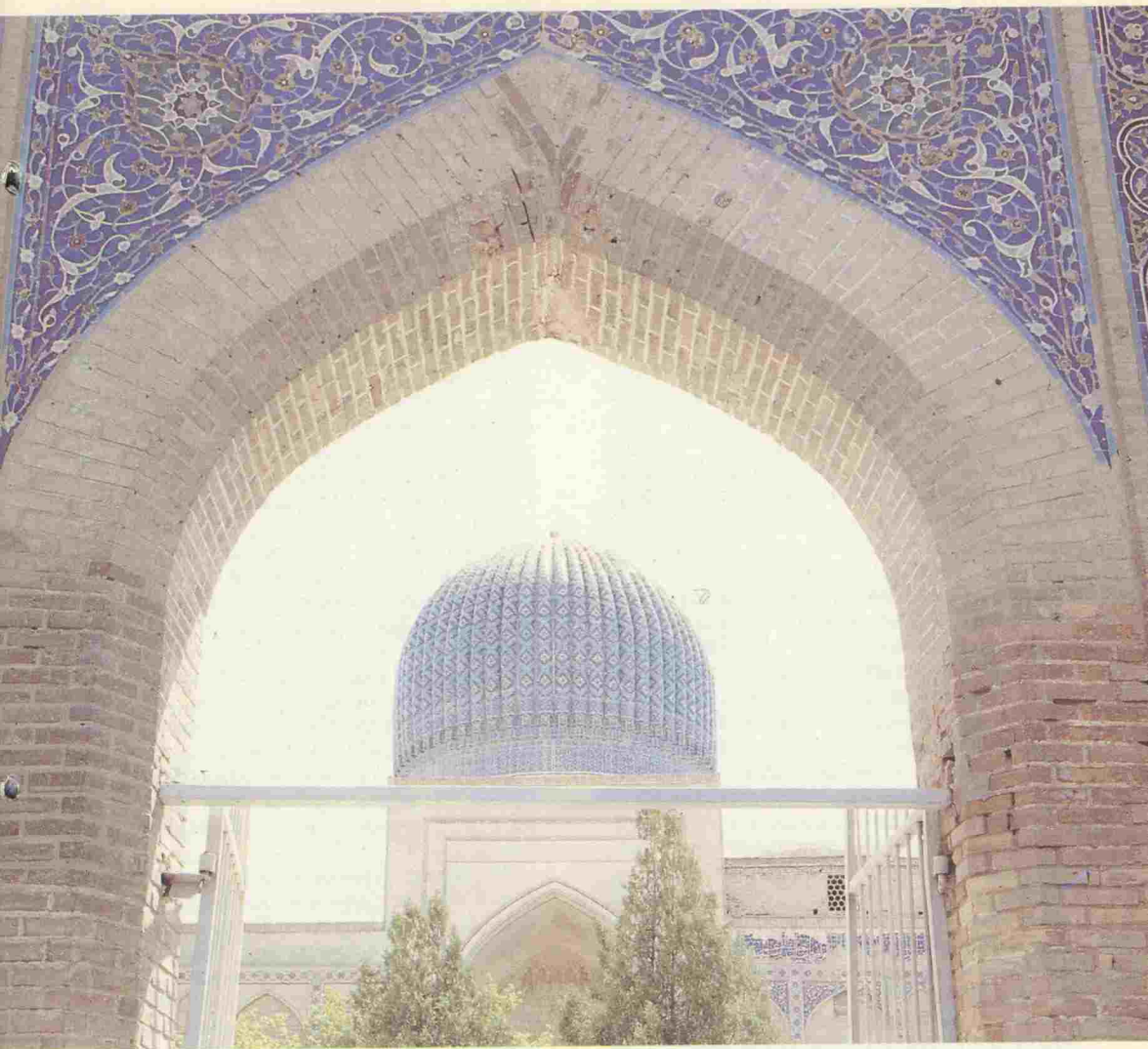
Нақш чодрага ўралган аёлга ўхшайди. Нақш — ҳаққониятни қўл билан ушлаб кўриши эмас, гўзалликнинг моҳиятини англаши, шу гўзалликни дилда тасдиқлаши, чодра ортидаги ҳолатга ўзни тайёрлаши ва унга кириб бориши тимсолидир...

Нақида гулсафсар — осойишталик ва умрзоқлик тимсоли; тўлқинсимон гулпояси — бойлик ва фаровонлик; новда ва яроқлар навқиронлик, яшариш тимсоллари бўлса, оқ ранг — бахт ва омад; зангори ранг — олий эътиқод; қизил ранг шодлик, ёшлик тимсолларидир. Нақш — хотиржамлик, руҳий осойишталик, умрзоқлик — чексизликни рамзий ифодаловчи хилқатдир. Меъморий биноларнинг нақшлари — олий баркамоллик, комиллик, Оллоҳ ҳузурига йўл олиш рамзлари ҳамдир. Шу тариқа нақш ҳамма гўзалликларни яратган ва уларни бандаларига неъмат қилиб берган ягона ҳукмдор — Оллоҳ ҳузурига бориши ва унинг жамолига етишиши тамсилидир.

Меъморийлик ва хаттотлик санъати муқаддас Сўзнинг ботиний ва зоҳирий зуҳуроти бўлиб, улар Ислом моҳиятига кўра, илоҳий Сўзнинг ёзма шакл кўринишидир. Шу боис масжид — Оллоҳнинг уйи — ибодат даргоҳи, мадраса — Оллоҳнинг Сўзи ўқиладиган, илм ўрганиладиган маскандир. Меъморийлик обидаларининг пештоқлари, гумбазлари ва муқарнасларнинг ички ва ташқи деворларидаги битиклар ҳам ўша муқаддас Сўзлар шаклидир.

«Минора» сўзи арабча бўлиб, маёқ деган маънога эга. Масжидлар ёнида қурилиб, муаззиннинг азон айтишига мўлжалланган миноралар Ислом маданиятида фалсафий мазмунга ҳам эга: у Оллоҳнинг ягоналиги ва ёлғизлиги рамзидир. Унинг баланд ва виқорли туриши, тепасидан ҳамма нарсанинг кўриниши — Оллоҳнинг улўғлиги ва ҳамма нарсани бир кўзда кўриб туриши тимсолидир. Минора Оллоҳдан бошқага бўйин эгмаслик, касу нокаسدан ўзни баланд тугиши, ғурур ва фахр рамзи ҳамдир. Минора дунёвий мазмун ҳам ташийдими, у узоқ йўлдан келадиган карвонларга йўл кўрсатгич, маёқ, эътиқод ва гўзаллик рамзи, санъат асаридир.

Мовароуннаҳрнинг Самарқанд, Бухоро, Хева, Қўқон ва бошқа шаҳарларида қад ростлаган миноралар неча асрларки, Ислом маданиятининг сержило ва ҳайбатли қононалари бўлиб турибди. Қорахонийлар даврида исломий услубда қурилган Бухородаги ҳозир ёши минг йилга яқинлашиб қолган Минораи Калон, Мағоки Атторон, Намозгоҳ, Вобкент минораси, Работи Ма-

лик, Чашмаи Аюб, Жарқўрғон минораси, Хоразмдаги Бўронқалъа, Ноибқалъа, Фахриддин Розий мақбараси, Самарқанддаги кўҳна меъморлик ёдгорликлари Ислом маданиятини кўз-кўз қилиб туради.

Ислом сояли нарсаларни чизишни ман қилди. Чунки мусаввир асл образни эслашга ва бошқаларни шунга тарғиб қилишга мажбур бўларди. Қолаверса, жоҳилият даврида одамлар бугларга, расмларга сиғинар эди. Масжидларнинг сояли нарсалар тасвирдан холилиги, ягона Оллоҳга интилувчи ғоянинг рамзи бўлган миноралар меъморлиги ҳам ана шу

билан изоҳланади. Ислом маданиятида ҳиссиётларни жўш урдиришига эмас, балки тасвир рамзига урғу берилади. Ҳатто биргина оқ-қора тасвирнинг ўзи Шарқ гиламларининг бутун чиройини очиб юборади. Теран тафаккур нозик тасвир унсурларини тақозо этди. «Куфий» ҳуснихати нақилларга айланиб кетди.

Ислом мусаввирлари теварак-атрофни — зоҳирий дунёни яққалам этишида, исавийлардан фарқли ўлароқ, ўз йўлларига эга бўлиб, соясиз тасвир (миниатюра) санъатини гуллаб-яшнатдилар. Ислом маданияти тарихида бу санъат пешволари —

Камолiddин Бехзод, Пир Саидаҳмад Табризий, Мирза Али, Амир Давлатёр, Муҳаммад Наққош, Маҳмуд Музаҳҳиб, меъмор Аҳмад Муҳаммад каби юзлаб номлар олгин ҳарфлар билан ёзилиб қолди.

Ислол маданияти қуйидаги тамойилларга суянади: 1. Оқилона негиз — оқиллик ифодачиси бўлган Сўза сиғиниш. 2. Тартибга солиш тарзидаги уйғунлик тамойили. 3. Босқичма-босқичлилик тамойили (фазонинг босқичли тузилиши ғоясидан). 4. Таснифлаш тамойили — босқичлилик ғоясининг мантқий оқибати. 5. Қонунқоидалилик тамойили...

Бу тамойилларни бадиий ижод соҳасига татбиқ этадиган бўлсак, улар баённинг янгилиги ва кутилмаганлигини тақозо этгани ҳолда, воқеаларнинг такрорланишини рад этмайди. Масалан, «Хамса» ёзиши анъанасига кўра, бу хил асарлар Низомий Ганжавий, Хусрав Дехлавий, Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий ижодида мавжуд.

Меъморлик ҳам, мусиқа ҳам шу тамойиллардан келиб чиқади. Нақш қонунқоидалар оқибати эди. Мусиқа илоҳий кашфиёт сифатида талқин қилинади ва уни ўзгартириш ҳуқуқи кам одамларгагина насиб этган. Фазовий тартибқоидалар ва мақомларнинг мусиқий тузилиши четга чиқишига йўл қўймайди. XVI асрда битилган «Мусиқа ҳақидаги рисола»да шундай дейилган: «Авал-бошида мақомлар етгита эди, улар етти пайгамбардан мерос бўлиб қолган. «Рост» — Одам атодан, «Ҳижоз» — Иброҳимдан, «Раҳовий» — Исмоилдан, «Ушишоқ» — Ёқубдан, «Ироқ» — Юсуфдан, «Кўча» — Юнусдан, «Ҳусайний» — Довуд пайгамбардан қолган».

Ислол маданиятида мусиқа фазонинг босқичли тузилишига ва уйғунлик-тартиблилик тамойилига таянади. Уйғунлик ва босқичма-босқичлилик гўзалликлар манбаидир. Араб файласуфи Ал-Киндий бундай деган эди: «Аслида ҳам уйғунлик ҳамма нарсадан ўрин олган, у ҳаммадан кўра оҳанг-овозларда, оламнинг тузилишида ва инсонлар қалбида яққолроқ намоён бўлади». Ана шу уйғунлик мусиқа маданиятининг ҳам асосини ташкил этади. Бу фикрни тасдиқловчи далиллар кўп: «Айрим мақомларни ижро этиш учун мувофиқ вақтни танлаш керак. «Раҳовий» мақомини қуёш чиқиши олдидан, «Ушишоқ»ни қуёш чиқиб бўлгач, «Рост»ни чошгоҳ арафасида, «Ироқ»ни чошгоҳ пайтида, «Бузрук»ни қуёш ботиши пайтида, «Бўсалиқ»ни дигар намози вақтида,

«Зангула»ни қуёш ботиши олдидан, «Наво»ни намозшоом пайтида, «Зирафкан»ни уйқуга ётиши олдидан, «Исфажон»ни тунда ижро этиши керак», деб ёзади Мавлоно Нажмиддин Кавкабий «Мусиқа ҳақида рисола»сида.

Ислол маданиятида оқилона негиз — оқиллик ифодачиси Сўз зоҳирий ва ботикий қудратга эга. Мусиқа-мақом ана шу Каломни янада тиниқлаштиради, ақл сари йўл очади. Мусиқа-мақомнинг баркамоллиги ботиний-илоҳий такомиллашганликдадир. Фикр ва Сўз етукликка эришгач, улар мусиқий қиёфада чинакам уйғунлик ҳосил қилади, яъни мусиқа-мақом уйғунлик ифодасидир. Оламнинг уйғунлиги илоҳий мўъжизадир. Умар Хайём олам уйғунлигини шундай тавсифлайди: «Яхлит тартиб мувозанат билан шартланур, унинг туфайли мувозанат яшнар». Зеро, Ислол маданиятида Оламнинг уйғунлиги — Оллоҳ зеб берган гўзалликлар негизидир...

Ислолнинг вақт ҳисоби Муҳаммад алайҳиссаломнинг Маккадан Мадинага ҳижрат қилишларидан бошланади. Мусулмонлар ана шу вақт ҳисоби бўйича шажараларини белгилайдилар. Шундан бошлаб Ислол дунё динига айланди, юксак маданият чўққисига кўтарилди. Айтиши жоизки, маданият тараққиёт ривожини ҳали тўхтаган эмас, у ўсишида давом этмоқда. Чунки Оллоҳ Ислолни охириги дин, Муҳаммад алайҳиссаломни охириги пайгамбар этиб тайин этган.

Муҳаммад алайҳиссалом даврларида ва кейин Ислол дини кўп ўлкаларга ёйилди. Илм-фанга асосланган Ислол маданияти юқори миқёсларга етди. Хусусан, ўрта асрларда — илк Шарқ Уйғонши даврида ниҳоятда тараққий этди. Бунини ўша даврнинг буюк зотлари ва уларнинг кашфиётларидан яхши биламиз. Лекин, халифаликнинг бир неча давлатларга бўлиниб кетиши оқибатида Ислол маданияти анъаналари изчил давом эттирилмади, илк Уйғонши маданияти кашфиётларининг миқёслари торайиб қолди. Айрим мамлакатларда қисқа давом этган Уйғоншилар (Мовароуннаҳрдаги XI аср, Амир Темур даври, Улугбек мактаби, Навоий замондошлари) кенг кўламда Ислол ўлкаларига ёйилмади. Мусулмон давлатлари орасида ички низолар, иғво-фасод кучайиб борди. Илм-фандаги кашфиётлар амалиётга татбиқ этилмади. Оқибатда XVIII—XIX асрларда саноат инқилоби ва черков инквизицияси ислоҳотлари туфайли Оврупо давлатлари мустамлака сиёсатига берилиб, мусулмон ўлкаларини

бирин-кетин босиб олдилар. Бу тарихий шароитга назар солинса, мусулмон ўлкаларида илмий-маданий мерос ривожланмай қолди, ҳатто илк ўрта аср — Уйғониш тараққиёти унутилиб борди. Илм-фанни ўзлаштириш, дунёвий ва илоҳий каифиётлар яратиш сусайди.

Илоҳиётда ҳам ижтиҳод эшиклари ёпилиб қолди. Ижтиҳод — илоҳиёт ва фикҳда мустақил хулосалар ва ҳукмлар чиқариш, ҳар бир давр қўйган саволларга Ислом манбаларидан жавоб топиб беришидир. Бу даражага етишган илоҳиётчилар мужтаҳидлар деб аталган. Илоҳиётда ижтиҳод ҳуқуқи тўхтатилиб, замон уламолари фақат ўтган уламоларга тақлид қилишлари мумкин, деб белгиланди. Шу боис кейинги давр уламолари муқаллидлар — тақлидчилар бўлиб қолдилар. Бу Ислом маданиятида тафаккур тараққиётига тўсқ бўлди. Бунинг устига, маҳаллий шайхулисломлар, муфтийлар, қозилар ўз ҳукмларини подшоҳлари ва ҳукмдорларининг зўравонлик сиёсатига мослаштириб баён этдилар. Илк Ислом шариати юзини парда қоплай бошлади.

Кейинги асрларда Ислом ўлкаларига бостириб кирган овруполик ва бошқа босқинчилар Ислом тафаккурини, маданиятини яқсон қилишга, мусулмон аёлларининг юзларидаги чодраларни юлқиб олишга, китобларни ёқишга, биноларни бузишга, урф-одатларни оёқости қилишга киришиб кетдилар. Аммо улар мусулмон кишининг азалий дунёқараши, эътиқоди эҳромларини буза олмадилар. Исломга ҳар қанча хуружлар бўлмасин, у янада куч олиб яшайверди. У тараққий этаверади, ривожланаверади, қотишиб-жипслашиб бораверади. Дунё файласуфларининг, кўзи очик кишиларнинг яқдил фикри шу. Зеро, Ислом эътиқодидаги кишилар бошқа вақт ўлчовида яшайдилар.

Ислом маданиятида нафис санъат, фалсафа, шеърят яратилишига омил бўлган мавҳум фикрлаш тарзидан дастлаб визан-

тияликлар, кейинроқ бутун Оврупо тафаккури баҳра олган эди. Бу баҳрамандлик ҳозир ҳам давом этмоқда. Византияликлар ва Оврупонинг илғор тафаккурини инкор этган коммунизм назариячилари, айниқса, болишавойлар XX асрда Исломнинг моҳият-мазмунини, тафаккур омилини — маданияти сарҳадларини тушунишга ожизлик қилдилар. Масалан, биргина адабиёт ва санъатни оладиган бўлсак, XX асрнинг бошларигача туркий халқлар ва форс-тожик адабиёти, санъати минг йиллар давомида Ислом маданияти ва қадриятлари билан ўзвий боғлиқликда тараққий этди. XX асрнинг 20-йилларидан бошлаб эса, болишавойлар зуғуми остида ижтимоий-маданий ҳаётда Исломнинг инкор этилиши оқибатида туркий ва тожик халқларнинг фикрлаш тарзи ўзгарди. Адабиёт ва санъат ўз мажозийлиги ва муболагасини йўқотди, у руҳий хилқатлар мезони билан ўлчанадиган тафаккурга таянмай қўйди. Айтиш мумкинки, Ислом маданияти сажиясидаги руҳий-маънавий фазилатлардан жудо бўлди. Шакл ва мазмун бирлиги, социалистик реализм қолипи асосида сиёсатлашган «янги адабиёт ва санъат» ҳаётимиздан — руҳий аъмолларимиздан чуқур жой топмаганининг, ундан «адаб» олганимиз туфайли жоҳилият ботқоғига ботиб қолганимизнинг, руҳиятимизга ҳеч нарса таъсир қилмай қўйганининг ва бошқа натижаларнинг боиси шу!.. Бу ҳолатни Ислом маданиятидан йироқлашган меъморликдаги вайронагарчиликларда ҳам, ҳуқуқ-қонундаги, одобахлоқдаги бузилишларда ҳам, урф-одатлардаги истеъмолчиликда ҳам, кайфиятимиздаги очкўзликда ҳам ва бошқа руҳий-маънавий, моддий-маданий, ижтимоий-сиёсий аъмолларимизда ҳам кўрамыз.

Ислом маданиятини илм-фан, одобахлоқ, ҳуқуқий аъмоллар воситасида англамас эканмиз, унинг моҳиятига ҳеч қачон тушуна олмаймиз.

Саховатли замин — Ўзбекистонда юздан ортиқ миллат ва элат вакиллари яшайди. Юртимиздаги ижтимоий-сиёсий барқарорлик, осойишталик, миллатлараро тотувлик ҳақида айниқса сўнги йилларда кўп гапирилмоқда. Бу аҳиллик, ҳамжиҳатлик кеча ёки бугун пайдо бўлгани йўқ. Унинг илдизлари ҳам халқимиз тарихи каби теран.

Ўзбек заминида яшаб, меҳнат қилиб, илм ва ижод билан шуғулланиб, нашоу намо топган турли миллатга мансуб мўътабар зотлар

бисёр. Улар шу тупроққа меҳр қўйиб, уни муқаддас Ватан билиб, шу ерда томир отиб — ували-жували бўлиб, бугунги кунда Ўзбекистоннинг буюк келажагини бунёд этмоқ йўлида меҳнат қилмоқдалар.

Беназир олима, эл-юрт ўртасида беқиёс обрў ва эҳтиром топган зоти муҳтарамлардан бири — Галина Анатольевна Пугаченкова ҳақида унинг шогирди, тарих фанлари доктори, Тошкент Шарқишунослик институтининг профессори Эдуард Ртвеладзе ҳикоя қилади.

CARPE DIEM

Эдуард РТВЕЛАДЗЕ

Мен мақоламга сарлавҳа сифатида эрамиздан аввалги 65—8 йилларда яшаб ижод этган таниқли Рим шоири Квинт Курций Флаккнинг «қасидалар»ига киритилган машҳур иборани бежиз танламадим. Унинг сўзма-сўз таржимаси — «ўтаётган кунни тут» деган маънони англатади, бу, ўзбекча қилиб айтадиган бўлсак, «бугунги ишни эртага қўйма», демакдир.

Назаримда, ана шу ибора таниқли олима Галина Анатольевна Пугаченкованинг бутун ҳаёти, илмий фаолияти мазмунини тўла ифода этадигандек... Зеро, доим, ҳар қандай вазиятда кўнгилга тугилган ишни бекаму қўст адо этмоқ — Ўзбекистон ижтимоий фанининг ёрқин намояндаси Галина Анатольевнанинг бир умрлик шиоридир.

Галина опамиз яқинда кутлуғ 80 ёшини қаршилайди. Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг академиги, профессор Галина Анатольевна Пугаченкова — Марказий Осиё ва Ўрта Шарқ маданиятининг бекиёс билимдони, жаҳоннинг бир қанча мамлакатларида нашр қилинган ҳужжатли-илмий рисолалар ҳамда кўплаб маърифий мақола-лар муаллифи. Осиё тарихи ва маданияти тўғрисидаги илмий ишлари билан жаҳон фанига улкан ҳисса қўшган истеъдод соҳибасидир.

Бундан олтмиш йил муқаддам ёш аспирант қиз Галя Ўрта Осиёда қадимшунослик фанига тамал тоши қўйганлардан бири — профессор М. Е. Массон бошчилигидаги Термиз археологик мажмуий экспедициясида илк бор қатнашган эди. Кейинчалик уларнинг тақдири ҳам туташди. Бу зукко қиз ўшандаёқ қазиш ишларисиз Ўрта Осиёнинг қадимий меъморчилиги ва санъатини ўрганиб бўлмаслигини теран ҳис этди. Ана шу тамойил бу фанинг республикада қандай йўналиш касб этишини белгилаб берди.

Қисқаси, Галина Пугаченкова бу соҳадаги кейинги изланишларнинг асоси бўлиб хизмат қилган ана шу услубнинг кашшофи ҳисобланади. Айниқса, 1959 йили Г. А. Пугаченкова Санъатшунослик институти қошида ташкил қилган дунёда биринчи махсус санъатшунослик экспедицияси бу ишнинг юқори чўққиси бўлди. Экспедиция фаолиятини Осиё халқлари тарихида муносиб ўрин эгаллаган Кушон даврининг меъморий обидаси — Холчаён харобаларини қазишдан бошлади. Ўшандан буён опа раҳбарлик қилаётган экспедиция Ўзбекистон, айниқса, Сурхондарё вилоятининг қадимги, антик ва ўрта асрларга оид обидаларини топиш ва тадқиқ этиш борасида салмоқли ишларни амалга оширди.

Кушон даврининг бетакрор обидалари бўлмиш Айритом, Далварзинтепа, Кампиртепа, Холчаён ва бошқаларни очиш, ўрганиш ва илмий тадқиқ этиш жараёнида Марказий Осиё халқларининг кўзга кўринган қадимги санъат асарлари — Ўзбекистон бадиий ва моддий маданиятининг ноёб жавоҳирлари топилди.

Мен Галина Анатольевнанинг беқиёс иш қобилияти, тенгсиз заковати ва билим қўламининг кенглигидан доимо ҳайратга тушаман. Унинг тасвирий санъат ва меъморчилик, миниатюра ва глиптика, қадимшунослик ва нумизматика, антик дунё тарихини пухта билиши... Боз устига, Европа тилларидан бир нечасини эгаллашнинг ўзи бўлади, ахир.

Шуни таъкидлаш лозимки, Галина Анатольевнанинг илмий ишлари доимо қизгин муҳокамаларга сабаб бўлади. Улар хусусида баҳслашилади: тан олинади ёки инкор этилади. Муҳими — ҳеч қачон, ҳеч кимни бепарво қолдирмайди.

Г. Пугаченкова бадиий маданият тарихи борасидаги илмий изланишларида жаҳон санъатшунослик фани ривожига салмоқли ҳисса бўлиб қўшилган тарихий-маданий жараёнларнинг умумлаштирилган концепциясини ишлаб чиқди. Айниқса, олиманинг Ҳамза номидаги Республика давлат мукофотиغا сазовор бўлган «Ўзбекистоннинг қадимги даврлардан XIX аср ярмигача бўлган санъати» (Л. И. Ремпель билан ҳамкорликда), «Туркменистон санъати», «Афғонистон санъати», «Кушонлар давридаги Бактрия санъати», «Гандхара санъати», «Ўрта Осиё санъати тарихидан очерклар» (Л. И. Ремпель билан ҳамкорликда), «Шимолий Бактрия — Тоҳаристон. Тарих ва санъат очерклари» (камина билан ҳамкорликда ёзилган) сингари рисолаларини алоҳида таъкидлаш лозим.

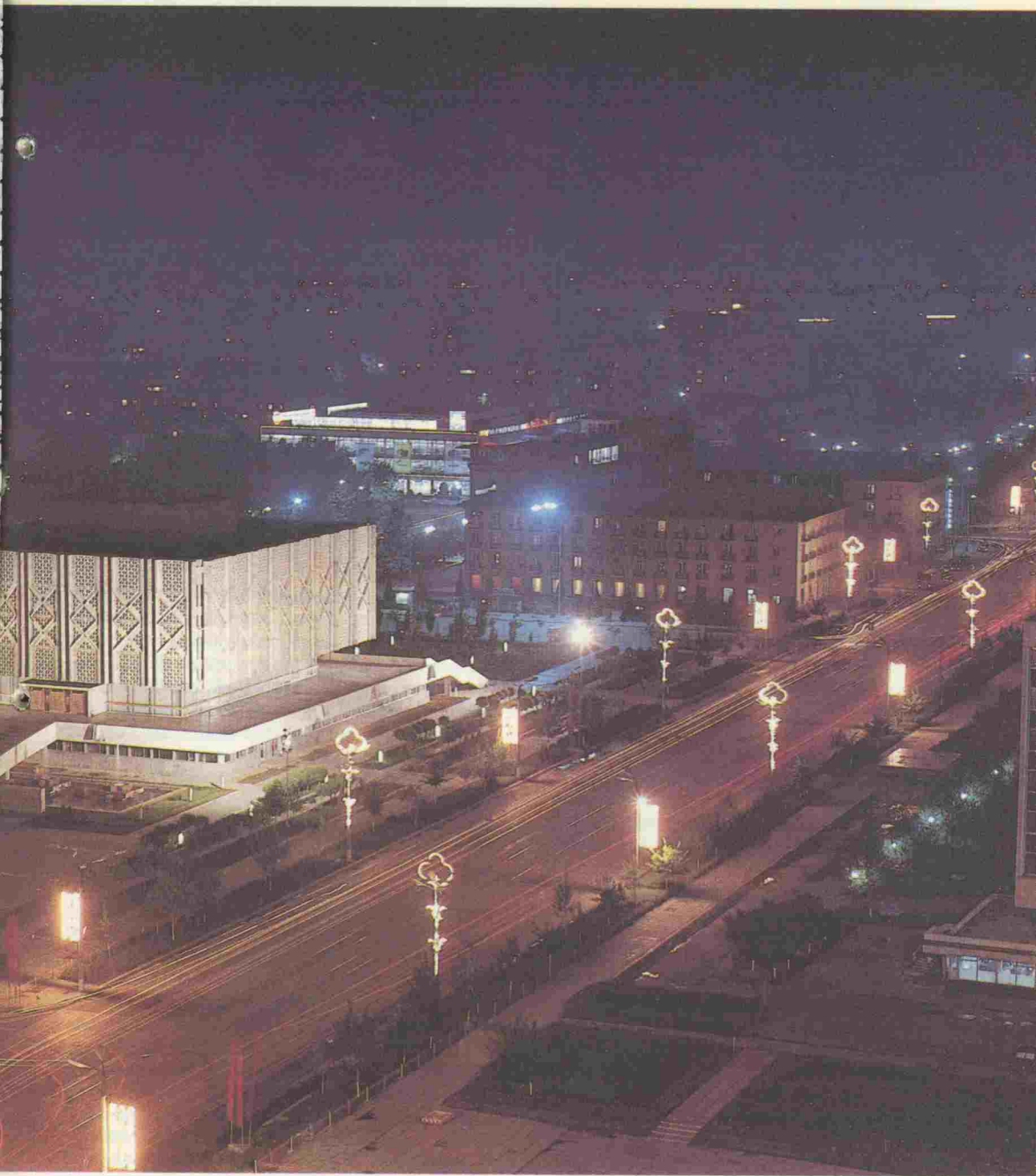
Галина Анатольевнанинг илмий-педагогик фаолияти кўп қирралидир. У Ўрта Осиё давлат дорилфунунида ишлаган йиллари Шарқ санъати тарихи, Ўрта Осиё санъати тарихи, Эрон ва Афғонистон бадиий маданияти тарихи сингари янги курсларни ташкил этди ва тарих ҳамда шарқшунослик факультетлари талабаларига сабоқ берди. Кўплаб диплом ва аспирантлик ишларига раҳбарлик қилди. Унинг раҳбарлигида бир қанча фан номзоди ва докторлари етишиб чиқди.

Галина Анатольевна чет эл олимлари орасида ҳам муносиб мактавга ва обрўга эга. У Будапешт, Венеция, Москва, Санкт-Петербург, Дамашк, Деҳли, Дрезден, Кобул, Касабланка, Оксфорд, Токио, Техрон шаҳарларида ўтказилган илмий анжуманларда Ўзбекистон фанини дунёга танитди, Рим музейи, Коллеж Де Франс ҳамда Сорбоннда Ўрта Осиё санъати тарихидан маърузалар ўқиди. 1976 йилда опага Франциядаги Страсбург университетининг «Гонорис Кауза» доктори унвони берилиши ва бир қанча йирик илмий жамиятлар аъзолигига сайланиши олима хизматларининг муносиб тақдирланиши бўлди.

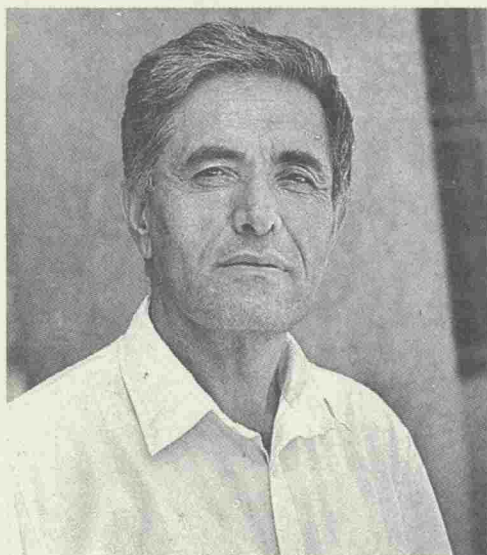
Галина Анатольевна илгари Верный кўргони аталган Алмати шаҳрида рус зиёлилари оиласида дунёга келган. Бироқ унинг бутун ҳаёти ва илмий фаолияти Ўзбекистон билан боғланди. Шу ерда Ўрта Осиё индустриал институтининг архитектура факультетида ўқишга кириб, уни 1937 йили аъло баҳолар билан тугатди. Шу ерда турмушга чиқиб, уч фарзандни тарбиялади. Галина Анатольевна ўз ватаним деб ҳисоблайдиган шу заминда мўътабар олима бўлиб етишди.

Тақдир менга узоқ йиллар мобайнида опа билан бирга ишлаш бахтини насиб этди. Толиблик йилларимдаёқ унинг койилмақом лекцияларини мароқ билан тинглардим. Университетни тугатгач, кўп йиллар Ҳамза номидаги Санъатшунослик институтининг санъат ва архитектура тарихи бўлимида устоз билан бирга ишладим. Бир неча маротаба Галина Анатольевна раҳбарлигидаги Бактрия ҳамда Сўғд шаҳарчалари қозишмаларида иштирок этдим. Ундан мен тарихий-маданий муаммоларни кенг ва теран тушунишни ўргандим. Зотан, Галина Анатольевнанинг барча илмий ишлари ана шу руҳ билан суғорилган.

Биз қадрли Галина Анатольевнага соғлиқ ва суюмли фани билан яна узоқ йиллар машғул бўлишини, профессор Л. Ремпель ҳайрат билан таъкидлаган чакноқ нигоҳини заковат ва меҳр нури тарқатмаслигини тилаймиз.

Бир шаҳар яратдик — қилгулик ғурур,
Кўз-кўз айлагулик жумла жаҳонга.

Нажмиддин КОМИЛ

Мардлик

Умри дўстлар хизматига бағишлаб, мудом яхшилик ҳаёли билан яшовчи, тили ва дили пок, саховатпеша, муруватпеша аждодларимиз қадимда жавонмардлар, ахийлар ёхуд фатийлар деб аталган. Бу сифатлар асл исломий сифатлар бўлиб, Куръони карим ва ҳадиси шарифда кўп бора макталган. «Жавонмард» — мард йигит демакдир. «Фатий» ҳам шу маънони англатади. «Ахий» — биродар, дўст дегани. Бу инсонларнинг тариқати — маслаги жавонмардлик ёки футувват деб юритилган. Қадим Хуросон ва Мовароуннаҳр шаҳарларида Х асрдан бошлаб жавонмардлик ҳаракати анча кенг тус олган. Бу ҳаракат иштирокчилари муайян қоидага амал қилиб, жисмоний ва маънавий етукликка интилар, қаерда ва қандай иш устида бўлмасин, мардлик ва олижаноблик фазилатини кўрсатар, адолатни ҳимоя этар эди. Улар инсон қадрини моддий бойликдан аъло билган. Улар наздида, дунё зебу зийнатлари маънавий тараққиёт учун бир восита, холос. Араб сайёҳи Ибн Батута «Сафарнома» китобида бундай ёзади: «Мен дунё кезиб, бу одамлар (жавонмардлар — Н. К.) каби эзгу ниятли ва хуш хулқли кишиларни кўрмадим. Шероз ва Исфаҳон халқи, гарчи ўзларини жавонмард ҳисобласа-да, ғариб-мусофирларни сийлаш ва меҳмоннавозлик бобида уларга (Хоразм ва

Мовароуннаҳр жавонмардларига — Н. К.) тенг келолмайди. Уларнинг қўл остидаги масканларда шу қадар адолат ривожланганки, лашкаргоҳлар, уйлар остонасида олтинкумуш тангалар сочилиб ётади, то эгаси топилмагунча бирор кимса уларга тегинмайди». Жавонмардлар оддий халқ вакиллари — хунармандлар, сипоҳийлар, пахлавонлар, қизиқчилар, дорбозлар ва бошқа тоифа кишиларидан ташкил топган. Ҳар бир тоифанинг ўз жамоаси, пири, таълим берувчи устозлари йиғиладиган жойи бўлган. Руҳоний пирга қўл бериб, устоз хузурида аҳду паймон қилиб, мардлик белбоғини боғлаган жавонмард бир умр аҳдига содиқ қолишга интилган, борлиғини жамоа учун фидо этган. Жавонмардлар жамоасига қабул қилинган ёш йигит «фарзанд» деб, унинг белига белбоғ боғлаган устоз эса «ота» деб юритилган. Улар шу тариқа бир-бирига ака-ука, биродар ҳисобланган. Биродар биродаридан молу жонини аямаган. Араб олимларидан яна бири Ибн Ҳавқал Мовароуннаҳр жавонмардлари ҳақида мана бундай ҳикоя қилади: «Мовароуннаҳр халқининг жавонмардлиги шу қадарки, гўё барчаси бир хонадонда яшаётганга ўхшайди. Улар бир-бирининг уйига ўз уйига боргандай кириб бораверади. Бениҳоя меҳмондўст, ҳатто кечаси келадиган меҳмондан ҳам оғринмайди, мусофирни танимаса ҳам ҳеч бир мукофот кутмай меҳрибонлик кўрсатади».

Жавонмардлик ахлоқи бу ҳаракатга аъзо бўлмаган одамларга ҳам таъсир этган. Самарканд, Бухоро, Хўжанд, Урганч, Хева, Тошкент, Марғилон шаҳарларининг аҳолиси меҳмондўстлиги билан дунёга ном таратган. Ўзига тўқ сармоядорларнинг ички ва ташқи ҳовлиси, маҳсус меҳмонхона ва карвонсаройлари бўлган. Уларда алоҳида хизматкорлар мудом меҳмонлар хизматида бўлиб, лозим нарсаларни муҳайё этиб турган. Работ, зовия ва хонақоҳлар мусофир дарвеш ва сайёҳлар учун ҳаммиша очик бўлган. Эрон, Афғонистон, Ўрта Осиё, Кавказ шаҳарларини кезиб чиққан Ибн Батутанинг ёзишича, хонақоҳларда мусофир ва дарвешлар хоҳлаганича яшаган, уларга текин озиқ-овқат ва кийим-кечак берилган. Агар мусофир сафарни давом эттириш ниятида бўлса,

саввур берибгина қолмай, XIII асрга келиб футувват ва тарикат бир-бири билан қўшилиб кетганини ҳам кўрсатади. Аслини олганда, бу жараён хийла олдин — X—XI асрларда бошланган эди. Бу даврда Хуросон, Эрон ва Мовароуннахр шайхлари муридларини мардлик ва фидойилик, саввот ва қаноат руҳида тарбиялаб, жавонмардликни тарикат шioriга айлантиришга киришганлар. Чунончи, Шайх Абулҳасан бин Хусайн Сарахсий, Шайх Абулҳасан Ҳараконий, Шайх Абулаббос Қассоб, Шайх Абуали Сиёх, Шайх Абуали Даққок, Шайх Абулқосим Бушр, Шайх Луқмон Сарахсий, Шайх Абусайид Абулхайр, Шайх Абужаъфар Ҳаддод каби зотлар фаолиятида шу ҳол яққол сезилади. Улар сўфийнинг асосий фазилати — элга наф келтириш, маърифат тарқатиш деб ҳисоблайдилар. Масалан, Абулҳасан Ҳараконийдан сўфий ким деб сўраганларида бундай деб жавоб берган: «Сўфий шундай бир кундузки, у бор экан, офтобга ҳожат йўк, у шундай бир кечаки, у ҳукм сурган жойда ойга ҳожат қолмайди, у шундай бир йўқликки, у бор жойда борлик унутилади». Яъни, сўфий қуёш ва ой мисол чарақлаб, бошқаларга маънавий-маърифий нур таратиши, ўзи йўқ бўлиб, ўзгаларни бунёд этиши, бутун борлик унинг файзи, каромати ва саховати билан гуллаб-яшнаши керак. Тўғри, бу сўзлар дарвешлар сифати ҳақида, аммо жавонмардлик тарикати ҳам шу фазилатларни талаб этади. Демак, тасаввуф ва футувват бир-бирини тўлдириб, бир-бирига мадад берган таълимотдир.

Тарикати

у от-улов, зарур асбоб-анжом ва йўл харажатига лойиқ маблағ билан таъминланган. Одоб шундай эдики, хонақоҳга қадам қўйган кишидан уч кунгача, сен қаердан келдинг, кимсан ўзи, деб суриштирилмасди. Меҳмон уч кун лутфу марҳамат кўриб, ҳордиқ чиқарар, ҳаммомга тушиб ювинар ва шундан сўнггина хонақоҳ шайхи уни қабул қилиб сўхбатлашар эди. Масалан, Ибн Батута элликдан ортиқ хонақоҳ ва зовияларга қўниб, иззат-ҳурматда яшагани, шайхлар, шаҳар ҳокимлари, амирлар ва ҳатто сарой хонимларидан меҳрибонликлар кўриб, туҳфалар олгани ҳақида ҳикоя қилади. Чунончи, у Мовароуннахр подшоҳи султон Тармашириннинг ғайратшижоати, саҳийлиги, адолатпарварлиги хусусида тўлқинланиб ёзган. Тармаширин — Чигатойнинг укаси, у исломни қабул қилган, ҳудожўй ва дарвештабиат ҳукмдор бўлган.

Араб сайёҳининг ёзишича, хонақоҳ ва зовияларнинг аксари жавонмардлар ихтиёрида бўлган. Айниқса, Туркияда жавонмардлик ҳаракати «ахийлар» номи билан кенг тарқалган. Уларнинг сардорлари султонлар каби обрў-эътиборга эга экан. Султон зарурат юзасидан бирор юртга борадиган бўлса, мамлакатнинг жиловини вақтинча ахийлар сардорига топшириб кетар экан.

Ушбу маълумотлар жавонмардларнинг хулқ-атвори, сифатлари ҳақида та-

Улуғ шайхлар мардлик ва қахрамонлик бобида тенгсиз бўлганини биламиз. «Абу-жаъфар Ҳаддод Мисрда ўн етти йил темирчилик қилди, — деб ёзади Абдурахмон Жомий «Нафаҳотул унс» асарида. — У ҳар куни бир динору ўн дирхам пул топар эди. Аммо, бу пулни рўзғори учун ишлатмай, дарвеш ва муҳтожларга бағишларди. Ўзи эса Жунайд Бағдодийнинг уйига бориб, котган-қутган нонларни танаввул қилиб юрар, ётар жойи эса масжидда эди».

Футувват асослари билан тасаввуф ғоялари аксар бир-бирига мувофиқ келади. Чунки, футувват ҳам, тасаввуф ҳам исломий тарикатлар бўлиб, инсонни поклашга, меҳру шафқат, ҳиммат ва мардлик фазилатларини эгаллашга даъват этади. Шу жиҳатдан илоҳиёт ишқида дунёдан юз ўгирган, жисмини маънавий камолот йўлига бахшида этган дарвеш билан биродарлик, фидойилик туйғусига содиқ жавонмарднинг мақсади муштарак эди. Футув-

ватчилар тасаввуфнинг тавба, сабр, қаноат, парҳез, ботиний таҳорат каби талабларини маъқул топди ва уларни ҳаётнинг амалий қоидаларига айлантирди. Хусайн Воиз Кошифийнинг «Футувватномаи султоний» номли китобида жавонмард — Оллоҳ исмини тилдан қўймайдиган, мудом тоат-ибодат билан машғул киши экани бир неча бор таъкидланади. Хуллас, тасаввуф футувватда юксак ғояларнинг амалий, ижтимоий татбиқини кўрган бўлса, футувват тасаввуфда ғоявий-назарий пойдеворни топган эди. Тариқат аҳли ёлғиз худого ошиқ бўлиб, фонийлик, маънавий поклик учун курашар эди. Бунинг шарти эса ғўшанишинлик, мураккаб ва сурункали зикру самодир. Футувватчилар тасаввуф ахлоқини эътироф этган ҳолда, ижтимоий фаолиятдан воз кечмадилар, улар халқ ичида юриб, хайрли ва савоб амалларни адо этишда фаоллик кўрсатдилар. Булар жавонмардликнинг қадимий анъанаси эди. Улар аввал-бошдан тадбиркорлик, фаоллик ва айёрликни ўзларига шпор қилиб олган эдилар. Ҳа, айёрлик жавонмардларга хос фазилат ҳисобланган. Гап шундаки, бугун салбий маъно касб этган бу сўз IX—X асрларда ижобий маънода қўлланган. Жавонмардлар «айёрлар» ёки «айёралар» деб аталган. Зеро, Далла ёки Майсара сингари доно ва заковатли аёллар ҳам кўп бўлган. Айёрлар ўта зеҳнли, доно ва ҳийлагар бўлган. Улар ҳар турли найранглар ишлатиб, душманларни мот қилган ва дўстлар мушқулини осон этган. XI аср форс адабиёти намунаси бўлмиш «Самаки айёр» романининг қаҳрамони Самак шунчалик доно ва тадбиркор бўладики, ноҳақ қамалган дўстларини қутқариб, севишганларни висолига етказди, саройдаги фитналарни фош этади. Аммо у ҳеч қачон хиёнат ва гуноҳ ишларга қўл урмайди, аксинча, хиёнатчи ва золимларнинг адабини беради. Хуллас, айёрлар ақлу заковатни яхшилик йўлида ишлатувчи, меҳрибон ва содиқ кишилар бўлганлар. Бирок, футувват тасаввуф билан қўшилганидан кейин жавонмардларга нисбатан айёр деган сўз ишлатилмайдиган бўлиб қолди ва умуман, «айёрлик»дан фойдаланиш ҳам камайди, фаолиятнинг мазмун ва мақсади ўзгарди. Энди кўпроқ худо йўлидаги ҳақпарастлик, дарвешона беғараз фидойилик жавонмардлар орасида қўлланадиган мард, жўмард, валломат, сахий, бокарам, азамат сўзлари сўфийлар орасида юрадиган эран, эр, мард сўзларининг юксак маънолари билан яна ҳам бойиди. Чунки сўфийлар эран, мард де-

ганда ўзликдан воз кечиш, шайтоний нафсни буткул маҳв этишни назарда тутилди. Зеро, нафс кетидан юрган одам тубанлашади, у нафақат бошқаларга, балки ўзига ҳам зулм этади. Нафс кишини инсонлик сифатларидан маҳрум қилади. Инсоннинг инсонлиги шундаки, у ҳамиша юксакка интиломоғи ва ўзини поклаб бормоғи лозим.

Футувват ҳақида араб ва форс тилларида ёзилган китоблар анча. Булардан ташқари, машхур пандномаларда («Қобуснома», «Гулистон»га ўхшаш), тасаввуф ҳақидаги рисоаларда ҳам жавонмардларнинг расму русуми, одобу ақидалари хусусида фикрлар юритилади. XV асрда Ҳиротда яшаган атоқли олим ва ёзувчи Хусайн Воиз Кошифийнинг «Футувватномаи султоний» (бу ерда мамлакат султони эмас, балки фатийлар султони назарда тутилган. Чунки фатийлар раҳбарини ҳам султон деб атаганлар) асарида бу илмнинг кўп қоида-низомлари содда ва раvon тилда баён этилган. Асар тожик тилида ёзилган бўлиб, ўн икки бобдан иборат. Хусайн Воиз Кошифий Навоийнинг мухлиси ва дўсти бўлган, «Жавоҳирут тафсир ат туҳфатул Амир» китобини буюқ шоир бобомизга бағишлаган. Кошифийнинг «Анвори Суҳайлий», «Рисолаи Ҳотамия», «Ахлоки Мухсиний» номли асарларида ҳам жавонмардлик хислатлари тасвирланади. «Футувватномаи султоний» асарида эса, футувват тариқатнинг бир қисми сифатида тилга олинади ва шу боис муаллиф жавонмардлик удумлари ва илму амалини баён этиш баробарида тасаввуф ҳақида ҳам мулоҳаза юритади.

Кошифийнинг фикрича, футувват ҳам тасаввуф каби руҳ илмидир: «Футувват илмининг ўз мавзуи бор, бу мавзу — инсон руҳидир. Зеро, инсон руҳини тарбиялаш воситасида уни ғўзал ва ҳамида (ёқимли) хулқ-атвор сохиби, фазилат эгаси қилиб камолга етказиш мумкин». Олимнинг бу таърифи ғоят эътиборлидир. Чунки, жавонмардлик ёки футувват деганда кўз олдимизга аввало жисмонан бақувват, тоғни урса талкон қиладиган паҳлавонлар, куч-қудрати ошиб-тошиб ётган забардаст йигитлар келади. Албатта, куч-қудратсиз шижоат, мардлик, қаҳрамонлик содир бўлиши қийин. Лекин фақат дағал жисмоний куч билан жавонмард бўлиш имкони йўқ. Жавонмарднинг жисмоний кучи унинг руҳий-маънавий етуқлиги билан мувофиқ келиши лозим. Шундагина у бор қувватини яхшилик тантанасига сарфлай олади. Футувват ақидасига кўра, руҳий-маъна-

вий куч жисмоний кучдан аъло. Шу боис, Кошифий рухий тарбиянинг аҳамиятини алоҳида таъкидлайди. У рухий-маънавий камолот — ибрати хулқ билан ажралиб туриш, деб ҳисоблайди: «Футувват деб омма орасида хушсифат ва намунали ахлоқ билан ном қозонишни айтадилар. Шу ваданким, бундай одам ахлоки билан ўз касбдошлари, тоифа-табақаси орасида ҳамиша эъозда бўлади». Хуллас, жавонмард — барчага марғуб, барчага намуна бўладиган эзгу сифатли киши. Шунинг учун, умумлаштириб айтганда, «Футувват — инсоний фитрат нурининг нафсоний белгилар зулматига қарши сочилиши ва шу зулматни пароканда этишдан иборат». Жавонмард элдан яширин бирор иш қилмайди ва одамлар меҳр-муҳаббатини қозонишни улуг бахт деб билади:

*Халқи жаҳонга хуш хулқинг ила
маҳбуб бўл,
Жаннат боғига йўл бошловчи шудир,
эй дил.*

Футувват кўнгил кўзин равшан этади, жон боғини сафо офтоби билан парвариш қилади. Футувват аҳдга вафо қилишни, барчани ўзидан афзал билиш ва ўзини ҳеч кимдан юқори қўймасликни ўргатади. Футувват — такаллуфни тарк этмоқ ва уйда нима бўлса, меҳмонга бағишламоқдир:

*Боримизни меҳр дастурхонига ҳозир
айладик,
Гарчи арпа ноию сиркодин ўзга нарса
йўқ.*

Ҳа, такаллуфдан анониятнинг — манманликнинг ҳиди келади, футувватнинг қуввати эса манманлик ва такаббурни тарк этишдан ҳосил бўлади: «Худбинлик — худопарастлик эмас, балки худпарастликдир:

*Фоний бўлганлар бақо фарзандидир,
Ўзни севган бутпарастдир, бандидир».*

Кошифийнинг таснифига кўра, футувватнинг уч мартабаси бор. Булар: саҳо — саховат, яъни, бор нарсани ҳеч кимдан қизганмаслик; сафо, яъни, қалбни кибру ҳаво, гина-кудураат, қасд-ғазабдан холи ва пок тутиш; вафо, яъни, ҳамма вақт халқ хизматида бўлиш. Салмони Форсий (Муҳаммад алайҳиссаломнинг саҳобаларидан) бундай деган эканлар: «Футувват — барчага инсоф-мурувват кўрсатиш ва эвазига ҳеч нарса талаб қилмаслик, яъни, бир камчилик ва айбни ўзига нисбат бе-

риш, аммо содир бўлган воқеалардан ўзини хорижда ҳисоблашдир». Кези келганда айтиш керакки, Салмони Форсий ўзлари ажиб хислатли жавонмард инсон бўлганлар, Маккада меш оралаб сув ташиб, кишиларнинг ҳожатини чиқарганлар.

Маълум бўладики, жавонмардларнинг саховат ва хизмати беминнат, мукофот ва музд талаб қилинмайдиган амалдир. Агар киши бирор манфаат юзасидан бировга бир нарса берса ёки бирор кунимга ярар, кези келиб менга ҳам қайтарар, деган умидда яхшилик қилса, бу амал футувватга кирмайди. Бу хусусда ҳазрат Алишер Навоий бундай деган:

*Мурувват — барча бермакдур,
емак йўқ,
Футувват — барча қилмакдур,
демак йўқ.*

Яъни, ўзингиз емай, бошқаларга беринг — шу чин мурувват! Бировнинг ҳожатини чиқаринг, лекин миннат қилманг, ҳатто мактанманг ҳам. Чунки, мактаниш — қилинган яхшиликни юзга солиш ва «мен мана шунақаман» деб керилишдир. Бу футувват аҳлига хос сифат эмас. Муҳтожларга мол-дунё ҳада этиш — олижаноб фазилат. Аммо, шарти шуки, бу мол-дунё ҳалол меҳнатдан топилган ёки қонуний мерос ҳисобидан бўлсин. Бировнинг мол-мулкни талаб ёхуд турли найранглар, ҳаром йўллар билан мол орттириб, кейин унинг бир улушини садақа қилиш саховат эмас. Бундай мол — ҳаром ва бундай «саховат» жавонмардликка ҳеч тўғри келмайди. Жавонмард чин мусулмон сифатида ўғрилар, қазоблар, порахўрлар ахлокидан ҳазар қилади. Иккинчи тарафдан, фақат мол-дунё беришнинг ўзини саховат демаганлар. Саховат, аввало, қалб саховати — меҳру шафқатдир, ҳалол ва покиза юриб, тўғрилиқ билан кишиларга ёрдам кўрсатишдир. Шундай қилиб, жавонмардлик, ҳалоллик ва ростгўйлик — эгизак тушунчалардир.

Футувватнинг куйидаги рукнлари мавжуд:

— муҳтож кишилар, мискин дарвешларга беғараз ва беминнат моддий ёрдам кўрсатиш;

— амалий иш, тадбиру чора қўллаб, бошига мушкул тушган кишининг мушкуллини осон қилиш, ҳожатини чиқариш;

— дардга чалинган кишиларни бепул даволаш, ҳар хил тиббий ёрдам кўрсатиш;

— қийин аҳволда қолган ва йўлини йўқотганларга қўлдан келганча тўғри маслаҳат бериш, йўл топишга кўмаклашиш;

— етимларни парвариш қилиш, тарбиялаш;

— мусофир ва меҳмонларнинг ҳурмати жойига қўйиш, уларни ҳар жиҳатдан хурсанд қилиш;

— қалб қўри билан ёшларга илм бериш, одамларга ўз хунари, илми ва касбини қизганмасдан ўргатиш;

— қийин руҳий аҳволга тушганларни, бенаволарни меҳрибонлик, раҳм-шафқат билан парваришлаб, ҳаётга қайтариш;

— силаи раҳмга амал қилиш, яъни, қариндош-уруғ, ота-она ва фарзандлар аҳволдан хабар олиб туриш, уларни севиш ва муҳтож бўлсалар, ёрдамни аямаслик;

— тариқат биродарлари, пиру устозлар ҳурмати жойига қўйиш, уларнинг орқасидан ёмон гапирмаслик, шаъну шарафи, номусини ҳимоя қилиш;

— ўз миллати, эл-улуси манфаати, шарафини ҳимоя қилиш; Ватан хавф остида қолса, бор истеъдодини, молу жонини сарфлаб бўлса-да, фидойилик ва қаҳрамонлик кўрсатиш; Ватан учун жон фидо этиб, унинг мустақиллиги, озодлигини сақлашга эришиш. Дину эътиқод учун курашиш.

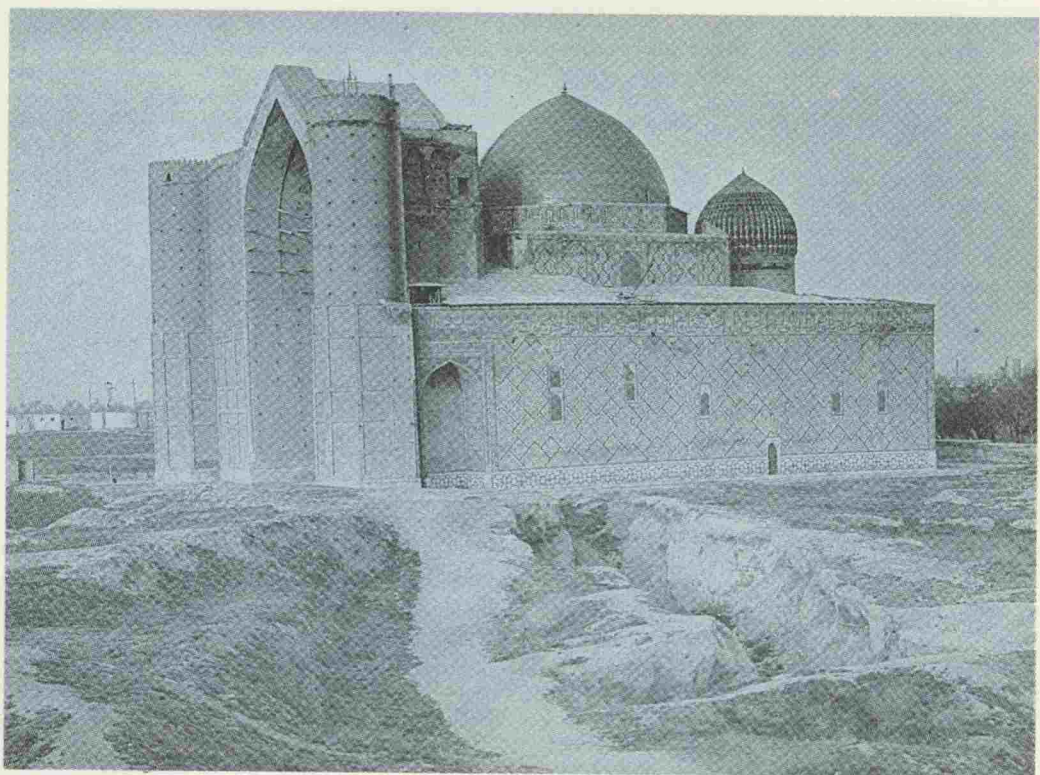
Бундан ташқари, керакли жойда ҳақ гапни айтиб, ҳақиқатни барқарор этиш, ноҳақлик ва фитна-фасод, зулмни фож этиш ҳам футувват шартларидандир. Чунки, ноҳақликни кўриб ҳам жим турадиганлар кам эмас. Улар зулмкорлардан кўрқадими ёинки бирор кори ҳол бўлмасин, манфаатимга зарар етмасин деб андиша қилади. Оқибатда зулму ситам аҳли ўзини эркин ҳис этади, беҳаёлашиб, қутуриб кетади. Кишиларнинг мансабидан, куч-қудратидан кўрқмай, уларга бор ҳақиқатни айтиш-инсоннинг олий фазилатларидан. Демак, инсоф ва ҳақгўйлик — жавонмардлик талабларидандир. Фикр жасорати, эътиқодда мустаҳкам туриш — мардлик ҳислатларидир. Воқеан, бундай одамларни халқ ҳурмат қилади. Ибн Батута «Сафарнома» асарида тилга олган Самарқанддаги жомеъ масжидининг имоми Ҳисомиддин ал-Ёғий билан султон Тармаширин муносабати бунга яхши мисолдир. «Бир куни мен пешин намозини адо этиш учун масжидга бордим, — деб ҳикоя қилади ибн Батута, — аммо султон ҳали йўқ эди. Унинг маҳрамларидан бири жойнамозни келтириб, султон ибодат қиладиган жойга ёйиб қўйди ва Ҳисомиддин ал-Ёғийга мурожаат этди: «Султонимиз таҳоратни тугалламагунча намозни бошламай турар экансиз, ул зот шундай деб буюрди». Имом ўрни-

дан туриб, бундай деди: «Намоз худо учун ўқиладими ёки Тармаширин учунми?» У муаззинга азонни бошлашни буюрди. Султон масжидга кириб келганида икки ракаат намоз ўқиб бўлинган эди. Шунда у қолган икки ракаат намозни қўшиб бажо этди. У намозни одамлар пойабзал ечиб қолдирган жойда — масжид остонасида ўтириб ўқиди. Кейин унинг ўқилмай қолган қисмини ҳам тугатиб, ўрнидан турди ва имомга яқин келиб, у билан қўл бериб сўрашмоқчи бўлиб жилмайди. Мен эса имомнинг ёнгинасида турар эдим. Сўнгра султон менга қараб бундай деди: «Сен ўз мамлакатинга қайтиб борганингда, ҳатто энг камбағал форс ҳам турклар султони қандай муомала қилишини айтиб бергил».

Бу ҳикоя Ҳисомиддин Ёғийнинг эътиқод ва шариатни пок сақлаш борасидаги жасоратини кўрсатиш билан бирга султоннинг мардлиги, камтарин ва олижаноблигини ҳам намён қилади. Султон имомга ғазаб қилиши, уни ҳатто қатл этиши мумкин эди. Лекин Тармаширин чин мусулмон сифатида иш кўради — ҳақгўй шайхга озор бермайди.

Ҳа, маънавияти юксак одамлар одил ва жасур бўлади, улар Ҳақнинг ердаги вакили сифатида бошларига қилич келса ҳам эътиқод — иймонини сотмайди.

Хуллас, жавонмардлик тариқатида мўмин-мусулмон, олиму ориф бўлиш, сидқу сафо бобида жонбозликлар кўрсатиш, руҳий-ахлоқий етукликка эришишга катта аҳамият берилган. Чунки одам ғоят ақлли, катта истеъдод соҳиби бўлиши мумкин, лекин у маънавий тарбия кўрмаган бўлса, комилликка даъво қилолмайди. Ақлий етуклик маънавий етуклик билан мустаҳкамланиши керак. Ахлоқан пок инсоннинг ақли эзгу ишларга сарфланади ва, аксинча, ахлоқан нопок одамнинг ақли ёмон ишларга сарфланиб, кишилик бошига ҳалоқат келтиради. Худди шу боис, аждодларимиз инсоннинг руҳий-маънавий камолоти учун жидду жаҳд этганлар ва ислом буюрган ахлоқий фазилатларни жавонмардлик қоида-қоидага айлантирганлар. Ҳусайн Воиз Кошифийнинг зикр этилган асарида футувватнинг етмиш битта шarti санаб ўтиладики, бу шартлар аксар ахлоқий талаблардир. Ўқувчиларимиз тасаввурини кенгайтириш учун ушбу сифатларни бир-бир санаб ўтишни лозим топдик. Кошифийнинг фикрича, етмиш битта шарт — талабнинг қирқ саккизтаси вужудий, яъни, ижобий ҳислатлар бўлиб, йигирма учтаси азалий, яъни, салбий ҳислатлар ҳисобла-

нади. Жавонмард одам ижобий хислатларни эгаллаб, салбий хислатлардан сақланиши даркор.

Вужудий — ижобий хислатлар куйидагилардир: биринчиси — ислом, иккинчиси — иймон, учинчиси — ақл, тўртинчиси — илм, бешинчиси — ҳилм (ҳалимлик), олтинчиси — зуҳд (тақво), еттинчиси — карам, саккизинчиси — вараъ (парҳез), тўққизинчиси — сидқ, ўнинчиси — мурувват, ўн биринчиси — шафқат, ўн иккинчиси — эҳсон, ўн учинчиси — вафо, ўн тўртинчиси — ҳаё, ўн бешинчиси — равақкул, ўн олтинчиси — шижоат, ўн еттинчиси — ғайрат, ўн саккизинчиси — ибрат, ўн тўққизинчиси — истиқомат, йигирманчиси — насихат, йигирма биринчиси — нафс таҳорати, йигирма иккинчиси — олийҳимматлилик, йигирма учинчиси — сирни яшириш, йигирма тўртинчиси — раҳмдиллик, йигирма бешинчиси — шариат риояси, йигирма олтинчиси — амри маъруфни бажариш,

йигирма еттинчиси — ота-она ҳурматини бажо келтириш... йигирма тўққизинчиси — устоз хизматида бўлиш, ўттинчиси — ҳамсоя ҳаққини адо этиш, ўттиз биринчиси — фақат савоб келтирадиган сўзни тилга олиш, ўттиз иккинчиси — кўп билиб, оз гапириш, ўттиз учинчиси — ҳамма жойда ҳалолни талаб қилиш, ўттиз тўртинчиси — салом одобини сақлаш, ўттиз бешинчиси — яхшилар ва поклар билан суҳбатлашиш, ўттиз олтинчиси — оқиллар билан суҳбатлашиш, ўттиз еттинчиси — шукр қилиш, ўттиз саккизинчиси — мазлумларга ёрдам қўлини чўзиш, ўттиз тўққизинчиси — етим-есирлар ва ёлғиз кишилар ахволини сўраб туриш, қирқинчиси — фикрат ва ибрат кўрсатиш, қирқ биринчиси — ихлос билан амал қилиш, қирқ иккинчиси — омонатга хиёнат қилмаслик, қирқ учинчиси — шайтоний нафсга қарши туриш, қирқ тўртинчиси — инсоф чизиғидан чиқмаслик, қирқ бешинчиси — ризо-розилик ҳиссини

йўқотмаслик, қирқ олтинчиси — касалларни кўришга бориш, қирқ еттинчиси — ножинс ва нокаслардан узок туриш, қирқ саккизинчиси — доимий зикр билан банд бўлиш, яъни, худонинг исмларини тилдан кўймаслик...

Жавонмард киши қабиҳ сўз сўзлаши, пир ва устозга қарши гапириши, яхшиларнинг оркасидан гийбат қилиши, бировни мазах-масхаралаши, ғаламислик ва шайтонлик қилиши, ёлгон-алдовга берилиши, бойлик тўплашга ружу этиши, ҳирс домига тушиши, одамлардан айб қидириши, суд-хўрлик қилиши, бўҳтон-туҳмат қилиши, зинога йўл кўйиши ва шулар каби ношаърий ишларни қилиши мумкин эмас.

Кошифий «Кимки мазкур етмиш бир шартдан беҳабар бўлса, футувватдан бебаҳрадир», деб махсус таъкидлайди. Муаллиф футувватни сермева дарахтга ўхшатади. Бу дарахтнинг илдизи — пок мухаббат, танаси — тавозе, шохлари — сабру тоқат, япроқлари — парҳез, пўстлоғи — одоб ва ҳаёт, гуллари — хушфёзлик ва марҳамат, меваси — карам ва саховатдир.

Жавонмард — халқ озоридан кўлини тортадиган, туҳмат тарқаладиган жойларга бормайдиган, ношоиста мажлисларни тарк этадиган, кўриши лозим бўлмаган нарсалардан кўз юмадиган кишидир. У зоҳиран ва ботинан пок бўлиши керак. «Зино — футувват аҳдини бузиш, ҳаромхўрлик эса — футувват риштасини узишдир». Жавонмардлик мурувват тушунчаси билан маънодош, чунки унда авф ва марҳамат, халққа шафқат кўрғазил, кечиримлилик ва иложи борица одамларга яхшилик қилишни кундалик одатга айлантирмоқ олий фазилат ҳисобланган:

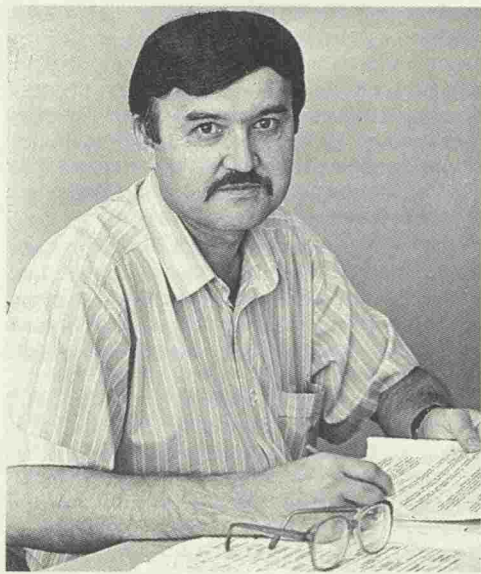
*Меҳрибон бўл, эй азизим, меҳрибон,
Меҳрибонлик мардликдандир нишон.*

Футувват аҳлининг одоби ўзига хос. Яъни, ҳар бир касб эгасининг махсус одоби бор. Чунончи, бозорларда томоша кўрсатувчилар одоби, ғазалхонлар одоби, пахсакашлар одоби ва ҳоказо. Бундан ташқари, футувватда ҳамма амал қилиши лозим бўлган умумий ахлоқий қоидалар ҳам ишлаб чиқилган. Масалан, жавонмард

сафарга ҳикса, нопок одамлар билан юрмаслиги, ножўя ишлар бўладиган жойларга бормаслиги керак. Яна, касал кўришга бориш одоби, меҳмондорчилик одоби, кўчаларда юриш одоби, салом бериш одоби ҳам мажбур. Чунончи, касб-хунарга эга бўлиш одоби хусусида Кошифий бундай ёзади: «Билгилки, дарвеш ҳалол ва покиза касб билан шуғулланиши керак, чунки касб — тариқатнинг зарурий шартларидандир. Зеро, умр ўтказишга зарур восита (маош) ҳосил бўлмагунча, киши осойишта бўлмайди... Ва агар киши ўз касби билан зарурий нарсаларни муҳайё этмаса, одамларни ранжитади, азобга кўяди».

Хуллас, футувват — мардлик тариқати. У — ўзаро ёрдам, мурувват ва меҳрибонлик кўрсатиш, фидойилик ва фидокорлик илмидир. Жавонмард одамнинг сўзи ҳам, иши ҳам, нияти ва фикри ҳам пок бўлган. Улар халқимиз орасида исломий ахлоқни шакллантиришда катта хизмат қилдилар. Жавонмардлар ахлоқи бизнинг миллий ахлоқимизга айланиши керак. Чунки, футувватга хос кўпдан-кўп ақида, расм-русмлар то ҳануз яшаб келмоқда. Кишиларимизнинг меҳмондўстлиги, одамохунлиги, мардлиги ўша аجدодлар удумининг манتيкий давомидир. Яхшилик қилиб бировнинг ҳожатини чиқаришдан яйраб-яшнаб кетадиган, борини бошқалар билан баҳам кўрадиган одамлар ҳозир йўқ дейсизми? Улар бор, улар кўп. Шунинг учун ҳам ҳаётимиз файзли ва баракалидир. Албатта, ўзим бўлай деб, ҳаром йўллар билан бойлик орттираётганлар ҳам бир талай. Лекин, аминмизки, халқимиздаги олижаноблик фазилатлари ўзимбўлайчилик майлидан устундир. Ахир, тасаввур қилинг, агар ҳар бир одам ўзгаларни ўйлаб, бошқаларнинг ғамини еса, унда бутун жамят бир-бирига ёрдам берадиган, бир-бирини кўллаб-қувватлайдиган саховатли, мард ва пок одамлардан иборат бўлади. Шунда ҳаёт янада гўзаллашади.

Сиз бировга яхшилик қилсангиз, у бошқа бировга яхшилик қилади. Шу тариқа, халқ ичра хайру барака ва эзгу амаллар тантана қилиб бораверади. Аждодларимиз улўф сифатлар билан дунёга ном таратган эдилар. Шоядки, биз ҳам уларга муносиб бўлсак.

Хайриддин СУЛТОН

«ТАРИХЛАР ҒАМНИ ТОЗА ҚИЛУР...»

Тарих — улғу мураббий. Шафқатли ва доно муаллим сингари унинг асосий машғулоти — сабоқ ўргатмоқликдир. У асрлар мобайнида теран тажрибалар, ибратли тимсоллар ва аччиқ хулосалар воситаси ила инсонга тарбият бериб келади.

Тақдирнинг ҳал қилувчи давларида ҳар бир миллат, ҳар бир халқ тарих сари юз тутиб, ўтмишидан маънавий таянчлар ахтаради. Айни шу паллада тарихий сабоқ туйғусига эҳтиёж айниқса кучаяди ва у шу миллат, шу халқ келажаги учун бекиёс аҳамият касб этади.

Бугун биз Тарих китобини чинакам ориф одамлар сифатида асл ҳолида ўқимоқликка киришдик. Кўнглимиз тўла муҳаббат ва ҳайрат. Боболардан мерос қолган маърифий хазиналар шу қадар маҳобатли, шу қадар шукуҳлики, дабдурустдан кўз қамашиб қолиши ҳеч гап эмас. Аммо, қамашган кўз билан бу хазиналар калитини топиб бўлмайди. Мозий китобининг гўзал ва яркироқ саҳифаларигагина маҳлиё бўлиб, сарғайган, нурсиз варақларини беписанд ташлаб ўтиб кетиб бўлмайди. Чунки, яхшими-ёмонми, шонлими-шонсизми, бу — бизнинг аждодларимиз қисмати, босиб ўтган йўлимиздир. Чунки бу китобда рақам этилган ҳатто жузъий ҳодисот замирида ҳам бир сир, бир ҳикмат мужассам. Шу боис, ундаги ҳар бир сатр, ҳар нуқта бирдек қунту эътибор бериб ўрганмоқликка, таҳлил ва тадқиқ қилиб, тарихий хулосалар чиқармоқликка сазовор.

Тарих — тафаккур денгизидир. Бу денгизнинг гоҳ асов, гоҳ сокин тўлқинлари руҳиятингизни турли хил ҳиссиётларга гарқ қилади. Замон гарди кўнган, не-не наслларнинг дарду армонлари, қувонч-шодликлари, алам-андуҳлари жо бўлган кўҳна кўлёмаларни мутолаа қилар экансиз, юрак баъзан бу тарихий юкни кўтаролмай қолади. Жаннатмакон ота-болаларнинг чигал тақдирлари, уларнинг бошидан кечмиш қонли фожиалар, ўзаро адоват ва низолар, она Ватаннинг тараққий ва таназул топган давлари ўзининг шафқатсиз ҳақиқати, хаяжонли тафсилотлари билан кишини ларзага солади.

...Ҳижрий бир минг икки юз тўқсонинчи йилда чор Россияси Хевага юриш қилди. Боскинчи лашкар бошида ок подшонинг суянган тоғлари — Кауфман, Верёвкин сингари конхўр генераллар турарди. Осиё куёшининг оташида ҳолдан тойган қўшин қадимий Хева сари машаққат билан судралиб келмоқда эди. Ана шунда кишини то хануз афсус ва пушаймонликка соладиган бир воқеа юз бердики, бу ҳақда сўзни донишманд муаррих Баёнидан эшитайлик:

«Вақтеким, генерал Веруфкин қойим-мақом¹ Ламокин билан йўлга кириб юрудилар, неча кунлар йўл юриб Қўнғирот устига келдилар. Қўнғирот бийлари Хабниёзбий ва Сайидбий ва Тожимуродбий ва Қожирғали Мансурбий ва ғайруҳум жамъ бўлуб, маслаҳат этиб, Русия аскарининг келгани хабарин бир киши била Хевақа юбордилар. Яна бир кишини Веруфкиннинг ёнига юбориб, бу тариқада илтимос этдиларким: «Алҳол, сизлар бизнинг шаҳримиз атрофиға келманг ва қалъамизға ҳам тўп отманг. Нечунким, бизлар сизларнинг келганингизни янги қўруб, Хевақа — хонимиз ҳазратларига хабар юбордук. Бизларда сизлар билан урушгудек яроғ ва дори-қўргошин йўқдур. Хонимиз эшитсалар, бизларга уруш саранжомин туруб юборурлар. Ондин сўнг чиқиб сизлар била урушармиз...»

Надоматлар бўлғайким, бу — латифа эмас, тарихий ҳақиқат. Латифа ёки бир нақл бўлганида эди, ота-боболаримизнинг соддалигидан беозоргина табассум қилиб қўяр эдик. Афсус ва яна афсуски, сиёсат майдонида соддаликни байроқ қилиб кўтариб бўлмас экан. Тангри қайси бир қавмни хароб қилмоқчи бўлса, аввало унинг ақлини олади, деб бежиз айтилмаган. Нобоб ва нодон юрт оғалари шундай деб тургач, бу улус, бу элнинг ҳолига маймунлар йиғламасинми?!

«Веруфкин бу сўзнинг истимоъидин² хандону фархон³ бўлуб буюрди; аскар қалъани муҳосара қилиб, тўп отмоқ бунёд этдилар. Қўнғирот аҳли буларга бир ўқ ҳам отмай фарёд қилиб дедилар: «Бизлар сизлардин бир неча кун муҳлат тилаб эрдукким, бизларда олоти харб⁴ йўқдур. Не учун мунча ғавго била шаҳарнинг атрофиға келиб, мунча дори-қўргошинни зое килурсизлар?» Руслар бу сўзларга қулук солмай, хужум этиб қалъага югурдилар. Шаҳар аёёнлари қочиб шаҳардин чиқиб кетдилар...»

Яқин ўтмишимизнинг аянчли, маҳзун кунларидан бирини тасвир этгувчи мазкур тафсилотни алам ва изтиробсиз ўқиб бўлмайди. «Темур кўрагон каби дохйларнинг, Мирзо Бобур каби фотиҳларнинг, Форобий, Улуғбек ва Али Сино каби олимларнинг униб-ўсган ва нашъу намо қилганлари бир ўлка» (Абдулла Қодирий таъбири) нечун бу забун ҳолга тушиб қолди, деган савол найза бўлиб юракка санчилаверади...

Ва бу саволга ҳам жавобни яна тарих саҳифаларидан топамиз. Зеро, бу савол ўтган не-не алломаларни, юртим деган, халқим деган не-не комил зотларни ўртамаган! Уларни фароғату оромидан, молу дунёси, ҳатто ширин жонларидан ҳам айирмаган!..

Ўн тўққизинчи асрнинг улкан маърифатпарвари Исҳоқхон Жунайдуллоҳўжа ўғли — Ибрат домла аср сўнгида элимиз дучор бўлган истибод ва мусибат балосидан беҳад озурда бўлиб, бу ҳолат сабабларини ўзича таҳлил этган эди. Ибрат домланинг талқинича, илмсизлик, илмга бепарволик, харб ишида қоқоқлик, мозийдан сабоқ олмаслик — миллатимизнинг заволига сабаб бўлган иллатлардир.

«Бу Фарғона аҳлида бир хил гиламлари бўлулки, исмини «хидиршоҳий» дерлар. Қийматда, рангда, маҳкамликда ва тозаликда Қошғар, Қипчоқ, Қирғиз ва Қорақалпоқ гиламларидан икки чанд баҳода сотилур ва Русия давлатига ўтгандин сўнг бу ишлар ҳам чандон ривожда бўлуб, тижорати тараққий топди. Аммоки, илмия тўғрисида биз халқдан чандон аҳамият йўқ, таназзулда турур, бўлак фирқаларни (халқ, миллат — Х. С) илмдан топган даража ва маданиятларини кўруб туруб, ҳеч ҳаракат қилмайдурлар. Илмни асоси — машшат эканин таҳқиқ ила билганлари йўқ. Бу сабабдан омилари қўб, ишларинда аҳамият йўқ, таваккул илан қорунлари тўқ. Маданият учун ҳар қайси вақтдаги замона илмини қайси бири ривожда бўлса, ани билмак зарурдир. Мунга ҳукумат монёе эмас, балки ҳукуматдан бул тўғрида мактаблар очилуб, халқни тарғиб этарлар, булар қочарлар, умрларини ерга сочарлар, билмам, қачон кўзларин очарлар...»

Шу муқаддас диёрнинг минглаб фозил зиёлилари умр бўйи ягона қайғу — юртдошлар «қачон кўзларин очарлар» деган ташвиш билан ўтдилар. Кунлар ойларни, ойлар фаслларни, фасллар йилларни алмаштирди, бироқ кўнгилардаги бу қайғу битмади. Аксинча, унинг

¹ Қойим-мақом — полковник

² Истимоъ — эшитиш.

³ Фархон — шод, хурсанд.

⁴ Олоти харб — уруш асбоби.

ёнига қат-қат ситам қўшила борди. Миллий-махаллий маҳдудлик кучайди, жамият дунёдан беҳабарлик касалига чалинди. Жаҳонда кечаётган оламшумул ўзгаришлардан гофил, роҳатпараст, мутаассиб раҳнамоларнинг калтабин сиёсати бир вақтлар гуллаб-яшнаган бу ўлкани замонавий тараққиёт меваларидан бебахра қолдирди.

«Ва, алҳосилки, буларда илмга аҳамият йўқлик учун,— деб ёзган эди Ибрат домла афсус чекиб,— бу халқимиз нодон, омиларимиз қўб бўлуб, авлодлари ўйин-кулгуга машғул бўлуб, умрни арзон ўйинга сарф этуб, бовужуди бу мамлакатга жойдор, мусофир бўлмасалар ҳам маишатда мусофирларидан ноқисдурлар. Ва ақсар аҳолини аҳволи қарз балосига мубталодурлар...»

Иш шунчалик абгор бўлатуриб ҳам аллома Ибрат некбинлик билан фикр юритади — ноумидлик кўчасига кирмайди. «Шояд, мундин буён саодат ва фазилат каддини билсалар», деб орзу қилади.

Фафлат, жаҳолат, дунёдан беҳабарлик кишини шундай кўйга соладики, оқибатда одам ўз кулбасини оламнинг маркази, ўзини эса дунёнинг устунни, деб ўйлаб қолади. Фақат ҳозирнинг ҳузурини қўзлаб яшаш, эртанги кун ҳақида қайғурмаслик алоҳида шахсгагина эмас, балки бугун бошли салтанатларга ҳам таназзул келтиради.

Туркистон осмони узра қора булут қўланкаси пайдо бўла бошлаган таҳликали йилларнинг бирида Хевага Ҳиндистондан бир элчи келади. У Буюк Британия вакили бўлмиш Жеймс Аббот исмли зот эди. Муҳаммад Юсуф Баёний бу хусусда шундай қимматли маълумотларни зикр этиб қолдирган:

«Ҳаббот (Аббот) соҳиб отлиғ инглиз Англистон подшоҳи тарафидин элчи бўлиб келди. Номасининг мазмуни бу эрдиким, кўп замондин бери Русия аҳли сизлар тарафга ҳаракат этиб, вилоятларингизни олмоқни фикридадур. Мақсади будурким, тамоми Мовароуннаҳрни ва Хоразм ва Хуросонни олиб, Сейистон устидин биз тарафга (Ҳиндистонга) ўтгай. Русия подшоҳи бир улуг подшоҳдурким, анинг лашкари ва дастгоҳи таърифдин ортиқдур. Сизларда анинг лашкарига муқобил бўла олғудек қувват йўқтур. Камони ғолиб будурким, яна эллик йилдин сўнг (Русия) сизларнинг вилоятларингизни олур...»

Бу пайтларда жаҳон фотиҳларидан бири бўлган Англия азалий рақиби Россиянинг ҳар бир қадамини синчковлик билан кузатиб турар эди. Бу давлатнинг оқил ва тадбиркор етакчилари эллик йилдан кейин содир бўлиши мумкин бўлган муаммога ҳозирданок ечим ахтарар эдилар.

Табиийки, яқинлашиб келаётган бало-қазодан огоҳ этувчи бу хабар Туркистон ҳукмдорларини ҳам сескантириши, уларнинг мудроқ кўзларини очиши лозим эди. Гарчанд, инглиз элчисининг номасидаги баъзи шартлар, яъни: «агар хоҳласангизким, вилоятингиз давом қўлингизда туриб, ҳеч кимса анга мўтааррез бўлолмағай, вилоятингизни ҳатлатиб бизга беринг. Хоразм инглиз юрти бўлди, деган сўз иштиҳор топсун, андин сўнг, бу хавфдин фориг бўлурсиз» деган тағдор ишоралар Хоразм хонларининг иззат-нафсига тегса-да, бу мактубдан оқилона хулоса чиқариб, ундан мамлакат дахлсизлиги йўлида фойдаланмоқ мумкин эди. Чунки, мактубдаги «хатлашғанда хоҳишингизча шартнома ёздурунг, биз қабул этармиз» сўзлари бунга имкон берарди. Англиянинг асосий мақсади, номада таъкидланганидек, «хашоқим нафсоният юзидин бўлғай, балки маҳзи дўстлукдурким, ғаразимиз Русияга ҳинд йўлини бекитмоқ» эди.

Таассуфки, Хева хони ҳузурда бўлиб ўтган махсус мажлисда бу мактуб етарлича эътибор топмади. Шаробдан, сарой базмларидан, ҳарам эҳтиросларидан сархуш каллаларни ҳушёр тортирмади:

«Вақтиким, Оллоқулихон нома мазмунидан огоҳ бўлди, тамоми арқони давлатни жам қилиб маслаҳат этдилар. Ҳар ким бир сўз айтдилар. Оллоқулихон деди: «Алҳол ул (Русия — Х. С.) бизнинг устимизга юриш этган эрмас. Эллик йилғача ким бор-у, ким йўқ. Биз эллик йилда келур ишнинг андишаси билан бугун юртимизни қўлдан бировга бермасмиз. Биздан сўнгилар не иш этмоқни хоҳлар — этсунлар».

Хоннинг бу қатъиятига, ишончу ғурурига тасанно айтмоқ мумкин. Агар у шу қатъият билан келажак ёв йўлига қарши тадбирлар кўрганида, сарҳадларни мустаҳкамлаганида, лашкарнинг ғамини еганида — уни даққиюнусдан қолган қиличу пилтамилтиклар ўрнига замонасига муносиб аслаҳа билан гурулантириш хусусида қайғурганида, мамлакат ўғлонларини дунёвий илму ҳунарларни эгаллаш учун ажнабий ўлкаларга сафарбар этганида... ким билсин, балки авлодларнинг олқиш ва дуоларига қолган бўлармиди?

Албатта, ҳукмдорларнинг ҳам барчаси баробар эмас, улар орасида узоқни кўра биладиган, зийрак ва заковатли зотлар ҳам йўқ эмас эди.

«Бу Фарғона ва Туркистон хонларидан икки киши фуқаро ва дини миллат учун ҳаракат

этган эди. Бири бу амирлашкар (Олимкул — Х. С.) ва бири — мархумий Маллахон. Тўплар қуйдириб, милтиқлар ясаб, корхоналар қилиб, тўплар узрасига кумушлар била ёзувлар ёзуб, яхши диққат этган эди», деб гувоҳлик беради Ибрат домла.

Бирок, қўлида ҳар қандай қудратли қурол бўлмасин, халқда бирлик, иттифоқлик йўқ экан, сариқ чақалик ҳам нафи бўлмас. Ўрта Осиёнинг босиб олиниши арафасида мустамлакачи кучлар ўлкамиздаги эл-элатлар орасига бағоят устамонлик билан адоват уругини сочиб, уни низо суви билан мўл-қўл қилиб суғорган эдилар. Ва орадан кўп ўтмай, эккан ҳосилларини олдилар.

«Бир минг икки юз саксон биринчи ҳижрийда Туркистон ва Авлиёта Русия тасарруфига ўтди, — дея ҳикоя қилади Ибрат домла. — Андан Чимқандга қасд этгани амирлашкарга эшитилди. Ҳўқанд аскарлари бирла қиш вақтида Чимқандга келди. Анда Русия аскарлари Туркистондан чиққани йўқ экан. Чимқандда амирлашкар атрофга одам юбориб, катталарни чақирди. Чунончи, булардан Сиддиқ тўра туркистонлик ва Қазоқиядан Бойзоқ бийни. Амирлашкар Бойзоқ бийни ўтқузуб қўйиб айтдики: «Бойзоқ, сан аввалдан ислом аскарини закот берар эдинг, нега эмди бизга бермай, Русияга бердинг?» деганда, Бойзоқ бий амирлашкарга этибдурки: «Мен сизга-да, ҳам Русияга», деганда, «Нега?» деса, Бойзоқ айтибдурки: «Тақсир, мен авлодди киши, бир юз йигирма бийнинг атосимен, буларга жайлов деб Русиядан тўрт тошга қарийиб, яъни йигирма беш чақурум ерни ижарага олганман, ани ижоросини бераман, сизга закот бераман», деганида амирлашкар: «Сен икки марта аҳд қилдинг, яна буздинг!», деб жомадорга: «Муни замбаракга солиб откил!», деб буюрса, бечора Бойзоқ чол, қари киши эркан, ёши юздан ўтган экан, айтубдурки: «Ҳой амирлашкар, мени буйла қилма, кўзимни кўр қилиб, Ҳўқандга жубор, мен Русияга дафъ бўламан, мени хабарим болаларини ва бийларга етса, санга ёв бўлулар, Русияни санга бошлаб келурлар, ҳар иш қилиб, мени ўлдурма» деса, амирлашкар кулоқ солмай, «Кафил хат берайин», деса ҳам қабул қилмай, охири юз пайса доруни замбаракга солиб, кичкина одам экан, ёнига икки боғ қуруғ беда текиб отдурубдилар. Осмонга кетиб, на ўлгуи ва на суяги ҳам кўрунмади...»

Бу тўқнашувда жаҳолатга берилиб, юз яшар мўйсафидни қатл қилган амирлашкар голиб бўлгани йўқ. Аслида, унинг ўзи ҳам, Бойзоқ бий ҳам ўзгалар томонидан моҳирона уюштирилган фитна санъатининг қурбони эдилар. Тили бир, дини бир икки эл ўртасидаги ноаҳиллик, парокандалик оқибати шу бўлдики, «Бойзоқни авлоди эшитиб, Русияга тобе бўлуб, урушлар бошланди».

Туркистоннинг бу даврда даврон сурган, ўз манфаатидан бўлак манфаатни ўйлаб ҳам кўрмаган ҳукмдорлари, табиийки, бундай қудратли ва маккор душман билан олишмоққа тайёр эмасдилар. Улардан энг машхури Қўқон хони Худоёрхон бўладиган бўлса, бу вақтда у «...Русиядан хотиржам бўлуб, вақтини ўйин-кулки билан ўтказиб, қуш солмоқ ва кўкбўри чопмоқ йўлларинда бўлуб, уламо ва фузало насихатларига амал қилмай, жабру зулм тарафига ўтуб» умргузаронлик қилмоқда эди. Бошқа муаззам саройларга назар ташласак ҳам, бу кезде бундан аълороқ манзара топилмайди.

Милоднинг минг саккиз юз олтмиш бешинчи йили май ойида Тошқанд саксон кунлик қамалдан сўнг Русия қўлига ўтди. Ташқаридан кўмак етмади. Шаҳар аҳлининг бир кўз тутгани Бухоро амири эди, Ибрат домланинг гувоҳлик беришича, «...боруб, тарғиб қилиб, фарзияти жиҳодни уламолар айтганда, амирни тоби бўлмай, ноилож бу ғавғоларни босмоқ учун ҳаракат қилди. Русияга тўғри келмоққа Бухородан чиқиб, Майдаюлғун деган ерға Бухоро аскарлари кўнган эди, олтмиш минг миқдор аскар эди. Кўплигига ишониб, мағрур бўлиб, бохузур бокира кучуб ётдилар. Русия аскарлари буларни бепарволигидан истифода қилиб, оз аскар ила — баъзилар беш юз, баъзилар минг миқдорда эди, дейдилар — кечаси дарёи Сайхундан ўтуб, тўб отгани ҳамон лашкари ислом зилзилаға тушуб, тўбу тўфанг, ўқу дори ва асбобу адоватларни ташлаб Бухорога кетдилар. Булар Русияни бир бор отган тўбини қўшун ўртасида ёрилганини кўруб бузилдилар. Қолган нимарсалар Русияга ўлжа бўлди...»

«Қўркувнинг кўзи қатга, Юраги кичик бўлур, Қўркув зўр келган юртда Арслонлар кучук бўлур», дейди шоир.

Шу тариқа мамлакатда шўришу ғавғолар бошланди. Бирлашмаган эл тўзди. Истилочи ёвнинг куни туғди. Бир-бирига мудом кек-адоват сақлаб хўмрайишган беклар ва тўралар бирин-кетин ғаним ўқиға нишон бўлдилар. Халқнинг асл сардорлари четда қолиб, сохта дохийлар майдонга чиқди:

«Ул вақтда Марғинон тарафда Валихон тўра деган бир киши чиқиб, ғазот қиламан, деб қочган сипоҳиларни жамлаб, Марғинонда Наманганни олмоқчи бўлуб Балиқчи деган қасабага келиб ётганда Намангандан Русия аскарлари чиқиб, дарё лабига боруб, кечаси дарёдан ўтуб туруб, Валихон тўрага Русия келди, деб бир мусулмон хабар берган экан, ани уш-

лаб, боғлатиб қўйиб, агар Русия мунда келса, сани сўзунг рост, деб ўзлари ўйинга машғул бўлуб, то сахаргача кокил солмоқ, бола ўйнамоқ, сўнгра ухлаб қотуб қолуб, субҳда Русия бирдан тўб қўйганда уйкудаги бечоралар туриб қочгани овора бўлуб, баъзи нодон одамлар Русия қочгани отар эмиш, деган сўзларга ишонуб, қочмасдан отилуб ва қолганлари қочуб, бечора хабарчи устунда боғланиб қолганча ул иморатга ўт қўюлуб ихроқ биннор бўлуб ўлди...»

Бас, бундан ортиғини юрак кўтармайди — сўзни мухтасар қилайлик.

Эй закий ўқувчи! Мана, сиз билан бирга ўтмишимизнинг фожиали бир мавсумига маъюс, лекин холисона назар ташладик. Ундан ҳозирги кунимиз учун ҳамоҳанг маънолар топмоқликка баҳоли қудрат интилдик. Дўст ачитиб гапирганидек, бу сафар ўша мудҳиш даврларда истиқлол курашининг яловбардорлари бўлган Дукчи эшон ва Намоз ботир, Қурбонжон додхоҳ ва Қаноатшоҳ сингари қаҳрамон инсонларнинг жасоратларидан сўзламадик. Балки, азбаройи жонимиз ачиб, кечмишимизнинг айрим манфий жиҳатлари ҳақида кўпроқ тўхталдик.

Мозийнинг бу ҳазин лавҳаларидан кўнглингиз чўкмасин. Ўқинманг.

Зеро, ўтмиш ва бугуннинг хато-гуноҳларини тан олмоқлик ҳам фақатгина мардлар қўлидан келади.

Тарихни бирор кимсанинг изми билан бичиб-тўқиб бўлмайди. У ўз сирли қонунлари билан оқар дарё каби мавжуддир — бизнинг қош-қовоғимиз билан ҳисоблашмас.

Бинобарин, тарих олдида, келгуси авлодлар олдида мулзам бўлмаслик учун комил инсон бўлиб яшамоқ даркор. Инсонлик шаъни ва масъулиятини бир лаҳза бўлсин унутмаслик, ор-номусни асло қўлдан бермаслик лозим.

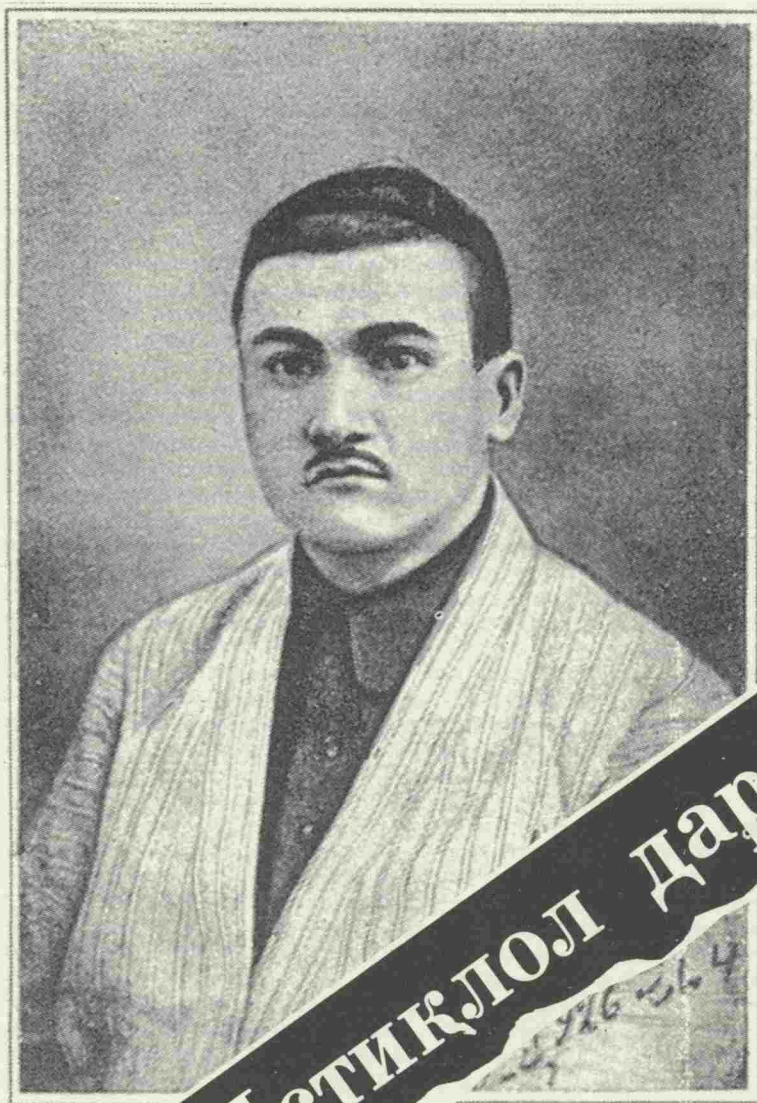
Ватан олдида, фарзандлар ва набиралар олдида ёруғ юз ва покиза виждон билан намоён бўлмоқлик учун эса миллатнинг бирлиги, халқнинг маъруфлиги, юрт раҳнамосининг фуқарога ва фуқаронинг юрт раҳнамосига садоқати ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир. Ана шундай маънавий жипслик ва ҳамжиҳатликка эришган халқни, маърифат ва ақл-идрокни муқаддас туғ қилиб тутган мамлакатни енгилга қодир куч жаҳонда бўлмас.

Кўхна тарихнинг минг йиллик тажрибалари шундан далолат бериб турибди.

Улуғ аллома Ибрат домланинг ҳикмат тўла таъбири билан айтсак, «Тарихлар ғамни тоза (янги — Х. С.) қилур, лекин мундан аҳли андишалар ибрат олурлар».

Барчамизга тарихдан ибрат олмоқлик насиб этсин.

ИСТИҚЛОЛ ДАРДИ

Абдулла Қодирий — ўзбек халқининг миллий мустақиллиги учун жонини фидо этган улғу аждодимиздир. Эҳтимол, ўзбек зиёлилари ичида ҳеч бир зот истиклол кунларини, истиклол саодатини бу мумтоз сиймо сингари зориқиб кутмаган бўлса...

«Ўткан кунлар»нинг мард қахрамони Отабек бизни фақатгина қайғули ишқ қиссаси билан мафтун этиб қолмайди. Балки, Ватан озодлиги йўлида, юрт эркинлиги йўлида шаҳид бўлиши билан қалбларимизни ларзага солади. Шу тариқа, унинг нурли тийнатиға нисбатан кўнгилларимизда ҳазин ҳам ёруғ бир эҳтиром пайдо бўлади.

Бу муаззам асардаги асосий боблардан бири «Истиклол дарди» деб аталади. Зукко китобхон бунинг замиридаги нозик ва теран маънони яхши англайди.

Маълумки, Абдулла Қодирий ижод этган йиллар — халқимиз боши узра қатағон қилчининг дами яқинлашиб келаётган машғум кунлар эди. Таъбир жоиз бўлса, Қодирий ва у билан бир сафда туриб ҳақиқат сўзини айтишга уринган барча санъаткорларнинг ижодини «қамокдан мактублар» деб аташ мумкин. Мумтоз адибимизнинг ўз сўзлари билан айтганда, бу даврда «жасорат битган эди, тил кесилган эди».

Ана шундай мудҳиш бир шароитда, фикрга, ҳисга кишан урилган, қатағон жаллодларининг қонли ойболтаси не-не азиз бошларни сапчадай узиб турган бир вазиятда Қодирий ўлимнинг кўзига тик қараб, ҳаққоний ва гўзал романларини яратди. Ёдингизда бўлса, Чўлпоннинг ўша йилларда ёзилган бир ҳикояси бор, «Қор кўйнида лола» деб аталади. 20—30-йилларнинг мустабид муҳиtida яратилган бир қанча санъат асарлари айнан қор кўйнида яшнаб турган лолага ўхшайди.

Мустамлакачи тўраларга, истиклол душманларига, золим ва жоҳил маҳаллий аъёнларга қарши Қодирий юрагида ҳамиша нафрат денгизи тўлқинланиб ётарди. Шу боис ҳам, у халқимиз тутқунликка гирифтор бўлган давр — «сўнгги хон даврини» тарихимизнинг «энг кир, қора саҳифалари» деб атади. Бу хўрлик ва ҳақорат туйғусидан чексиз изтироблар чекди. Бу аламли армонлар баёнига йўл қидирди. 1922 йил 26 август куни «Қизил байроқ» газетасида адибнинг «Мочалов» деган мақоласи босилиб чиқди. Ҳажман мўъжаз, аммо мазмунан бағоят қудратли бу мақолада ёзувчи халқимизни асрий кулликда тутиб келган манфур идора тузумининг ёвуз тимсоли — Тошкент шаҳрининг полиция бошлиғи ва у юргизган сиёсат моҳиятини очиб беради.

Бу мақола Октябрь тўнтаришидан сўнг ёзилган бўлиб, Қодирий барча соф ниятли зиёлилар сингари «эрк бўғмагарларининг оёғи осмондан» келганига чин дилдан ишонган эди. Машғум ўтган кунлар энди қайтарилмас, деб орзу қилган эди. Афсуски, тўнтариш натижасида ваъда этилмиш эзгу истаклар бу сафар ҳам сароб бўлиб чиқди. Ва у оддий сароб эмас, минглар, миллионларни ҳалок этган қонли саробга айланди.

1922 йилда эса... Қодирий, табиийки, самимият билан, бу тўнтариш халққа бирор енгиллик берар, деб умид боғлаган эди. Шу сабаб ҳам, у энди мочаловларнинг хонумони битди, деган хаёл билан қуйидагиларни ёзган эди:

«Балки кўмсарсан ўшал кунларингни? Албатта, кўмсайсан. Бошқаларини кўмсамсанг-да, ифтровой гилди кўпаслар меҳмонхонасида еган паловларингни, норинларингни кўмсайсан...»

Дарҳақиқат, бу қонли кўмсаш баъзи кимсалар кўнглида то ҳануз сўнган эмас. Бу манфур иштиёқлар гоҳ Россия империясини, гоҳ СССР салтанатини тиклаш каби васвасалар шаклида, гоҳ эса коммунистик фирқа байроғи остида «улғу жанг бошлашдек» талвасалар шаклида ҳозир ҳам намоён бўлиб турибди.

Оламдаги яғона, тенгсиз бойлигимиз — она Ватанимиз саодати деб азиз умрини, беқиёс истеъдодини қурбон қилган юзлаб-минглаб қодирийлар ҳаққи-хурмати, биз бундай ғаразли хуружларга қарши мудом ҳушёр ва сергак турмоғимиз лозим. Иймони бутун, маънавияти мустаҳкам, заковати юксак, келажаги ҳам ўтмиши сингари буюк халқ бўлиб жаҳон майдонида ўзлигимизни намоён этмоғимиз зарур.

Бу масъулиятли тарихий юмуш бугун таваллудининг 100 йиллигини нишонлаётганимиз Абдулла Қодирийдек улғу боболаримиз руҳи олдида бизнинг ҳам инсоний, ҳам ижтимоий бурчимиз, фарзандлик қарзимиздир.

Абдулла Қодирийнинг марғуб сифатли барча қахрамонлари — хоҳ Отабек бўлсин, хоҳ Юсуфбек ҳожи, хоҳ мирзо Анвар бўлсин ёки оқила Раънобону — ҳамиша, ҳар қандай вазиятда ҳам эрка, озодликка интиладилар. Энг сўнгги имкон қолган тақдирда ҳам хурликка қараб талпинадилар.

Зеро, Қодирий ижодининг ўлмас мавзуи ҳам аслида шахс эрки, фикр озодлиги эди.

МОЧАЛОВ

Отингдан айланай, Мочалов... Исми шарифингни эшитсам, бутун борлигимга сиркирок киради, Мочалов!..

Ўтуб кетди ўшал даврларинг: Эски шаҳар кўчаларида муборак вужунг кўриниб қолса, ҳомилалик хотунлар бола ташлар, йиғлоқ болалар йиғидан тўхтар, дағдагаи золимонангни тотигон бенаволар дир-дир қалтирар эдилар. Қўлингда қамчин, белингда ошпичок, шопдак муртингнинг остидаги сассиқ оғзингдан... қизингни... онангни... динингни... ота-бонгни... деган зикри олийлар доим фаввора урар эди.

Эски шаҳарнинг етти ёшларидан то етмиш ёшларигача санинг сўкуғингда, тепуғингда эдилар.

Балки қўмсарсан ўшал кунларингни?

Албатта, қўмсайсан. Бошқаларини қўмсамасанг-да, ифтровий гилди¹ кўпаслар меҳмонхонасида еган паловларингни, норинларингни қўмсайсан. Пудратчилар, заводчилар уйларида ичкан ароқларингни, ҳафта сайин қозилардан келиб туратурғон пакетларни, айниқса, 1916 йил рабобий воқеасида давлатхонангга арз-дод учун борғонларни отиб, гуноҳсиз қонларни сув ўрнига ичишларингни қўмсайсан!

Фалакнинг гардиши қуриб, уйи куйсинки, санинг машъум кунларингни қайтуб келмаслик этуб тузатди. Бунинг билангина қолмай, тинчкина ишлаб турғон иссиғ ўрнингни совутди-да, турмага кетириб тикди.

Фалокат улуг, фожеа катта...

Бу кун инсофи йўқ, раҳми оз (гўёки ўзинг) Тошканд мусулмонларининг борлиғи деярли санга даъвогар!

Эй фалак, уйинг куйсун, фалак. Мочалов тўрага ўшал давлатларни ўзинг бермадингми? Энди бечоранинг қаригон кунларида бу янглиғ сарсон, бунчалик саргардон қилишингда қандай ҳикмат бор? Қайғурма, тўрам!

Кўбчилик эмасми, балки шавкатли кунларингда иссиғингни кўрганлар ҳимоянда бўлурлар. Агар ишинг чаппа кетса, жонинг жаннатда бўлсун!..

ЖУЛҚУНБОЙ

¹ Вторая гильдия — Россияда савдогарларнинг бойлигига қараб бериладиган I, II, III даражалар.

Маърифат боғбони

Ортега-и-Гассет улуғ адиб ва файласуф Мигел де Унамуно вафотига бағишланган марсиясида «Унамуно инсон сифатида ҳаддан ташқари ботир эди», деб ёзган. XX аср Туркистонини асрий уйқудан уйғотган Маҳмудхўжа Бехбудийнинг мардона ҳаёти, унутилмас ишлари ҳақида ўйлаганда буюк испан файласуфининг ана шу сўзлари ёдга тушади. Дарҳақиқат, Бехбудий тенги йўқ алломагина эмас, балки жасур инсон ҳам эди. Агар танлаган йўлидан қайтмаса, унинг азиз жонига қасд қилишларини билдириб, «исмсиз мактуб»лар йўллаганларида, ҳазрат маърифат душманларига қарата: «...мактуб эгасининг бизга юборатурган ўлумига мунтазирмиз. Ҳар ҳолда ўлум бирдур, икки эмас», деб ёзган эди.

Маҳмудхўжа Бехбудий жафокаш Туркистоннинг, халқимизнинг келажагини маърифатда кўрди, маърифат Ватанимизни озодликка олиб чиқади, деб ишонди. Шу олий мақсадни амалга ошириш учун тинмай курашди: усули жаҳид мактаблари очди, дарсликлар ёзди, «Самарқанд» газетасини, «Ойна» журналинини чоп этди. Абдулла Авлоний Бехбудий нашр этган «Самарқанд» газетасини таърифлар экан, у «элу халқнинг кўзини очишга боис бўлди», деган эди. Бу — ҳаққоний баҳодир. «Ойна» журнали ҳақида эса, Авлоний «Ойна» чиққунча чиққан журналларнинг энг яхшиси эди», дейди. Бехбудийнинг ҳар иккала нашри ҳам «элу халқнинг кўзини очди»...

ЁШЛАРГА МУРОЖААТ

Бизни Туркистон ва Бухорода бир синф муҳтарам ёшлар мавжуддурки, ҳукумат маҳкамаларинда тижоратхона, бонк ва корхоналарга котиб, таржимон, молфуруш ва даллоллик ёинки насиячинлик ила машғулдурлар ва бу синф аҳлининг адади бу кун Бухоро ва Туркистонда мингларчадур. Ана ёшларга муурожаатдан муурод — шу синф ахлидан бўлган ҳамватанларимизга бир неча калима арз қилмоқдур. Лутфан сўзимизни тингласалар, деб илтимос қиламиз. Ва камоли эҳтиром ила ул жанобларга баён қилармизки: сизлардан аксарингиз савқ(и) қадр (ва ёинки савқи табиат) ила бир навъи бўлуб, русча бир оз ўқуб-ёзмоқга ва ёинки фақат сўйламоқга қодир бўлибсиз ва бир озгина замона билгу сабабидан вазифа олиб, енгиллик ва бир оз рафоҳият ила умр ўтқарурсизки, тангрим зиёда этсун! Ва сизларни озгина илми замоний билгонингиз албатта наъф келтурди ва, алҳамдулиллоҳ, дини мубайинга ҳам яхши муътақидсиз ва бу илми замоний эътиқодингизни бузмади. Зотан, исломият шундай бир дини мутайин ва қобили тараққийдурки, неқадр илми замоний кўп ўқулса, инсонни яна дини исломга шунча ақидаси мустаҳкам бўлур. Чунончи, илми замоний кўп ўқигон Оеврупо олимларининг энг номдор ва давлатликларидан мусулмон бўлуб тургонлари жаридохонларимизга маълумдур. Бас, собит бўлдики, илми замоний исломиятга зарар қилмоқ нари турсин, фойда этар. Энди матлабга келайлик, муҳтарам биродарлар! Сиз хизмат қилатургон доираларда сиздан катта ва сиздан оз ишлайдургон ва сизларга иш буюратургон кишилар борки, беш, ҳатто йигирма дафъа зиёда вазифа олур (баъзи бонк ва тижоратхоналарда ойинда беш юз сўм, ҳатто минг сўм оладургон кишилар бор ва аларни тижорат мактабига ўқиғони беш-олти йилгинадур), мунинг сабаби надур? Сизнинг қўл остингизда сиздан кўп ишлайдургон ва қаттиқ хизмат қилатургон ва юк кўтаратургон мусулмон ва ё ўруслар борки, сиздан ҳам оз вазифа олур. Мунинг сабаби надур? Албатта, мунга жавоб берурсизки: бизни устимиздан қарайдургонларни илми замонийси биздан зиёда ва меҳнаткашларни илми бизча ҳам эмас. Мана, сабаб шудур. Биз ҳам дермизки, жавобингиз дуруст. Бас, маълум бўлдики, ҳозирги замон ишлариға, хоҳ тижорат ва ҳукумат ва саноатхоналарга бўлсун, кириб вазифа олмоқга ва иш қилмоқга илми замоний деган нимарса лозим экан ва ҳар ким бақдр(и) билгуси вазифа олур экан. Бас, сиз муҳтарамлар ҳам ўз авлодингизни ва азиз болаларингизни, агарда хоҳласангизки, сиздан кўра тараққий этса, дин ва миллатга хизмат этса (дин ва миллатга хизмат илм ва ақча ила бўлур), шу илми замоний таҳсил қилмоғи учун ҳаракат қилмоғингиз лозимдур. Ҳамватанларимиз мулкини сотиб тўй қилгонидек, сиз-да, ҳатто лозим бўлганида, мулкингизни сотсангиз-да, ўғлингизни замонча ўқимоқига саёйи қилингиз. Тўйға исроф қилатургон ақчаларни ўқимоқ йўлиға сарф қилингиз!

«Ойна» журнали, 1914 йил, 21-сон

ИККИ ЭМАС, ТҮРТ ТИЛ ЛОЗИМ

Биз, туркистонийларга туркий, форсий, арабий ва рўсий билмоқ лозимдур. Туркий, яъни ўзбакийни сабаби шуки, Туркистон халқининг аксари ўзбекча сўйлашур. Форсий бўлса, мадраса ва адабий тилидур. Бу кунгача Туркистонни ҳар тарафиндаги эски ва янги мактабларинда форсий назм ва наср китоблари таълим берилиб келгандур.

Барча мадрасаларда шағрий ва диний китоблар арабий тағлим берилса ҳам, мударрисларни таҳриру таржималари форсчадур.

Бу қонда, яъни дарс китоби арабий, муаллим туркий, таҳриру таржимони форсӣйлиги хийла ажибдур. Туркистонда қадимдан бери бу уч тил жорийдур. Чунончи, эски ёрлиқлардан мағлум бўлурки, Туркистонда эски амру хонларни амр-фармоӣиши ва муборак номалари доимо туркий, яна айни замонда, дорулқазо этмак адабиёт таҳрирлари форсий ёзилар экан. Бу қондалар зотан яхшидур. Аммо, бора-бора ёинки кела-кела усули тағлим ва китобатға аҳмол пайдо бўлуб, ҳозир бир даражаға келибдурки, аҳли савод ёинки аҳли илмни юздан тўқсон тўққизи бу уч тилда мукамал таҳрири адабийға молик йўқдур, яъни усули тағлим ва тадрисни ислоҳ этмак керак. Ўтайлук. Туркистонни Самарқанд ва Фарғона вилоятларинда форсча сўйлайтурган бир неча шаҳар ва қишлоқлари бордур. Бухоро ҳукуматининг тили форсийдур.

Форс шоиру адиббоси асарлари қиёматғача лаззати кетмайдурган хазинаи мағнавийдурки, мундан фойдаланмоқ учун овруполилар миллиардлар сарф этарлар. Бизга саодатдурки, туркий ва форсийни таҳлилсиз билурмиз. Ҳар туркни форсий ва ҳар форсийни туркий билмоғи лозимдур. Форсий билган киши Фирдавсий, Бедил, Сағдий, Маснавийдан қандай лаззат олса, туркий билганлар Фузулий, Навоий, Боқий — Сомий, Абдулҳақ Ҳомид, Акробек, Санойи Нобий, Ножийлардан, яна Толстуй, Жуверн ва уламоӣи замоний асарини туркий таржимасидан шундай лаззат оладур. Фаранг ва рус донишмандларининг асарларидан фойдаланмоқ туркий ё русий ва фарангий билмоқ ила мумкин бўлур. На учунки, бугун усмонли, кавказ ва қозон турклари замона уламоси асарини туркийға таржима қилиб кўпайтургондурлар, яъни туркий билган киши замонни билур. Турк тилиға ҳар бир янги нағфлик китоблар барча тилдан таржима бўлгандур. Араб маданияти юнони Суқрот, Букрот, Афлотунлардан фойдаланганидек, замони ҳозира маданияти Толстуй, Жуверн, Киплер, Коперник, Неютонлардан фойдаланур. Мақсаддан узоқ тушидук. Русийни сабаби шулки, биз Русия табааси ва гражданимиз. Руслар ила баробар ҳуқуқи маданияти ва мулкяға моликмиз. Аммо беистеғдодлигимизға таассуф қилурмиз. Бонку саводхоналар, суд маҳкамалари, нотариус, темир йўл, хулосаи замонни пайдо қилган ҳар бир янги нимарсаларға муҳтож бўлсак, аввалғи қадамда русча билмак лозим келур. Эллик йилдан бери биз Русияға тобе-ю, аммо бу бир умр ичинда ҳануз руслар ила мусулмонлар бир-бирларини яхши танимайдурлар. Бизим фикримизча шулки, руслар бу кун келди, эргаза кетар йўқ. Бу ғалат фикр биз жуғрофия, тарих ва замондан беҳабарлигимиздан келур. Бизга лозимки, ўз нағфимиз учун русча билайлик, ҳукумат мактабларинда ўқуйлик, давлат мансаблариға кирайлук. Ватанимизға ва ўз динимизға хизмат этайлук. Мусулмон бўлуб туриб тараққийлашайлик. Бу замон тижорат иши, саноат ва мамлакат ишлари, ҳатто дини ислом ва миллатға хидмат русча илмсиз бўлмайдур. Масалан, бу кунги (подишоҳлик дума) ға ўз дин ва миллатимиз нағфига сўзламоқ бизлар учун мумкин бўлур. Аммо анда боруб сўйлагувчи киши бизга йўқ. Анда боруб нағфи ватан ва миллатға сўйламоқ учун Русия мактабларинда бир ўн сана ўқимоқ керак, замондан, қонундан хабардор бўлмоқ керакдур. Хулоса, бугун бизларға тўрт тилға таҳриру тақрир этгувчилар керак, яъни арабий, русий, туркий ва форсий. Арабий тил дин учун на даража лозим бўлса, русий ҳам тириклик ва дунё учун лозимдур. Арабийни билмасак — дин, русча билмасак — дунё қўлдан кетар, туркий ва форсийни кераклиғиға сўз йўқдур. Яна бир тил ва хат борки, бугун олам бир-бири ила анинг ила сўйлайдур. Ул Франция тили ва хатидур. Ғайридиннинг илм ва хатини ўрганмоқ шариатға дурустдур.

Ҳадиси шарифдан мағлум бўладурки, жаноби пайғамбаримиз ўз саҳобаларидан Зайд бин Собитға яҳудий хатини ўқуб-ўрганмоқға буюрган эканлар ва ул жаноб амри ҳазрат набуваат паноҳи ила яҳудий хатини ўрганиб, ҳазрат пайғамбаримизға яҳудийлардан келатурган хатларни ўқуб берар эканлар...

Қолбуки, ул зоти бобаракот пайғамбаримиз қуввати ҳоқима эгаси эдилар. Яҳудийлар маҳқум ва тобе эди. Алон Русия ҳоқим, бизлар анга тобе ва ўз тирикчилигимиз учун алар хатини билмоқ зарур ва ҳадиси шариф далолатинча, дурустлиғиға жойи ўткар бўлмаса керакдур.

«Ойна» журнали, 1913 йил, 1-сон

Шуҳрат РИЗО нашрга тайёрлади.

Неъмат АМИНОВ

Бир аср ҳикояти

Темирчидан қолган тиллолар

Бисмиллаҳир роҳманир роҳим.

Машойихлар айтибдурларким, отанинг ўз ўғлини макташи одобдан эрмас. Яъни, унинг панд-насиҳатларини тез-тез эслаб, ибратли фазилатларини бошқаларга айтиб туриши он чандон савоб, дебмишлар.

Падари бузрукворимиз Усто Амин Нуруллобой ўғли бултур 1 декабрда, бир кам юз ёшларида бандаликни бажо келтирдилар. Оллоҳ у кишини ғариқи раҳмат қилган бўлсин!

Қиблагоҳимиз, ҳазрати Баҳоуддин Нақшбандий тариқатларида айтилгандек, «Дил ба ёру даст ба кор» ақидасига амал қилиб, умр бўйи темирчилик ва тоат-ибодат билан машғул бўлганлар. Инқилоб арафасидаги талотўплар боис савод чиқара олмай қолган бўлсаларда, қувваи хофизаларининг зўрлиги, Бухорои шарифнинг кейинги асрда яшаган дин пешволари даврасида кўп суҳбатларда бўлганликлари туфайли турли ёшдаги ва касбдаги кишилар билан бемалол гурунг кура олар эдилар. Бу суҳбатларда шарқона донишмандлик билан бирга, майин, беозор бир зарофат уфуриб турарди. Жумҳуриятимизнинг кўпгина шоир, олим ва бошқа таниқли зиёдилари у кишининг зиёратига ошиқишининг сабаби, аҳти-мол, шундадир.

Хали ҳаёт чоғларидаёқ отамдан эшитганларимнинг айримларини ўз ҳолича, айнан қоғозга тушириб қўйган эдим. Орадан анча ўтгач, ўқиб қарасам, бу ёзувлар кўзимга тўтиёдек кўринди.

Ҳурматли ўқувчи! Бўлғуси китобдан илк парчаларни умидли «Тафаккур» журналимиз орқали Сизга тақдим этишдан мурод ул зотни буюк аллома ёки донишманд қилиб кўрсатиш эмас, балки оддий, тақводор темирчининг бир асрлик умр лавҳалари мисолида ўзбек халқининг тарихий қисматига яна бир назар ташлашдир.

Иншооллоҳ, бу битикларни ҳам ўқийдиганлар топилар.

МУАЛЛИФ

— Отахон, мана, тўқсон олти ёшга кириб-сиз, сизнингча, узоқ яшашнинг сири нимада?

— Нима дейди?

— Узоқ яшашнинг сири нимада, деб сўра-яптилар.

— Ҳа-а... Сирини билмайман. Парвардигор мани йўқ жойдан бунёд этди: кўл берди, оёқ берди, кўз берди, кулоқ берди, ризку рўз берди, покдомон хотин насиб этди, ақли комил фарзандларни берди. Бир умр шуқр қилиб яшадим. Узоқ умр берди, унинг сирини ҳам ўзи билди-да, мухбир бачам. Энг олий сирдон-Яратганнинг ўзи.

◆
Эргаш амакимнинг пуштикамарларидан тўраган биттау битта ўғиллари бўларди. Оти Йўлдош эди. Худонинг кудратидан ўргилай, уям гунгу кар эди. Ўша бола ўн икки ёшида қизмиқдан вафот этувди. Шўрлик Моҳтоб янгачамнинг «Булбулиғўём бачам» дея соч юлиб йиғлаганлари кечагидай кўз олдимда...

◆
Тўқсон олтига кирдим. Кўзим хира, кулоғим эшитмайди, оёқларимда дармон йўқ. Билмадим, бир куни қарисам, нима бўларканман?

◆
— Саид Аҳмад, бу, Саидахоннинг вафотларига қанча бўлди?

— Йигирма йил.

— Сизгаям қийин бўлди-да, ука. Ҳа, нима қиламиз энди, тақдири азал шу экан-да, биров олдин кетади, биров кейин. Айтмоқчи, нечага бордингиз, ука?

— Йилим қўй, етмиш учга кирдим.

— Ўҳ-хў, хали ёш экансиз.

◆
Саид Аҳмад ака:
— Иккаламиз ҳам бевамиз. Битта опа-сингилни топиб, божа бўлаамизми?

Отам:

— Лаббай?

Саид Аҳмад ака:

— Ёқди шекилли. (Овозини баландлатиб)

Иккаламиз ҳам бевамиз, дейман. Ёшроқ бир опа-сингилни топсам, божа бўлаамизми?

Отам:

— Бўлаамиз... Қани, омин денг бўлмасам... Парвардигор иккаламизга ҳам нариги дунёда опа-сингил хурлардан ато этган бўлсин...

◆
Онангни туш кўрибман, ўғлим. Ясанган-тусанган эмиш. Черайли, кулибгина турибди раҳматли. «Ҳа, онаси, пасонла зўр-ку!» дебман. «Ҳалиям рашкингиз қолмади-да, Муҳаббатдан бир хабар олиб келай», дермиш. Э, ана... опангни ўзи келиб қолди. Болта... Муҳаббат, тезда онангни қабрига бориб дуои фотиҳа қилиб келинглар, тушимга кирибди, руҳи очиққанга ўхшайди.

◆
— Неъмат! Нечага кирдинг?

— Эллик бешга.

— Она қорни билан эллик олтига-да? Демак, камида эллик йиллик гапни ақлинг олса керак. Энди айт-чи, мани бирор марта арақ ичганимни кўрганмисан?

— Йўқ.

— Ёмон йўлга юрганимни ёки бировнинг ҳаққини еганимни кўрганмисан?

— Йўқ.

— Унда нега арақ ичасан?

— Кўп ичмайман-ку, ота... Энди, кеча меҳмонлар билан жиндай...

— Худою пайғамбар ҳаром қилган нарсани нега ичасан? Ахир, арақнинг ўзи кўзачага қамалган жин-ку! Яна жиндай дейди-я...

◆
— Ўв Лайлош, афти ангорингга, усти бошингга қара. Раҳматли отанг сани доғингга ўлиб кетди. Қайси кунингга ичасан шу ҳаром нарсани?

— Б... бу ҳаром эмас, усто бобожон. Бу узумдан бўлган, сизам бир пиёла ичинг, қувват бўлади. Май бу, шароб бу, узумнинг сувидан бўлган. Мана...

— Торт кўлингни! Узумдан бўлган ҳамма нарса ҳалол, деб санга ким айтди? Наҳас ҳам буғдойдан бўлган, деб емайсан-ку...

◆
Бодом гуллади, шафтолию зардоли гуллади, олма гуллаб ҳосил тугди, сан қачон гуллайсан, Болта? Ахир, сан тенгиларнинг кўпчилиги бола етаклаб юрибди...

◆
Ҳе-еч бу дунёнинг ғамини ема. Ўғлим йўқ деб хафаям бўлма. Худо санга саккиз ўғил берди, ўзига керак экан, қайтиб олди. Қўлингдан нима келади, ожиз бандасан-да. Қизларинг, набираларингга шуқр қил. Марҳум ўғиллар сани нариги дунёнгга ярайди. Эрта — киёмат куни ўша норасидалар Парвардигорга: «Жаннатингга кирмайман... Ота-онам дўзахда азоб чекиб ётса-ю, ман жаннатга қандай қираман?» дея чир уриб йиғлашаркан... Ана ўшанда Парвардигорнинг кўнглида сан осий бандасига шояд раҳм уйғонса...

◆
Бу дунёга келиб, уч нарсадан ҳазар қилдим: биринчиси — тилло, иккинчиси — милтиғу таппонча, учинчиси — қадах. Шу учаласини кўлимга олмадим.

◆
Темирчи бўлиб пичоқ ясамадим, қурол ясамадим. Ўроғу кашкорд ясадим — одамлар буғдой ўрсин деб. Кетмону бел пешладим — деҳқонлар ариқ қазиб, сув тарасин деб. Кў-ўп капкир ясадим. Яна-чи, асов отларни тақаладим — жониворларнинг туёққиналари оғрима-син деб.

◆
Зинҳор-базинҳор бировни қарғашга одатланма. Худога хуш келмаскан. Оллоҳ таоло: «Мен яратган бандани қарғашга сани нима ҳаққинг бор, яхши-ёмон қилмишини ўзим кўриб туриб-

ман-ку, қандай жазога лойиқлигини ҳам ўзим биламан», деркан.

◆ Қишлоғимиздаги муфти Соли раҳматли бир гапни кўп такрорларди. Одамзотда уч хислат бўлиши мукамаллик аломати экан. Булар: нутқи тома, зийнати жома, маъқули омма. Яъники, бу — нутқинг дона-дона, равон бўлсин; чопонинг тоза ва кўримли бўлсин; ўзинг эса, элга ёқимли, маъқул бўл, дегани экан.

◆ — Усто бобо, қулоғингиз оғирми дейман?
— Йўқ, жўра, кар!

◆ Бир бола йиғлаб турган эди, бориб юпатмоқчи бўлдим.

- Ҳа, нима бўлди?
- Онам урди!
- Тўхта, қаёққа кетяпсан?
- Онамга! — деди бола.

Кўрдинларми, урсаям, сўксаям, бу дунёда ҳар кимнинг онаси бўлсин экан.

◆ — Неъматулло!
— Лаббай, ота?
— Бу, Шариф Нурхон деган шоир чиқибдими? Кеча радиёлда жуда бамаъни бир шеър ўқиди-да, «Ота-онанг» деган. Сан билан танишлиги бор экан, бирон кун олиб кел, чақчақлашиб кетади... Бошқа арақхўр шоир жўраларингни илакиштирма, бир ўзини айт, яна анжуман қилиб юрма.

◆ — Э, қойил, шоиржон, шунча чирайли гапларни қаёқдан топасиз-а? Юрагингиз бамисоли чойдиш-а, шакарлаб қайнагани қайнаган... Офарин! Агар эски замон бўлганда, сиздан зўр қорни қурро чиқарди-да.

— Акун, усто бобожон, гапигиз тўғри-ю, шоирлик ҳам қорилиқдай гап, лекин қорилик атаизмга тўғри келмайди-да.

- Атаизми нима, шоиржон?
- Худого ишонмаслик.
- Ҳимм... бу томони ямон экан...

◆ — Мақтанишга йўйманг-гу, усто бобожон, шоирлик бизга қўндоқда теккан касал. Ўн тўртинчи йил эди. Бир куни масжидимиз имоми Махсуми дағалниқига «Армуғони Хислат» китобини излаб Айний домло келувдила. Ман ўша атрофда чопқиллаб юрайттим. У киши тоғом Самад Махсум билан оға-ини эдилар. Бирга китобхонлик қилайтила, ман уларни қўлларига сув қуяйттим. Бир гал тоғом Айний домлога мани кўрсатиб, «Ман таъриф қилган бала ана шу, хоҳаримизни ўғли, яъни, жияним», дедилар. Кейин тоғомнинг кистовлари билан «Нихолчам» деган шеъримни ўқиб бердим... Айний домло мани бошимни силаб, «Бу жудо заковатли бала экан, тахаллуси «Богбон» бўлсин», дедила...

— Бирпас тўхтанг, шоиржон. Бу воқеа ўн тўртинчи йилда бўлган бўлса, сиз етти ёшда

экансиз, ўшанда ҳам богбонлик қилармидингиз?

— Ҳа, инди гўдак бўлсак-да, танак-понак экиб юрайттик...

◆ — Биз, усто бобожон, уруш йилларида кўп иш кўрсатибидик. Ваянкаматда майор Хомаков дегани бўлайти. Қад дароз йигитиди. Бир куни ўша Хомаков мани чоқириб битта шингил берди.

— Нечта шингил? Узум бердимиз?

— Э, йўқ, усто бобожон, ўзингиз ҳам жуда шўхсиз-да... Шингил узумни шингили эмас, анови саллот ва аписерла киядиган кигиз палтун бор-ку, ўшани урусчага «шингил» дейди.

— Ман бир саводсиз темирчи бўлсам, шингилни қаёқдан биламан, шоиржон...

— Ўша Хомаков шингилни бериб, адевой, яъни, кий, деди. Кийиб олдим. Битта пилўтка ҳам берди. Мана бу ерида қизил юлдузи борити. Шингил билан пилўткани кийиб ойнага қарасам, ўзимни тонимабман. Бирам ярашибти. Елкасида пакони боракан, ҳар паконда тўрттадан юлдуз... Ҳи-хи, бирданига манга каптонлик звониясини берибтила. Кейин шу шингилни кийиб, армиядан қочкан 317 дизиртирни тутиб берувтим, ваянкамат урушга юборувди...

— Бай-бай, катта савобга қолибсиз-да, шоиржон. Вақт борида қачан 317 дизиртирни тутиб берувтим, ваянкамат урушга юборувди...
— Бай-бай, катта савобга қолибсиз-да, шоиржон. Вақт борида қачан 317 дизиртирни тутиб берувтим, ваянкамат урушга юборувди...
— Бай-бай, катта савобга қолибсиз-да, шоиржон. Вақт борида қачан 317 дизиртирни тутиб берувтим, ваянкамат урушга юборувди...
— Бай-бай, катта савобга қолибсиз-да, шоиржон. Вақт борида қачан 317 дизиртирни тутиб берувтим, ваянкамат урушга юборувди...

◆ — Бизани Ваҳмкор қишлоғи темир йўлдан бир чоқирим пастликдайти. Темир йўлда битта Некалай ака деган киши ишлайти. Барака топкур бизага ноникоқ-сухори берайтила. Кўп аломат одам эдила-да. Ўзбекчани ҳам билайти. Ўша «Бу ерлага ҳам Ленин келади, ҳаммаларинг овоз бўласила», дедди. Ўзим Холиқбойнинг зулмидан тўйган эмасманми, унинг бу гапидан қувониб кетиб, «Ленин, кел» деган шеъримни тўқидим.

- Қани, эшитайлик, шоиржон.
- Мана бундой:

*Севимли мушкулосоним,
улуғ йўлбошчи Ленин, кел,
Юрагим, дардга дармоним,
улуғ йўлбошчи Ленин, кел,
Сўраб ҳоли паришоним,
улуғ йўлбошчи Ленин, кел,
Бўлиб манга қадирдоним,
улуғ йўлбошчи Ленин, кел.*

Шу шеърим учун Холиқбойдан оларимни оганман. Бир куни масжидни ёнидан бир коп ўтбеҳи кўтариб кетаётувтим, Холиқбой чоқириб қолди. Ёнида Очил тўпчибоши. Юқуриб бортим. Холиқбой мани тўпчибошига таъриф қила кетти: «Жаноб тўпчибоши, бу Шарифча ўзи шоир, «Лелин, кел» деган қўшиқ ҳам тўқиган, қани, бир ўқи-чи», деди. Ерга қараб турабердим. Очил тўпчибоши ҳам: «Қани, қани», деди. Юраким бир нарсани сезгандек, баҳона қилдим. Холиқбой: «Бўл инди, кўпам

таранг қилаберма», деди. Ұқишга мажбур бўлиб, бошладим. «Севимли, мушкулосоним Лелин, кел» дейишимни биламан, Холиқбой лағати билан оғзимга тепиб юборти, оғдарилиб туштим. Яна тепаберди... орқамга, бетимга, биқинимга чунонан тептики, Худо бандасига кўрсатмасин!.. Бир пайт Очил тўпчибоши: «Бўлди акун, бой, Лелин оғзидан келди-ку», деди...

— Э, ҳа, оғзингиздан Ленин эмас, конингиз келган бўлса керакда-а, шоиржон?

— Топдигиз, усто бобожон.

— Усто бобожон, ўша йиллари яна халқ орасида Лелин иккитаймиш: биттаси Лелин эмиш, яна биттаси — Кал Лелин, деган гапла юрайти.

— Тўғри, шоиржон, манам эшитганман.

— Кейин билсам, тескариси бўлиб чиқти. Кал Лелин деганимиз ойнакли, серсоч бўлиб, Лелин бобонинг ўзлари (атрофга қараб олиб) калроқ эканла.

— Неъмат акамни кабинкаларини зиёрат қилдук. Китоблари кўпакан. Ҳаммаси ўрусча, улуғ доҳимиз Лелинни тилларида экан. Барака топкур, мани ҳам китобимни чикорамиз, деёптила. Ажойиб ўғлигиз бор-да, усто бобожон.

— Биламан буни ажойиблигини. Бир нимани иси келадими?

— Ҳа, барака топсунла, Неъматжонда битта ситкали хумча борақан, шундан банияти шифо деб озгина ичтук, қувват бўлади, дедила.

— Э, шоиржон, ҳали бу одатингиз ҳам борми? Ман сизни...

— Инди, усто бобожон, Неъмат акамни юзларидан ўта олмадук... Мозор босиб келгани учун савоб бўлар, дедук. Номи ҳам ўрусча эмас, мусулмонча экан.

— Нима экан номи?

— «Абусумбул»!

— Золим амир Айний домлони етмиш беш дарра урган йили отам Нурхон пайвандни ҳам ўттиз икки тишини суғуриб олганми... Отамдан хабар олгани борганимда амирни Жалил каллаузар деган жаллоди мани ҳам бир тарсаки урувди.

— Шу ёлғон, замонасоз гаплардан нима оласиз, шоиржон?

— Йўқ, усто бобожон, рост охи...

— Манга қаранг, шоиржон, ўшанда ўн беш ёшли ўсмир бўлгансиз. Сизни бир тарсаки уришга, наҳотки, Жалил каллаузардан бошқа жаллод топилмаган бўлса? Қўйинг, сизга инқилобчилик эмас, шоирлик ярашади.

— Шундойми, усто бобо?

— Ҳа, шундай.

— Бир гап айтайми, Неъмат? Шариф Нурхоннинг кўп шеъри дилининг тубидан чиқади, гаплари эса тилининг учидан. Шунинг учун ҳам шеърида ёлғон кам. Лекин тили замонасозликка ўрганган. Бечорани кўп ари чоққанга ўшайди, кўзига оддий капалак ҳам ари бўлиб

кўринади. Илон чоққанни аргамчидан хавотири бўлади...

— Усто бобо, Лайлошни кўриб турасизми?

— Ҳа, онда-сонда кўраман. Ҳар қалай, жўрамдан қолган тирноқ. Кечаям излаб борувдим. Отдай ичиб, итдай ўқчиб ётган экан.

— Бу, инқилоб деганлари кўпларни йўлдан чиқарди, кўпларни хонавайрон қилди. Ҳе дариг, қарчиғайдай-қарчиғайдай йигитлар бекордан-бекорга ўлиб кетди... Файзулло Хўжанинг олдига қамалмасидан аввал розғонлик сангтарош жўраси сўроқлаб келган экан.

— Эшонжон, нима қилиб қўйдингиз? Ахир, бу кунимиз аввалгисидан баттар бўлди-ку? Инқилоб, инқилоб дедингиз, мана, оқибати нима бўлди? Бу ёғи нима кетади, эшонжон?

— Э, биродар, сиз сўраманг, ман айтмай, — деган экан Файзулло Хўжа. — Яхшиси, мана бу ҳикоятни эшитинг. Қўрғон қишлоғида кимсасиз бир кампир бор экан. Эри ҳам, болалари ҳам ўлиб кетган, ёлғиз яшаркан. Унинг бир жайдари сигири бор экан. Ҳар куни шу сигирдан ярим қипча сут соғиб оларкан. Кечкурун сигирни соғиб, сутини очик дарчага — шамолгоҳга илиб қўяркан. Эрталаб шу сутнинг бир косасига нон тўраб ер, қолган бир косасини кўшнига чиқариб, нон олар экан. Бундан бир ўғри хабар топибди. Ҳамма ухлагач, секин келиб кампирнинг хурмачасидаги сутни ичиб кетадиган бўлибди. Бир кун шундай қилибди, икки кун шундай қилибди. Учинчи куни кампир бир ҳийла ўйлаб топибди. Хурмачага сут ўрнига нажасу сийдик аралаш суюқлик солиб, яна аввалги жойига осиб қўйибди. Ўғри тонгга яқин секин келиб хурмачани одатдагидай бошига кўтариб смирган экан, ўқчиб, жаҳл билан хурмачани ерга урибди, идиш чил-чил синибди... Э, нимасини сўрайсиз, жўра, ман ҳам ўша хурмачани синдирган ўғрининг ҳолига тушиб қолдим. Бир... едимки, нари-бериси йўқ...

Ана, кўрдингларми ношукрликни! Бўлмаса, Файзулло Хўжага нима кам эди? Бухорои шарифда иккитадан биттаси эди, мол-дунёси амирникидан кўп эдики, кам эмасди. Маслаҳатни ўз юртдоши — амир билан эмас, Лелин билан, Фрунза билан қилди... Мансаб деди, мансаб дегани мол-дунёю ширин жон қушандаси эканини қайдан билибди у осий банда... Худо денглар, умрларингни охиригача Оллоҳнинг ўзи сизларни рост йўлдан адаштирмасин.

— Буқанинг ипи узун бўлса, девор тешар.

— Холмурод!
— Лаббай, тоғо бово?

— Сизга бир гап айтман, ёдингизда тутинг. Қаранг, Оллоҳ президентимизнинг кўнглига солибдики, сизга туман ҳокимлигини ишониб топшириб қўйибди. Қўлингиз истаган нарсага етади. Аввало, икки нафсаг эҳтиёт бўлинг. Кейин, товўқнинг тухумини енг-у, зинҳор ўзини ейишга одатланманг. Сиздан олдингилар

нафақат товуқнинг ўзини, балки эгасини ҳам кўшиб еб юборганлар. Кўриб турибсиз-ку уларнинг аҳволини...

◆ Бай-бай, муфтининг қизини қозига бергандай, зақунний иш бўлди-да!

◆ — Камандирофкага нима иш билан келдинг, Неъмат?

— Шофирконда уч хотинли бир киши бор эмиш, шу ҳақда фельетон ёзиш керак экан.

— Ёзма! Нима қиласан у шўрликни яна шарманда қилиб? Худо ўзи жазосини бериб қўйибди-ку! Ўйлаёсанми уч хотиннинг гиш-гишасини...

◆ Э, нимасини айтасан, бу шўро дегани онасининг сутини минг марта қайнатиб, минг бир марта шопириб ичган. Инқилобнинг бошланишида қишлоғимизга таппонча келтириб сотди. Ўқи йўк. Боди-ҳавойи йиғитлар ўқсиз таппончани тақиб, нари-бери бориб келишарди. Орандан бир оз ўтган, таппончанинг ўқини оқелиб сотди. Ҳамма талашиб-тортишиб олди. Лекин бу ўқ келтириб сотган таппончаларига тўғри келмаскан... Таппонча эгалари югуриб-елиб, ҳар ер-ҳар ердан ўқ излай бошладилар. Кейин шўро таппонча эгаларини бир-бир ушлаб қамай бошлади. Шундоам қирғин қилдики, таппончалани ҳам, таппончасини ҳам олиб қамаб, калтаклаб ўлдирверди. Ҳар бир таппонча учун камида йигирмалаб киши хонавайрон бўлди.

◆ Тавба, тиш бўлганда гўшт бўлмаса, гўшт бўлганда — тиш.

◆ Шу атрофда Саид Жаббор деган бир кимса ўтган. Мусича қишлоғидан. НКВДнинг бошлиғи эди. Э, бу худобехабар кўп одамнинг ёстиғини қуритди. Саид Жаббор деса, гавора¹ даги йиғлаб турган чақалоқлар ҳам жим бўларди. Ушанда НКВДдан райком секретарлари ҳам кўрқарди. Шу Саид Жаббор ҳамқишлоғи Пирназар деган кишини қамайди. Қамоқхонада калтаклашиб ўлдирди. Пирназарнинг ўғли, хотинию онасини ҳам қийнайди. Ким қилмагай, ким топмагай... Охир-оқибат Саид Жабборнинг ўзи ҳам касал бўлиб, худонинг қудратидан гуппидай бўлиб шишиб кетади. Шунақаям азоб чекадики, ўзини кўриқлаб юрадиган мулозими — усто Тохир деган саргарошга икки-уч марта, манга заҳар бер ёки отиб ташла, деб худонинг зорини қилади, у кўнмайди. Жони оғригач, ёдига ўзи жонини оғритган, ҳатто ноҳақ ўлдириб юборган маҳбуслар тушади. Пирназарнинг ҳам ўғли билан онасини қақариб, кечирим сўрайди. Пирназарнинг онаси шишиб, сасиб кетган Саид Жабборга раҳми келиб, ҳеч нарса демайди. Лекин ўғли: «Бу кунингдан ҳам баттар бўл, бу азоб-укубат ҳам сенга кам. Отамни ноҳақ

ўлдирдинг, мани отага зор қилдинг. Илоё, худойим сани жони сабилингни олмасин, бу кунингдан эртанги кунинг баттар бўлсин! Ириб-чириб ўлсанг ҳам, барибир, эрта қиёмат куни икки кўлим ёқангда бўлади!» деб чиқиб кетади...

◆ Саид Жаббор азоб еб-азоб еб, охири ўлди. Жанозасиз кўмдилар, қайтиб чиқма, гўрингда тинч ёт, деб қабрининг устида варанглатиб милтиқ ҳам отдилар.

◆ Урушдан аввал туғилганмисиз, ҳа, унда майнангиз¹ бутун экан.

◆ Шўрча қишлоғида Чорикулбой, Иброҳимбой, Холбой далли деган бойлар ўтган. Айниқса, Чорикулбойнинг довуғи оламини тутган эди. Қўйларининг сони-ҳисобини билмас экан. Бир куни ҳовлимизга бир тўп меҳмон келди. Қишлоғимиз арбоби Ортиқ чўлоқ амаким бизларга ўзинг билган ўша қатта ҳовлини уч кун тозалатган эдилар. Раҳматли амаким баджаҳл, бир оёқлари чўлоқ бўлсаям, жуда гайратли, шижоатли киши эди. Меҳмонлар келди. Гижинглаган чавқар отда, симобий салла, чоржўйи ёқали чакмон, баланд пошна этик кийган, қора соқоли бир йиғит, ёнида яна уч-тўрт суворий билан келиб ташқари ҳовлига тушди. «Чорикулбой келибди» деган овоза тарқалди... Кейин билсак, бу Чорикулбойнинг ўзи эмас, етимни экан. Ҳа, Чорикулбойнинг ўзини ҳам кўрганман. Бўйи узун, чайир, чўққи соқоли киши эди. Бошида телпак, узун қалами чопон кийиб, белини чилвир билан боғлаган, оёғида малла кавуш, худди ўзимизнинг Ҳасан амакига ўхшаб кетарди...

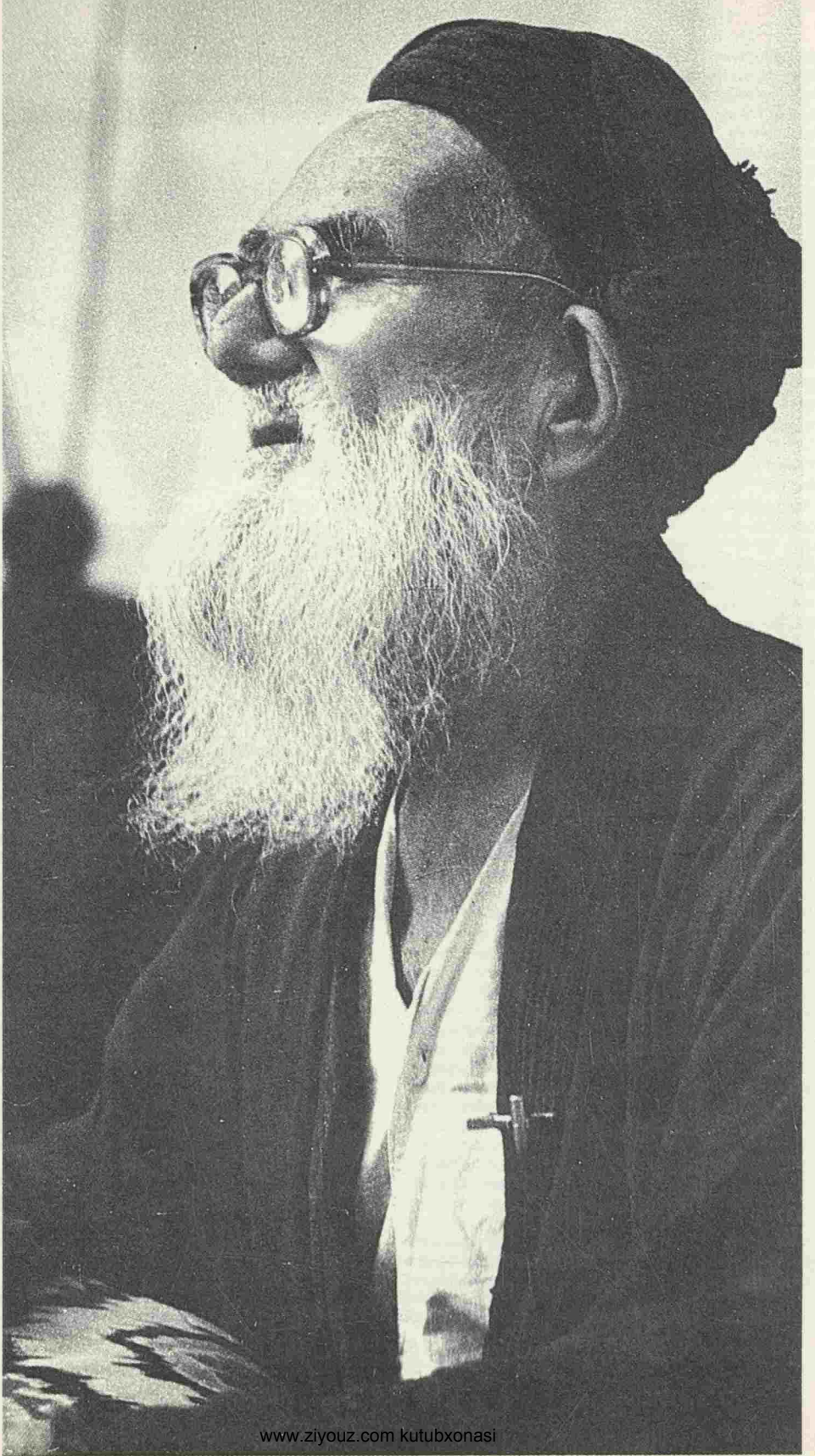
◆ 1914—17-йилларда Чорикулбой Зарафшон дарёсига шу кўприкни қурдирди. Ушанда дарё тўлиб оқарди. Ман ҳам акам билан икки кун кўприк қурилишида қатнашганман. Мис қозонларда эрталаб ширчой, пешинликда палов, кечликка шўрво пишириларди. Тандир-тандир патир ёпиларди. Ҳар куни ўнлаб кўй сўйиларди. Ҳашарчи ҳам кўп, хизматкор ҳам. Бамисоли қатта сайилгоҳга айланган эди.

◆ Кўприк битгач, Чорикулбой амирга: «Жаноби олий, марҳамат қилиб кўприкни табарруқ этиб берсалар», дея ўзи бориб хабар қилиб келади. Бир сабаб чиқиб, амирнинг ўзи кела олмай, ўрус консулини юборади. Шунда бечора Чорикулбой кўзига ёш олиб, «Оббо, шунча хуноба еб қурган кўпригимдан биринчи бўлиб ғайридин ўтди-я», деган экан ўқиниб.

◆ Ҳе, бу гардуни азалда нималар бўлмади дейсан! Вақтики амир қочгач, ҳаммаёқни шўро эгаллади. Чорикулбойнинг кўпригидан ўтиб келган қизил аскарлар яна қайтиб кетдилар. Албатта, узоққа эмас, шу яқин ораларга. Лекин, улардан бир қизил ақида қолди: бу кўприкни бой қурган! Халққа фойдаси тегса-да, бойнинг

¹ Гавора — бешик

¹ «Миянгиз» демоқчи

маблағига, бойнинг зулми билан қурилган. Хўш, уни нима қилиш керак? Бузиш керак! Бузиб нима қилиш керак? Ўрнига камбағалларнинг ўз қўли билан клуб қуриш керак... Шундай қилиб, янгигина кўприкни тешаю қирка билан даранглашиб бузишга киришдилар. Кўприкнинг гишти шўро заводиди пишган қизил кесак эмаски, уваланиб кетаверса... Кўприкни бузишларидан хабар топган Чориқулбой фарёд чекиб, ўзини қирка дамига ташлайди, «Нима қиялпсизлар, жон укалар», дейди. «Кўприкни бузиб, гишtidан Хайрободиннинг устига қулуб қурамиз», дейишади. Чориқулбой: «Илтимоc, кўприкни бузманглар, қулубни ҳам ўз маблағимдан, ўзим қуриб бераман, гиштini ҳам ўзим топаман», дейди. Улар зўрға рози бўлишади...

Эртасига Хайробод бўйига қўлбола гишт хумдон тиклаб, янтоқ билан гишт пиширишга киришадилар. Алқисса, Хайробод бўйидаги қулубни ҳам Чориқулбой қуриб беради, лекин бирор кимса уни Чориқулбойнинг номи билан атамади.

Хусайни узумдек сўриб-сўриб, Чориқулбойнинг ширасини — бутун мол-мулкни олгач, куни кеча ўзи қуриб берган қулуб қанталдаги мелисахонага қамайдилар. Нафақат ўзини, балки бутун авлодлари, хешу таборларини ҳам. Бир куни уни ўғли билан излаштирадилар. Бечора бой: «Яхшимисан, болам, эсон-омон-мисан, чироғим?» дея унга қучоқ очиб келади. Лекин ўғли отасига тескари қараб: «Нега мен бойнинг ўғли бўлиб туғилдим? Камбағал ёки қосибнинг ўғли бўлиб туғилсам бўлмасмиди!» дейди. Шунда Чориқулбой турган ерида ўтириб қолади, бир оздан кейин чуқур тортиб: «Манга қара, ноқобил фарзанд,— дейди,— ўтир мана бу ерга. Ҳали бўзбола йигит эдим, ният қилардимки, бир кун келиб мен ҳам уйланарман, хотиним ўғил туғар, тўй қиларман, деб. Худои карим мани ниятимга етказди. Тўй-томошалар билан онангни олдим. Вақти-соати етиб онангни бўйида бўлди. Худога илтижо қилардимки, илоё ўғил бўлсин, деб. Онангни еру кўкка ишонмас эдим, чунки унинг бўйида менинг зурёдим, мол-мулкнинг эгаси, гўшtdан айирганим — темир тирноғим бор, деб... Ниҳоят, сан туғилдинг... Чўлда эдим, суюнчи келтирган чўпонга оқ туя ва уч кишига учта оқ арғумоқ миндирдим, санинг йўлинг оқ бўлсин, деб. Сани йўрғаклаб чиққан доя кампирга бошдан-оёқ адрас-кимхоб ёғдим, бошингдан кумуш-тилла тангалар сочдим, серуруғ, серфарзанд бўлгин, деб. Бешик тўйи, соч тўйи, қадм тўйи, суннат тўйларингни ўтказганда ҳам юртга ош бердим. Чавандозлар, полвонлар сани номингни қайта-қайта тилга олиб, давраларда оқ фотиҳа бердилар, сан ҳамиша бағалимда, тиззамнинг кўзида ўтирардинг. Тўй-томошалар қилиб, эшигингни очиб бердим, яхши кўрган қизингга уйлантирдим. Гўдақликдан санинг номинг «Бойвачча» эди. Қаерга борсанг, иззат-хурматда эдинг... Во, дариг! Энди бойнинг ўғли бўлганингда ор қиласанми?! Отангни ҳаром томчисидан бўлган сан ноқобил фарзанд, энди отангдан юз ўгирасанми?! Шу умидлар билан

санга яхши от қўйганмидим? Ўзим бу қоронғи ертўлада ётсам-да, ташқарида чироғим ёниб турибди-ку, деган умидда эдим-а... Ё Парвардигор, нима гуноҳим бор эдики, ўз пуштикамаримдан тўраган фарзанд тағнаю маломат чилвири билан мани бўғса!.. Илоё, кўқармагайсан, илоё, тирноққа зор бўлгайсан!» деганида, таниш миршаблар ҳам йиғлаб юборадилар, турманинг тошлари ҳам бу фарёддан эриб кетгандек бўлади... Бойнинг ўғли ҳушини йиғиб: «Тавба қилдим, отажон!» дея ўзини отасининг оёғи остига ташлайди, юзларини отасининг қавшига суртиб, хўнграб йиғлайди. Шунда Чориқулбой ўғлининг қучоғидан оёғини секин суғуриб олиб: «Тур ўрнингдан, ноқобил, ношукр ўғил, энди от кетди, қорда қоп-қора изи қолди!» дея юзини тескари ўгиради...

Мен сизга айтсам, жўра, Чориқулбойнинг ўша ўғли тирноққа зор бўлиб, хор-зорликда ўлиб кетди.

Отанинг қарғиши — ўк, у охиратда эмас, шу дунёда нишонга тегади.

Алқисса, Чориқулбойнинг қўиларини одамлар талаб кетди. Қирқ саккиз минг бошини давлат мусодара қилиб, ўзига уч йил иш бердилар. Қамоқ муддатини Мирзачўлда ўтаб юганида унга Бухородан чопар боради. «Ҳа, нима гап?» «Бой бобо, қўиларингиз гурас-гурас бўлиб ўляпти, мол дўхтирлар ҳам ҳеч чора тополмаяпти, ҳатто Тошкандан ўрус дўхтирлар ҳам келиб, чорасини топа олмади...» Юртни соғинган бечора бой қувониб кетади. «Ўша ўлган қўиларнинг қумалоғидан борми?» деб сўрайди. «Йўқ», деб жавоб қиладилар. Эртасига Ромитандан икки қоп қўй қумалоғини олиб келадилар. Бой биттасини олиб, титиб кўради, кейин: «Мани ўша яйловга олиб бординглар, қўиларни ўзим даволайман», дейди. Катта раҳбарларнинг аралашуви билан турма бошлиқларидан зўрға жавоб олиб, иккита канвой билан бойни Ромитанга олиб келадилар. Бой қадрдон яйловлардан ўтиб бораркан, худога беҳисоб шукрлар бўлсин, яна кўрар кун бор экан-ку бу ерларни, деб нуқул қуларкан. Қарангки, бой сира йиғламасақан. Бировлар, дийдаси қотиб кетган, деб тахмин қилишибди. Лекин бой ўлиб ётган қўиларни кўрганда, беихтиёр ўкраб юборибди. Бировлар буни мол аччиғи — жон аччиғи, деса, бошқа бировлар шунча жонзотнинг бежон бўлганига чидай олмади, дейди. Ўшанда Чориқулбой, атрофни яна бир қарра синчиклаб кўздан кечиргач, икки қоп туз топинглар, дейди. Дарҳол туз олиб келадилар. Бой тузни сувга аралаштириб, намақобни қўиларга алоҳида-алоҳида ичиради... Ўша куннинг ўзидаёқ қўиларнинг ўлими секинлашади. Шунда кимдир: «Қаранг, ҳатто ўрис дўхтирлар ҳам чора топиша олмади-я, эсиз шунча қўй», деганида, Чориқулбой: «Ўрус дўхтирлар ўзбек қўиларни эмас, ўрус қўиларни даволашга уста», деган экан...

Эртасига Чориқулбой қайтиш қилибди, деган хабарни эшитдик. Ҳукумат одамлари жанозасига ҳеч кимни қўймаган экан, халқ ҳовли ичка-

рисида яширинча жаноза ўқиган... Қани, Тўх-тамурад ака, шу одамнинг арвоҳига бир тило-ват қилиб юборинг...

◆ Ман сизга айтсам, бойлар ҳам ҳар хил бўларкан. Ўтмишда кўзи тўқ, саховатли бойлар ҳам кўп бўлган. Ҳозирги бойлар-чи? Сув сотиб, қасрдек ҳовли-жойлар қурган бир бой бўларди. Айтишларича, «қизилча»си ҳам анчагина экан. Шу бой касалланиб, узоқ вақт ётиб қолди. Ҳар куни алаҳсираб: «Қаранглр, латтабўйми? Нима куйяпти? Ошхонага қаранглр, латтабўй, падвалдан келоптими? Мани падвалга олиб тушинглр...» дея бола-чақасини безорижон қиларкан... Ҳар куни хидо шу. Секин Абдурайим махсумдан гап сўраган эдим, у киши: «Куни яқин қолибди, қачонки фаришталар унинг хаёлида бутун мол-мулкани, ҳовли-жойини ёндириб юборгач, шўрликнинг юраги ёрилиб ўлади», девдилар. Дарҳақиқат, кейинчалик у «латтабўй» ўрнига «Ана, ёняпти, ёняпти!.. Ўчир! Алангага сув сепинглр!» дея жон берган эди.

◆ Бир вақтлар бўлдики, отаси учун ҳатто гаворадаги боласини ҳам олиб бориб қамадилар. Фалончи бойнинг ўғли, писмадончи савдогарнинг ўғли, э, уми, руҳонийнинг ўғли-ку, анови халқ душмани, униси халқ душманининг думи, деб одамларни сўраб-суриштирамай, «тройка» қилиб, жавобгарликка тортавердилар. Бир куни домло Фитратдан бир айғоқчи: «Домло, отангизни эслай оласизми, отангиз ким бўлганлар?» деб сўраганда, Фитрат унинг ниятини тушуниб: «Э, биродар, бизнинг отамиз ҳам сизнинг отангиздек савдогар бўлганлар», деб жавоб берган эканлар.

◆ Бухорои шарифда шундай ҳовлилар борки, ташқаридан қарасангиз, жуда назарногир, афтода, лекин кичик кавза дарвозасидан кириб, нимқоронғи долондан ичкарига ўсангиз, ана томошаю мана томоша. Айниқса, баланд супадан чиқиб уйга кирсангиз, нақш-нигорли, ойнабанд деворларга, турли хил шаклдаги тоқчаларга қараб бўйнингиз оғрийди...

Оқил, доно кишилар шу хил ҳовлилардай зоҳиран содда ва афтодаҳол бўладилар.

◆ — Онанг билан турибсанми, Лайлош?
— Йўқ, усто бобо, онам «дом»да турибдилар. Келин ҳовлига сиғдирмади.
— Онангни тўппидек қорнига сан тўққиз ой сиққанда, онанг сенинг ҳайҳотдек ҳовлингга сиғмабди-да?!

◆ Ҳаво булут бўлса, икки киши гунаҳкор бўларкан. Чунки биттаси: «Ёмғир ёғади», деса, иккинчиси: «Йўқ, ёмғир ёғмайди», дейди. Гумроҳ бандалар-да, «Худо билади», деса-ку, бўлади.

◆ Дарёи Шўрда бир балиқ бўларкан, ҳар куни сувдан чиқиб, «Худо худованд, илоё оби рах-

матингни ёғдиргайсан», деб оғзини осмонга очиб илтижо қиларкан. Яратганининг инояти билан осмондан шовиллаб оби раҳмат ёғаркан; унинг бир томчиси балиқнинг оғзига тушса, ундан жавоҳир, икки томчи тушса, тош ҳосил бўларкан. Оби раҳматдан хабар топган илон ҳам оғзини осмонга қараб очиб тураркан, унинг оғзига тушган томчилар захарга айланаркан...

◆ Раҳматли Шариф Нурхон Бухорода яшаб, қашшоқликда ўлиб кетган Наққош гадо деган шоирнинг бир байтини тез-тез такрорлаб юрарди:

Кўп бўлсаям кетади.

Кам бўлсаям етади.

Энг катта бойлик — Қаноат.

◆ Бир пайт дўконда ишлаб турган эдим. Ҳаво ниҳоятда иссиқ. Ёнимдаги ёғоч катта шофирконлик пиримиз раҳматли усто Маҳмудни ўтказиб қўйганман. Тушга яқин Бобоев деган вакил келиб, ҳе йўқ-бе йўқ, мани сансираб кетди. Нега пахта теримига чиқмадинг, пахтанинг душманисан, дейди. «Шофиркондай жойдан пиримиз меҳмон бўлиб келганлар, тешага сув беришни ўргатаётган эдилар, пешиндан кейин албатта далага чиқиб нормани бажараман», дедим. Қани энди кулоқ солса! Жуда зол киши эди. «Ман сани ўз ёғинга қовураман», дейди. Оғзидан боди кириб, шоди чиқади. Ман ҳам қўлимдаги чўкич билан унга рўпара бўлиб, «Мани ортиқча ёғим йўқ, темирчман, фақат пайу гўштим бор, ёғ санда-да, туя ўғриси!» деб бир хезланган эдим, кажава қорини судраб қочиб қолди.

◆ «Қизил маъданчи» артелида ишлаб юрганамда Қодиров деган бир киши бошлиқ бўлиб келди. Катта охурлардан ем еб ўрганган. Ҳар куни ўзим қурган дўконни муҳрлатиб кетади. Идорасига бораман, нима қилай, бола-чақани боқиш керак, ўртоқ Қодиров, дейман. Майли, бораверинг, усто, дейди. Бир кун ҳам ишламасдан шотирларига, усто Аминни дўконини ёпинглр, деб буйруқ беради. Ҳар кун хидо шу. Жонимдан тўйиб кетдим. Қоним суюлиб, Қодировнинг идорасига бордим, қотибасининг ҳайҳалашига ҳам қарамасдан эшикни жаҳл билан тортдим. Жуда шайтон одам эди, важохатимни кўриб, келинг, устожон, марҳамат, деди, усталга ўтказиб, бир пиёла чой қуйиб берди. Мусулмонмиз-да, яхши гапнинг гадоси. Ўша заҳоти юмшадим. Хўш, устожон, нима гап, деб сўради. Шундай-шундай, деб нолиган бўлдим. «Э устожон, э устожон, анча овора бўлиб-сиз-да, ўзингиз овора бўлиб келиб юрмасдан, Ленин бобони юборсангиз ҳам бўларди-ку», дейди. Ҳайрон бўлиб, «Қайси Ленин бобо, у киши йигирма тўртинчи йилда вафот этганлар-ку?» деса, «Ҳа, соддасиз-да, усто бобо, соддасиз. Ленин ўлган бўлса-да, ленинизм тиррик, у кишининг суратлари туширилган бир парча қоғоз ҳам топа олмадингизми, охи?» дейди нобакор. Шунда билдим унинг нимага шама қилаётганини...

- ◆ — Усто бобо, эшитдингизми?
- Нимани?
- ОБХСС бошлигининг уйдан бир миллион саккиз юз минг сўм пул, икки кило тилло чиқибди. Мол-мулкни мусодара қилиб, ўзини қамабдилар.
- Бу шўронинг билганича бор, қўйни ҳам семиртириб сўядилар-да...

◆ Уруш йиллари райониимизда Искандар Камол деган ижрокўм раиси бўларди. Керак бўлса-бўлмаса, ҳар ҳафта бир марта отини ҳавасакка нағаллатарди. Ўзиям нақ тўққиз пудча келарди, оғирлигидан ҳар ойда бир от алмаштирарди. Мажлисларда раисларга: «Ўв, Рафиқ Пўлот, биласанми, ман кимман? Мани Искандар Камол дейдилар. Бу қорин пахтанинг сувидан катта бўлган, истасам, уйингни қуйдираман, тайини шудгор қилдираман, ўрнига шалғам экман!» дея дағдаға қиларди. Тавба, унинг бу хил сўзларини райкўмнинг иккинчи котиби — Плуг деган ўрус ҳам ўрганиб олиб, «Маники уй қуйдиради, тайини карчёвка қилдиради, жайи-га шалғам икади!» дерди. Ҳаляям ёдимда, Хай-рободнинг бўйидаги Чорикулбой қурган кулубда кўп кишилик мажлис бўлувди. Искандар Камолни ишдан олганларида Усмон Юсуповнинг бесўнақай қорнига туртиб, «Манави, ичи бўш ёғлиқ қозонни нега кўтариб юрибсан?» дея аския қилганда, ҳамма кулиб юборган эди.

◆ Гавраил Муллоқандов деган ҳушовоз ҳофиз бор эди. Ўзиям ҳофизмисан ҳофиз эди. Амирнинг рикоби ҳофизи Довудчага авлод бўларкан. Бир куни пўстакчи дўстим Туроб Ҳусан билан шуни олиб келиб базм қилдик. Ўзимиз учун «Хонақои», «Ё ҳаётаннаби» ашудаларини айттирдик. Бай-бай, юракларимиз сел бўлиб турганда, қаёқдан ҳам эшиқда фўрмали Мурод милиса кўриниб қолса бўладими! Бечора Гавраил шартта даромадни буриб юборди:

*Яшасин шўро ҳукумат,
Электрни бойлади-ей,
Сталинга минг раҳмат.
Риштани барбод айлади-ей...*

- ◆ — Кароматов ука!
- Лаббай, тақсир?
- Дилдор, Умид, Баҳодир сизга набира бўлса, манга абера бўлади. Ҳожисиз, қани, омин, денг, шулардан сиз абера, ман чабера кўрайлик, у ёғини кейин ўйлаб кўрамиз.

◆ Ҳазрати Сулаймон барча қурт-қумурсқа, куш ва жониворларнинг тилини биларканлар. Бир куни у киши хотинлари билан супада ўтирсалар, иккита чумчуқ парт-парт учиб, бир-бири билан уруш бошлайди. Қулоқ солибдилар, нар чумчуқ: «Юр, уйга кир», деса, макиёни: «Бор-майман уйингга, анови пати юлуғинг борсин»,

дермиш. Эркак чумчук: «Юр уйга деяпман!» деб дағдага қилибди. Макиён чумчук эса: «Агар яна шундай урсанг, ҳазрати Сулаймонга айтаман», дебди. Эркак чумчук: «Эҳ-э, Сулаймоннинг ким бўлибди? Агар истасам, уни бир уриб дарёга фарқ қиламан!» дебди. Ҳазрати Сулаймон кулиб юборибдилар. Бундан хотинларининг жаҳли чиқиб, «Ҳа, нимага куласиз?» деб сўрабди. Ҳазрати Сулаймон эр-хотин чумчуқлар орасидаги хангомани айтиб берибдилар. Хотинлари: «Эркак чумчуқни чақириб терганг», дебди. Ҳазрати Сулаймон чумчуқни чақириб: «Нега мени бир уриб дарёга ағдариб юбораман, дединг?» деб сўрабдилар. Нар чумчук: «Э, тақсири олам, агар шундай демасам, бу жуфти ҳалолим мендан қўрмайди-да», деб жавоб берибди. Охир-оқибат йиллар ўтибди, кунлар ўтибди, Оллоҳ таолонинг қудрати билан ўша нар чумчук сабаб, ҳазрати Сулаймон дарёга фарқ бўлган эканлар. Э, бунинг ҳикояси узун...

◆ Текин теша хуржун тешар.

◆ Устолик ҳам шоирликдай гап: бировлар фақат нон учун ишлайди, бировлар шуҳрату шон учун. Элниг хизматини ҳалол бажарсангиз, тер тўкиб меҳнат қилсангиз, нонингиз ҳам бутун бўлади, обрўйингиз ҳам ўз-ўзидан ошаверади. Фақат ном таратишга ҳирс қўйсангиз, итни ахта қилган устага ўхшаб қоласиз. Ахтачи уста ҳақидаги ҳикоятни эшитмаганмисан? Бўлмаса, эшит. Бир довруқталаб, яъни, шуҳрат-параст киши бор экан. Шу бир танга ҳақ олиб, кучуқларни ахта қиларкан, сўнг ўн тангага совун олиб қўлини юваркан. Хотини бундан озурдахотир бўлиб: «Дадаси, бу ишингиздан рўзгорга нима фойда?» деб сўраса, «Фойдаси билан ишинг бўлмасин, одамлар мани усто, сани усто хотин десалар бўлгани», дермиш.

◆ Зинҳор бу мани шогирдим, ўзим қўлини ром қилганман, дея ёшларни улуғларга таништирама; уларнинг ўзлари сани устозим деб улуғлашинлар.

◆ Жиянларимдан бири уч яшар ўғилчасини белга миндириб олиб уй ўртасида эмаклар юрар, бола қийқириб: «Ишша-нишша... хих!» дер эди. Бу ҳолни кузатиб турган отам мийқларида кулиб:

— Ўғлингга эшак минишни ўргатаяпсанми? — дедилар.— Унга «Ишша... хих!»ни ўргатгунча «Чух» дейишни ўргат, шунда ўзинг ҳам от ўрнига эшак бўлмайсан, ўғлинг ҳам ҳақиқий чавандоз бўлиб етишади.

- ◆
- Неъмат!
 - Лаббай, ота?
 - Ҳазрат Нақшбандхонни¹ билармидинг?
 - Ҳа, билардим, дуо ҳам олганман.

— Раҳматли зап олижаноб зот эдилар-да. Парвардигорнинг ўзи кечирсин-у, янглишмасам, тирик чилтонлардан биттаси эдилар. Хотин, бола-чақа йўқ, таркидунё қилиб ўтдилар. Гузар вакил Мирзо дўлобнинг янги ҳовлисига қўшни эдилар. Кичкинагина хужрада яшардилар. Бор бисотлари битта эски пўстак, битта офтоба эди. На кўрпа-тўшак, на қозон-товоқ, ҳатто чойнак-пиёлалари ҳам йўқ эди. Бу хужрани бир мартагина қўрганман. Ҳалиям кўз олдимда турибди: ҳазрат жойнамоз устида чўкка тушиб рукуга кетганлар, ингичка бўйинлари ўнг елкалари томон сал қийшайган... Мирзо дўлобнинг айтишича, бирор киши ҳазрат Нақшбандхонни ухлаганларини ёки ёстиқка бош қўйганларини кўрмаган экан.

◆ Гузаримизда бир тақводор киши бўларди. Охиратим обод бўлсин деган ниятда ўн етти ёшли қизини никоҳлаб бериш учун ҳазрат Нақшбандхонга одам қўйибди.

— Кимга? — деб сўрабдилар ҳазрат.

— Ўзларига,— дебди гузар вакил. Ҳазрат бир сесканиб, кизаргандек бўлибдилар, сўнг аста бош кўтариб:

— Нима қиларди ул кимса мани гуноҳга ботириб? Ахир, у қиз мани наберамга тенг-ку... Кейин, ҳадемай манга аталган парио хурфилмонлар васлига етсам керак,— дебдилар.

Ҳалиги тақводор киши уялиб, бир неча кунлар ҳазратимга рўпара келолмай юрди. Кейин кўпчилик олдида ул зотнинг оёқларига йиқилиб кечирим сўради.

— Туринг, ука, жойингиздан. Сиздан хафа эмасман. Сиз карнайсиз, карнайчи бошқа... Яратганнинг ўзими ёки у бунёд этган шайтонми шу гапни қўнглингига солган эканки, сиз айтгансиз... Сиздан хафа бўлсам, Оллоҳ таолога хуш келмас,— дедилар ҳазрат.

◆ Айтишларича, манғит ҳукмдорлари орасида амир Аҳадхон анча одил ва тадбиркор бўлган экан. Ўшанинг замонасида ўзимизнинг Шоҳихси гузарининг Қалғайлар тўпорида бир кампир яшаркан. Бола-чақалари ёшлиқда ўлиб кетган, бисотида биттагина эчкиси бор экан. Эчки бир қорсон сут бераркан, кампир шу билан тирикчилик қиларкан. Бир куни унинг эчкисини ўғирлаб кетибдилар. Кампир гузар вакилига айтибди — эшитмабди. Оқсоқолга айтибди, миришабга бориб, дебди. Миришабга, ундан раисга билдирибди. Эчкининг дараги топилмабди. Энг охирида кампир ҳасса таяниб, мункиллабгина аркка қараб йўл олибди. Аркони давлат у деса, бу дебди, хуллас, қайсар кампирни амир Аҳадхоннинг ҳузурига олиб киришга мажбур бўлибдилар. Амир ундан арзини сўрабди: «Нима гап, эна?» «Бисотимда биттагина эчким бор эди, шуни ўтган кеча ўғирлаб кетдилар...» Амир бирпас ўйлаб туриб: «Э энам-а, энам, ухлаб қолибсизда-а?» дея мийғида кулибди. Кампир амирга нурсиз кўзларини қадаб: «Тўғри, ман ухлаб қолганим рост, лекин сиз — мамлакат подшоши уйғоқ, деб ўйлаган эдим. Агар Сиз ҳам ухлаганингизни

¹ Етти пирнинг бири — Хожа Али Ромитаний шажарасининг сўнгги авлодларидан.

билганимда зинҳор ухламас эдим», дебди. Аҳадхон бу гапдан қаттиқ таъсирланибди. Уша захоти бутун аркони давлатни чақириб, эчкини топишга уч кун муҳлат берибди. Орадан икки кун ўтгач, эчки Ҳазора деган қишлоқдан топилибди. Лекин ўзини эмас, пўстагини топиб келиб кампирга кўрсатибдилар. У пўстакни таниб, бағрига босибди. Амирнинг ҳукми билан ўғрини жазолаб, кампирга яхши бир ҳовли-жой, битта говмиш сигир берибдилар.

Бу ҳикояни эслашимдан мурод, сизлар Оллоҳга шукр қилинглар, ҳозирги президентларинг туну кун ухламасдан эл-юртнинг хотиржамлигини ўйлапти. Худобехабар каззобларга қарши чиқарган қарори ҳам аини элнинг кўнглидаги иш бўлди.

Беморлик

— Э, кўй мани, кўп азоб берма. Емайман... Ғазал ўқиб бўлинди. Қани, кўлингни бер, тайлоғим... Бу дунёда энди қиладиган ишим қолмади. Бундай ўйлаб қарасам, отамдан кўп яшадим, онамдан кўп яшадим, акамдан кўп яшадим, синглимдан кўп яшадим, яккаю ягона укам бориди, уям бултур оламдан ўтди... Бўлдида энди, яна нима керак менга? Фақат, дуо қилинглар. Оллоҳ таоло иймонимни басаломат қилсин...

◆
— Ҳа, тақсир, яхши ётибсизми?
— Шукр.
— Мани танидингизми?
— Нега танимас эканман, сиз Салими қаймоқ-да.
— Ҳа, маладес.

◆
— Ҳа, тақсир, яхши ётибсизми?
— Депутатми, Неъмат?
— Ҳа, ўзлари.
— Садриддин... хо, Садриддин!¹
— Лаббай, тақсир?
— Агар мендан тез-тез хабар олиб турмансангиз, келгуси сайловда сизга овоз бермайман.
— Овоз бермасангиз ҳам, дуо қилинг, тақсир.
— Илоҳо омин, сочим сари умр берсин, икки дунёда кам бўлманг.

◆
— Бобожон!
— Жоним... жоним!
— Бир тилим қовун ейсизми?
— Ҳай... бўлди, онажоним, барака топ, икки дунёнг сероб бўлсин.
— Қолганини ҳам енг, бобожон.

— Бўлди, барражоним, худойим тақдир қилган бўлса, қолганини жаннатда ерман.

◆
— Усто бобо!
— Ҳа-а.
— Қани, «Ла илаҳа иллоллоҳ», денг-чи.
— Хўп. «Ла илаҳа иллоллоҳу Муҳаммадуру расулуллоҳ». Бўлдим?
— Баракалла.
— Ҳа, жўра, мани қариган деб ўйлаёпсизми? Худога шукр, ҳазор бор шукр, бақувватман ҳали.

◆
— Ўзингга шукр, Парвардигор, берган нознеъматларингга шукр, Художон, берган умринг, берган ҳар нафасинг, берган дардиналаринг учун шукр, Художон... Неъмат... шу ердამисан, кўзим, бизларни раҳматли Чорикулбой ҳам кўзиларим, дерди. Қани, кўлингни бер, манга қара. Ҳаммаси намоздан кейин тугайди... Дастлаб Самад муаллимга хабар қўйинглар. Манга алифбони ўргатган. Жанозани ихтиёрини Қароматовга қўй. Амон Муҳтор келтирган ўзбекча Қуръонни домодинг Аҳмадга бер, ўқисин... Қоқишгундан усто Нурбойни айтиринглар...

— Ахир, у киши...
— Э, э... гапимга кулоқ сол, ўзи ўлган бўлса, ўғли, ака-укалари бор... Шофирконга, усто Қудратга тилпон қилинглар... Теша бобога мошин юборинглар... Мандан ҳеч кўркма... фақат омонатни соғ-омон Ҳаққа топшира олсам бўлди... Тана, ана шу тана қолади... Ҳеч нарсадан кўркма... лаҳатга жасадимни ўзинг қўй, тайлоғим...

Сўнги дуо

«Ҳалол меҳнат, беминнат тоат-ибодатдан кейин ҳар гал дуога қўл очганимда, аввал юрагим сарёғдай эрирди, сўнг бутун вужудимга ҳарорат таралиб, кўзларимдан шавар-шавар ёш қуйиларди... Умр бўйи Яратгандан нимаики илтижо қилиб сўраган бўлсам, ҳаммасига эришдим. Бу дунёда ҳеч хорлик, зорлик кўрмадим. Мудом ёр-дўстларнинг иззат-икромиди, шогирдларим, қавм-қариндош, фарзандларимнинг ардоғида бўлдим. Энди бирдан-бир истагим шуки, Парвардигор икки дунёда иймонимни басаломат қилса...»

Узоқ яшадим, беармон яшадим... Лекин бир гапни айтмайми? Яшайдан тўймас экан киши. Зеро, яшайдан тўйиш — Оллоҳнинг зикрини айтишдан тўхталиш эмасми? Яхши кўрган бандаси қанча кўп яшаса, Оллоҳга шунча кўп сиғинган бўлади.

Кўп яшанглар, болаларим!»

¹ Садриддин Салим Бухорий — шоир, вилоят кенгашининг депутати.

Нусратулло ЖУМАХЎЖА

Эзгу амаллар соҳибби

Муҳаммад Раҳимхони соний — Феруз таваллудига 150 йил тўлди. Миллий истиклол ва миллий уйғониш замони келмаганида, балки бу воқеани ҳеч ким сезмай ҳам қоларди. Чунки кечаги мустамлака тузум Феруз сингари миллат тимсоллари номини қатағон этган, асорат шамшири ўтмишимиздаги барча тождор тафаккур соҳибларига қарши тортилган эди. Пешонасига «феодал-сарой адабиёти намояндалари» тамғаси урилган у зотлар руҳини хотирлаш, илму ижодини ҳолис ўрганиш мана энди насиб этди.

Бу йил муборак наврўз кунлари Феруз таваллудининг 150 йиллик тўйини нишонлаш, унинг ижодини чуқур ўрганиш ва тарғиб қилишга даъват этувчи ҳукумат қарори чиқди. Моҳиятан бу қарор ёзувчи-шоирлар юбилейини нишонлаш ҳақидаги одатдаги қарорлардан фарқ қилади. Унинг рамзий маъноси ҳам бор. Бу ҳужжат ҳукмрон табақадан чиққан ўтмиш шоирлар ижоди ва фаолиятига давлат миқёсида кўрсатилган янгича, ижобий муносабатнинг белгисидир. Эндиликда «феодал-сарой адабиёти» деб камситиб келинган меросни ҳеч бир хавф-хавотирсиз ўрганишга, унинг маънавий-маърифий моҳиятидан оммани баҳраманд этишга давлат қафолати мавжуд. Шу боис, Муҳаммад Раҳимхон сиймоси яна ўзи ифтихор этган, орзулаган ферузбахту қомронлиғ мақомига эришади, десак бўлади.

У буюк маънавият ва маърифат ҳомийси эди. Феруз девонида ишлаган атоқли тарихнавис Муҳаммад Юсуфбек Баёний «Шажараи хоразмшоҳий» солномасида бундай ёзади: «Хон ҳазратлари ҳафтада икки кун: жума ва душанба окшоқларида уламо била суҳбат тузуб, китобхонлик этдурур эрдилар». Бу тадбир ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд айтмоқчи «Хайрият жамиятдадур, яъни жамият — суҳбатда ва суҳбатда — хайру барокот» деган исломий қонданинг амалий кўринишидир.

Муҳаммад Раҳимхон китобхонликни давлат даражасидаги сиёсатга айлантирган. Баёний «Хон ҳазратлари сипоҳийлар ва тўраларни ҳам китобхонлик этарга тарғиб этар эрдилар. Бас, ҳамма китобхон бўлдилар», деб маълумот беради. Давлат раҳбарларики тизимли тарзда китобхонлик билан шугуллансалар, билинги, ундай давлат маърифатли, мустаҳкам бўлади. Эсланг, Ҳусайн Бойқаро салтанати даврида туркий адабиёт гуркираб ривожланди. Феруз даврида китобхонлик хону уламо, сипоҳио тўралардан ўрناق бўлиб, кенг халқ оммасига ёйилди. Баёний таъбирича, тамоми вилоят халқи китобхон бўлди. Дарвоқе, тамоми вилоят халқини маърифатли қилиш, маънавий савиясини кўтариш учун талай китоб ва китобхонлик масканлари ҳам қурилди.

Феруз даврида китобат ва хаттотлик санъати ривожлантирилди, саноксиз масжиду мадрасалар қурилди. Улар халқ маорифига хизмат қилди. Маърифат масканлари, асосан, салтанат соҳибининг бевосита раҳбарлиги, муруввати, талаби, даввати, назорати туфайли вужудга келди. Бу ҳақда ҳам Баёний куйидагича шаҳодат беради: «Маълум бўлсунким, хон ҳазратлари бағоят мушфиқфуқаро ва бағоят хайрдуст киши эрдилар. Кўп мадрасалар ва масжидлар бино қилдилар ва кўп мадрасаларнинг биноларига сабаб бўлдилар. Андоқким, Муҳаммадмурод девонбеги бир мадраса бино қилди ва Юсуф махрамга буюруб бир мадраса бино қилдилар ва Қадам ясавулбоши бир мадраса бино қилди ва Юсуф ясавулбоши бир мадраса бино қилди ва Ҳусайн Муҳаммадбой бир мадраса бино қилди ва Дўсти Олим бир мадраса бино қилди вал қозиял-қуззот Қози Муҳаммад Салим бир мадраса бино қилди ва Ислмохўжа бир минорали мадраса бино қилди. Бу биноларнинг ҳаммалари ул ҳазратнинг тарғиблари била бўлди». Бу иморатлар маърифат масканларигина эмас, муғтоз миллий меъморлигимизнинг нодир обидалари ҳамдир. Демак, бу даврда миллий меъморлик санъати ҳам раванқ топди.

Феруз ҳаётда кўп эзгу амаллар қилган нурли сиймоларимиздандир. Эзгулик яратган киши эзгуликларга муносиблигини шоҳ шоир яхши билган. Унинг маснавийларида куйидагидек муножот қайта-қайта учрайди:

*Қил бахт ила толеимни феруз,
Ҳар бир куним айла ийди Наврӯз.*

Тангрининг иноятига умидвор бу муножотлар ижобат бўлишига Ферузнинг устози Мухаммадризо Огаҳий ҳам астойдил тилақдош бўлган. Шогирдининг толеини тилаб, Огаҳий махсус ғазаллар ёзган. Улардан бири шундай бошланади:

*Илоҳи, ҳар кунинг наврӯз бўлсин,
Ҳамиша толеинг Феруз бўлсин.
Бўлуб айёми наврӯзинг муборак,
Замиринг инбисот андуз бўлсин...*

Эзгу хизматлар, илтижою дуолар зое кетмади. Она халқи истиқлолининг шарофати ила Ферузнинг иккинчи умри бошланди. У янгидан туғилди. Ферузнинг янги куни — наврӯзи яна бардавом.

ФЕРУЗ

ҒАЗАЛЛАР

*Рухсорин очиб бир пари, келди бу тун базмим аро,
Бошдин оёқи бор экан меҳру вафо, нозу адо.*

*Чиқса фалакка ҳар саҳар оҳу фиғоним, не ажаб,
Айлар фузунроқ ҳар кеча ул ой менга жавру жафо.*

*Билмон, не офат эрди ул, бўлғоч назарга жилвагар,
Ақлу хирад, ислому дин ўлди бори мендин жудо.*

*Жонинг учун ҳар дам манга кўргуз тараҳҳум, эй пари
Ким, сабру тоқат қолмади жавринг чекиб субҳу масо¹.*

*Ойдек юзунгнинг партави тушсун қаро кулбамга ҳам,
Қўйғил қадам, эй маҳлиқо, очиб узори дилжушо.*

*Не суд, толеъ бўлса гар юз ою кун, ҳар субҳу шом,
Нечунки, бор Ферузга меҳру жамолинг муддао.*

* * *

*Фурқатинг солди дилу жон ичра ўт,
Куфри зулфинг дину иймон ичра ўт.*

*Наргиси шаҳло кўзунг солгусидир
Бир нигаҳдин боғу ризвон ичра ўт.*

*Оҳ чексам, фурқатингдан ўрганиб,
Тушгусидур байтулаҳзон ичра ўт.*

*Ой киби фаррух юзунгнинг фурқати
Солди кўкда меҳри рахшон ичра ўт.*

*Не ажаб, кўргач юзунг Ферузнинг
Оҳидин тушса гулистон ичра ўт.*

* * *

*Юз жилва агарчи қади рағносидадуру,
Минг онча сафо орази зебосидадуру.*

*Жон берсам ул ой васлиға етқач, не
ажабким,
Қотиллиғ ики наргиси шаҳлосидадуру.*

МУХАМЕДЪ-РАХИМЪ БОГАДУРЪ-ХАНЪ

*Фатон кўз ила ишқ эли жонин оладур, лек
Жонбаҳилиқ икки лаби гўёсидадуру.*

*Ушишқ замири қушининг келди тузоғи —
Ким, мунча гириҳ зулфи сумансосидадуру.*

*Кўргач юзини бўлсам агар маҳв, не
тонгим,
Сунғи ҳақ анинг ҳусни дилоросидадуру.*

*Таърифи эмас они демак Юсуфи Канъон,
Юз Юсуф анинг васли таманносидадуру.*

*Феруз, фироқингда қолибдур баса ғамгин,
Шод эт ани, кўб ғам дили шайдосидадуру.*

¹ Масо — окшом

Истиклол фарзанди

«Тафаккур» — истиклол фарзанди. Иншооллох, у истиклолга хизмат килувчи, уни асраб-авайлаб, янги авлодларга етказувчи қобил фарзанд бўлади.

Истиклол — маънавият, унинг шарофати билан кишиларда ватанпарварлик, ҳалоллик, поклик каби маънавий сифатлар камол топомокда. Бирок, шуларнинг ўзи билангина маънавиятни ривожлантириб бўлмайди. Маънавиятнинг суръати ва сифати кўп жиҳатдан зиёдилар — ёзувчи ва шоирлар, санъат вакилларига боғлиқ. Одамлар қанча кўп билимга эга бўлса, маънавияти шунча тез юксалади. Зиёдчилари эъзозланган жамиятнинг маънавияти юксак бўлади.

Назаримизда, «Тафаккур»нинг юмушлари кўп, вазифалари бениҳоя улуг. Бу савоб йўлда унга омад тилаймиз. Қадаминг қутлуг, йўлинг оқ, умринг боқий бўлсин, «Тафаккур»!

Мансур ОЛТИН ЎҒЛИ,
профессор

Термиз шаҳри

Заковат фасли

Менинг назаримда, мамлакатимиз шу кунларда тараққиёт ва миллий уйғонишнинг янги палласи — ақл-заковат фаслига қадам қўймоқда. Президентимизнинг миллий кадриятлар ва истиклол ҳоjarлари асосида янги-харакатлари самараси ўлароқ, ҳаётимизда юксак маънавиятли ва маданиятли жамиятга хос аломатлар бўй кўрсатмоқда.

Республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази ва «Тафаккур» журналининг ташкил этилиши республикамизда маънавий камолот, ақлу заковат тарбияси муҳим аҳамият касб этаётганидан далолат беради. Аждодларимиз юксак инсоний фазилатлари ва теран тафаккури билан дунёда ном қозонган. Биз ҳам боболаримиз йўлидан бораётган эканмиз, асло кам бўлмаймиз. Заковат фаслининг илк чечаклари — «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази ва «Тафаккур» журнали ҳаётимизга янгилик кўрку файз киритсин!

Сойимназар КАРИМОВ,
фалсафа фанлари номзоди

Самарқанд шаҳри

Муҳтарам муштарий!

Мана, журналимизнинг сўнги саҳифаларини ҳам ўқиб тугаллаётгирсиз...

Ибтидоли ва интиҳоли бу ҳаётда туғилиш бор экан, унинг табиий-тадрижий якуни ҳам бўлмоғи азалий қонуниятдир. Оламда янги-янги ёки умрини адо этаётган нашрлар оз эмас. Туғилиш, юз очилиш эса ҳаммиса қувончли, тантанавор ҳол — байрам.

Биз энди чиқмоққа бошлаган журналимизни яхши ният ва умидлар билан «ТА-ФАККУР» деб номладик. Одам боласи дунёга қорин ғамидагина келмайди — кўнгил мулкани ҳам ўйламоғи, умр, тириклик мазмунини ҳам фикрламоғи фарз. Акс ҳолда, одам бўлиб туғилмоқдан маъни йўқ. Инчунин, биз кўнгил оламини, руҳиятни, фикриятни асосий мавзу қилиб олмақдамиз.

Журнал мамлакатимиз раҳбарининг бевосита ташаббуси билан юзага келгани ҳамда жамоатчилик диққат-эътиборида тургани тахририят зиммасидаги масъулиятни янада оширади. Биз бунинг аҳамиятини теран ҳис этамиз ва қўйилган вазифани ўринлатишида пешқадам тафаккур аҳлининг ҳамкорлигига умид қиламиз.

Иншооллох, ҳадемай иқтисодийетимиз маҳкам оёққа турар, мамлакат янада обод бўлиб, фаровонлик марраларига етар. Бу ўзгаришларнинг бунёдкори — азиз ватандошимизнинг кўнгил дунёси-чи, маънавияти, маърифати-чи?..

Таъбир жоиз кўрилиб, «Тафаккур» ана шундай эҳтиёжнинг фарзанди десак, муболаға бўлмас.

Табиийки, тафаккур дегани фақат ўтмиш мутафаккирлари бисотидан иборат эмас. Тафаккур — азалий қадриятлар ва умумбашарий тажрибаларни бугунги кунга татбиқ этиш, келажакка йўналтириш, бинобарин, ижтимоий ҳаёт ҳақида, сиёсат ҳақида — одам ва олам хусусида босиқ-вазмин мулоҳаза юритиш санъати ҳамдир.

Бугун халқимизда келажакка ишонч уйғотиш муҳим. Ҳаёт ҳақиқати акс этмаган гап билан одамларнинг эътиборини жалб қилиш амримаҳол. Ишончу эътиқод эса жонли, ҳаққоний фикрдан туғилади.

Биз «чақалоққа чакмонча» қабилида иш тугиб, элбурутдан лоф урмоқ ниятида эмасмиз. Бир нашр урдалаши мумкин бўлган юмушдан орғиғига даъвомиз ҳам йўқ.

Лекин — тоза орзумиз бор. Орзумиз шуки, йўл бошида турган тетапоя журналимиз Сизнинг кўнглингиздан муносиб жой олса, истиқбол эгалари — фарзандларимизнинг ҳам доимий узанги-йўлдоши бўлиб қолса!

Журналнинг қўлингиздаги сони — нишона сон, излаш-изланишлар сони. Излашига хос камчиликлардан холи эмаслиги тайин. Аммо — режаларимиз нурли, умидларимиз зўр. Бир кунни мева бергуси.

Келинг, азиз биродар, биргаликда дуога қўл очайлик:

— Умринг узоқ бўлсин, баракали бўлсин, фикрлашдан тинмагил, «Тафаккур»!

Бош муҳаррир

*Улуғбек — бизнинг асрлар бўйи кечирган ҳаётимизга ҳик-
мат бағишловчи, заминнинг биз макон тутган гўшасига муносиб
эканимиздан далолат берувчи шахсдир. Улуғбек — бизнинг
дардимиз ва бизга дунё ҳақида, дунёга биз ҳақимизда олий
инсоний тажрибанинг бор тош-тарозиси билан ҳукм юритиш
ҳуқуқини берган заҳматимиздир.*

*Улуғбек мен учун ўрта асрларнинг энг етук алломаси бўл-
гани туфайлигина эмас, балки бизнинг туркий аجدодларимиз
тарихидаги ўта чигал ва улкан фожиани бошдан кечириш айнан
унинг пешонасига битилгани боис буюқдир.*

**Қирғизистон халқ ёзувчиси Чингиз АЙТМАТОВнинг
Ўзбекистон халқ ёзувчиси Одил ЁҚУБОВга мактубидан**

TAFAKKUR

